

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний комплекс

(програма, плани семінарських занять,
завдання для самостійної роботи
та система оцінки знань
студентів гуманітарних факультетів)

За редакцією доктора філософських наук, професора,
академіка НАН України Л.В. Губерського

Київ – 2018

Затверджено Вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
протокол № 11 від 18 червня 2018 року.

Автори програми: Л.В. Губерський д. філос. н., проф., академік НАН України;
А.О. Приятельчук к. філос. н., проф., (керівник авторського
колективу); І.А. Сайтарли д. філос. н., проф.;
В.І. Ярошовець д. філос. н., проф.; Р.В. Аташкаде
к. філос. н., доц.; Ф.П. Власенко к. філос. н., доц.;
М.М. Гончаренко к. філос. н., доц.; Л.В. Діденко
к. філос. н., доц.; О.М. Іщенко к. філос. н., доц.;
Н.В. Караульна к. філос. н., доц.; В.В. Колотило
к. філос. н., доц.; Є.В. Левченко к. філос. н., доц.;
Ю.В. Серова к. філос. н., доц.; В.М. Скалацький
к. філос. н., доц.; Д.А. Товмаш к. філос. н., доц.

Рецензенти: М.А. Козловець д. філос. н., проф., Житомирський
державний університет імені Івана Франка;
І.Г. Утюж д. філос. н., проф., Запорізький державний
медичний університет.

Філософія: Навчально-методичний комплекс (програми, плани
семінарських занять, завдання для самостійної роботи та система оцінки знань
студентів гуманітарних факультетів) / За ред. академіка НАН України
Л.В. Губерського. – Київ: Вадекс, 2018. – 118 с.

Запропонований навчально-методичний комплекс є змістовно і структурно
новим підходом до формування філософської культури студентів.

Навчально-методичний комплекс розроблений на основі узагальнення
досвіду роботи викладачів кафедри філософії гуманітарних наук філософського
факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та з
урахуванням якісних змін у сучасному світовому історичному процесі, новітніх
освітніх технологій, зростаючих вимог до формування філософської культури
студентів.

Програма, плани семінарських занять для студентів гуманітарних
факультетів викладені у навчально-методичному комплексі пропонуються у
якості базових при викладанні нормативного курсу «Філософія».

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
I. РОЗПОДІЛ АКАДЕМІЧНОГО ЧАСУ НА ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ».....	11
II. ПРОГРАМА КУРСУ.....	13
III. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	53
IV. ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	84
V. ПОРЯДОК ДОПУСКУ СТУДЕНТІВ ДО ЕКЗАМЕНУ	100
VI. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН / ЗАЛІК.....	103
VII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	105
VIII. СИСТЕМА ОЦІНКИ ЗНАНЬ / КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ.....	108
IX. ГЛОСАРІЙ.....	110

ВСТУП

Дисципліна «Філософія» є базовим нормативним курсом для студентів гуманітарних факультетів, що викладається протягом одного семестру в обсязі 4 кредитів (за Європейською Кредитно-Трансферною Системою ECTS), або 120 годин аудиторних занять (30 годин – лекцій, 30 годин – семінарських занять, 60 годин – самостійна робота) і закінчується іспитом/заліком.

Мета і завдання навчальної дисципліни. Метою навчальної дисципліни «Філософія» є створення умов для самостійного осмислення студентами існування та розвитку природного і соціального світу, формоутворень культури і пізнання, людини та її сутності. Філософія завжди апелювала до мислення людини як до вміння формувати уявлення та знання про світ і місце людини в ньому. Як саме мислення філософія – це не стільки результат, що закріплюється у формі чітких і виважених положень, скільки процес, якому належить навчитись. Це вміння мислити можна здобути лишень у процесі філософської освіти через діалог із мислителями минулого та сучасності, через діалог студента та викладача.

Основним завданням навчальної дисципліни «Філософія» є формування в свідомості студентів системи засадничих поглядів і світоглядних переконань, узагальнених уявлень і концептуальних побудов про сутність та граничні проблеми буття, людську присутність у ньому, можливості його осягнення людським розумом. Філософія покликана визначити сукупність вихідних орієнтирів, що зумовлюють програму соціальної поведінки людини.

Предмет навчальної дисципліни «Філософія» включає: розгляд філософії як гуманітарного і соціокультурного феномену; аналіз структури, методів і функцій філософії; визначення категорій філософії, їх змісту та функцій; означення основних етапів розвитку філософської думки; основні питання онтології, антропології, гносеології, феноменології, аксіології тощо; осмислення основ практичної філософії.

Компетенції, сформовані в результаті засвоєння дисципліни «Філософія».

Загальнонаукові компетенції:

- оволодіння матеріалом, який передбачений програмою та отримання знань про предмет, структуру, методологію та основні концепції філософії;

- логічно, послідовно та аргументовано висловлювати міркування щодо основних світоглядних проблем в контексті сучасних гуманітарних і соціокультурних процесів, що забезпечує здатність до аналітичного та концептуального мислення;

- визначати підстави власних та інших міркувань, здатність відрізнити суб'єктивні, спонтанні складові судження від об'єктивних і аргументованих.

Інструментальні компетенції:

- володіння сучасною науковою мовою, основними категоріями філософії та методологією;

- вміння ставити та формулювати актуальні питання, які обумовлені сучасними соціальними процесами як локального, так і глобального масштабів;

- здатність користуватись отриманими знаннями щодо вирішенні практичних задач у своїй професійній діяльності.

Системні компетенції:

- розвиток у студентів критичного мислення та вміння творчо застосовувати отриманні знання у практичній діяльності;
- формування інноваційного потенціалу;
- вироблення вмінь формувати нові ідеї, висловлювати гіпотези, визначати мету дослідження та обирати найбільш оптимальні шляхи її реалізації.

Професійні компетенції:

- використовувати у професійній діяльності категоріальний апарат філософії, методи, які постають універсальними для будь-якої діяльності та пізнання;
- знаходити необхідну інформацію з різних джерел, упорядковувати її, оцінювати достовірність, пояснювати значущість, приймати обґрунтовані рішення;
- мати професійне сумління, чесність у процесі формування і вираження інтелектуальної позиції.

Система контролю знань та умови складання іспиту.

Навчальна дисципліна «Філософія» оцінюється за Європейською Кредитно-Трансферною Системою ECTS. Вона складається з трьох частин: перша – вступ до філософії (5 тем); друга – теоретична філософія (5 тем); третя – практична філософія (5 тем).

Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою наприкінці семестру.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ КУРСУ

Тема 1. Філософія як самовизначення і самоствердження людини.

1. **Розуміння філософії.** Гуманітарні засади філософування. Соціокультурна зумовленість філософії. Визначеність філософії: поняття, рівні та форми існування.
2. **Розмисли про об'єкт і предмет філософії.** Змістовне розмаїття у розумінні об'єктивної реальності. Коло основних («вічних») проблем філософії. Предмет філософії.
3. **Основне питання філософії.** Природа виникнення, принципи постановки основного питання філософії. Традиційні системи філософування. Сучасне вирішення основного питання філософії.

Тема 2. Світогляд: сутність, історичність та ціннісні виміри.

1. **Сутність світогляду.** Світогляд як духовно-практичне освоєння світу. Структура світогляду. Основні принципи формування світогляду.
2. **Історичність світогляду.** Міфологія як світогляд. Загальна характеристика релігійного світогляду. Наука і філософія в контексті історичності світогляду.
3. **Специфічність світоглядних цінностей.** Світоглядний вимір етичних цінностей. Основні сфери естетичних цінностей. Світоглядний вибір і реальний процес життя.

Тема 3. Філософія як система знання.

1. **Феномен філософського знання.** Природа філософського знання. Основні рівні філософського знання. Континуум філософських дисциплін.
2. **Методи філософії.** Поняття методу. Класичні методи філософування. Сучасні філософські методи.
3. **Функції філософії.** Поняття функції: природознавчий та філософський виміри. Засадничі функції філософії. Допоміжні функції філософії.

Тема 4. Категорії філософії, їх зміст і функції.

1. **Своєрідність філософських категорій.** Поняття категорій філософії, їх соціокультурна зумовленість та історичний характер. Категорії як роди буття, форми діяльності та мислення. Категорії як основоположні філософські поняття.
2. **Категорії філософії як форми узагальнення та практичного освоєння дійсності.** Категорії як форми відображення об'єктивної реальності в цілому. Категорії як засоби предметного поділу світу. Категорії як форми теоретичного пізнання та практичного перетворення дійсності.
3. **Особливості розвитку та функціонування системи філософських категорій.** Категоріальний лад людського мислення. Система філософських категорій як пізнавальний ідеал. Категоріальний апарат як функціонуюча система філософських понять.

Тема 5. Основні етапи розвитку філософської думки.

1. **Стародавня, середньовічна та епохи Відродження філософія.** Характерні риси стародавньої філософії. Специфіка філософської думки в період Середньовіччя. Особливості філософії епохи Відродження.
2. **Основи класичної філософії.** Філософія Нового часу. Класична німецька філософія. Своєрідність філософії українського духу.
3. **Посткласична і сучасна філософія.** Посткласична філософія. Основні філософські школи ХХ століття. Своєрідність розвитку філософії наприкінці ХХ-початку ХХІ ст.

Тема 6. Філософське вчення про буття.

1. **Поняття онтології.** Співвідношення метафізики і онтології як вчень про буття. Буття і суще: понятійно-категоріальні виміри. Поняття субстанції.
2. **Вчення про матерію.** Історичний зміст поняття «матерія». Матерія як філософська категорія. Рух, простір і час в контексті поняття «матерія».
3. **Екзистенція як особливий спосіб буття.** Тілесність як онтологічний концепт. Поняття межової ситуації. Тема абсурду в онтології.

Тема 7. Філософське розуміння світу і природи.

1. **Світ і поняття світу.** Світ як Всесвіт, Космос і Хаос. Світ Землі як особливе явище. Визначальні категоріальні характеристики світу (цілісність, універсальність, саморозвиток, конкретна всезагальність).
2. **Багатозначність поняття «природа».** Природа як об'єктивна реальність. Поняття біосфери та ноосфери. Народонаселення як природне явище.
3. **Глобалізаційні процеси у сучасному світі.** Поняття глобалізації та форми її існування. Ствердження національної ідентичності і загальнолюдські інтереси. Глобальні проблеми сучасності й шляхи їх розв'язання.

Тема 8. Людина як предмет філософського осягнення.

1. **Унікальність природи людини.** Поняття людини: філософсько-антропологічний вимір. Історичність філософських вчень про людину та їх класифікація. Ірраціональне ество людини.
2. **Людина як соціокультурна форма буття.** Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість». Основні форми соціокультурної діяльності людини. Проблема людської свободи та відповідальності.
3. **Основні виміри людського життя.** Проблема сенсу життя людини. Життя, смерть і безсмертя як виміри людського існування. Філософське осмислення проблеми щастя.

Тема 9. Філософія свідомості.

1. **Поняття свідомості.** Проблема походження свідомості. Свідомість як найвища форма відображення. Феноменологічна концепція свідомості.
2. **Структура свідомості.** Рівні та форми свідомості. Поняття і форми суспільної свідомості. Евристична та творча функції інтуїції.
3. **Свідоме, несвідоме і надсвідоме.** Свідомість як функція психічної діяльності людини. Психоаналітичне вчення про «Едипів комплекс» та ідея «сублімації». Теорія масової свідомості.

Тема 10. Теорія пізнання.

1. **Поняття пізнання.** Соціокультурна детермінація пізнавального процесу. Основні складові пізнавальної діяльності: суб'єкт, об'єкт, мета і ціль, засоби та результат. Гносеологія та епістемологія.
2. **Рівні пізнавального процесу.** Емпіричний та теоретичний рівні пізнавального процесу. Основні форми наукового пізнання. Парадигмальний характер наукового пізнання.
3. **Вчення про істину.** Проблема істини в теорії пізнання (істина і хиба, ймовірність та вірогідність, істина і правда, постправда). Істина як процес (об'єктивність, абсолютність і відносність, конкретність істини). Питання про критерії істини.

Тема 11. Філософія та методологія.

1. **Поняття методології.** Методологія як рефлексія методів. Основні функції методології. Технологічні виміри методології.
2. **Сучасні філософсько-методологічні проекти.** Методологічний плюралізм як базовий принцип новітньої науки. Синергетика як методологічна програма. Наука, раціональність, знання у сучасному світі.
3. **Рефлексія методології гуманітарних наук.** Класифікація наук: природознавство, гуманітаристика, суспільствознавство. Специфіка методології гуманітарних наук. Філософія гуманітарного пізнання.

Тема 12. Філософія мови.

1. **Мова як об'єкт філософського дослідження.** Поняття мови, її сутність та функції. Мова як засіб комунікації та пізнання. Мова і мислення.
2. **Поліструктурність мови.** Природні (етнічні) мови. Штучні мови науки і техніки. Мова як єдність вербального і невербального, чуттєвого і раціонального.
3. **Ціннісно-практичні можливості та межі мови.** Знак, символ і значення в мові. Роль слова в духовному просторі. Філософсько-лінгвістичні засади діалогу культур.

Тема 13. Філософське осмислення історичного процесу.

1. **Філософія історії як галузь знань.** Об'єкт і предмет філософії історії, її основні етапи та напрямки. Структура та функції сучасного філософсько-історичного знання. Філософія історії та історична наука.
2. **Сутність історичного процесу.** Єдність і розмаїття всесвітньої історії. Проблема суб'єкта історичного процесу. Періодизація історії та її критерії.
3. **Проблема спрямованості, сенсу історії та її цінностей.** Початок, спрямованість та кінець всесвітньої історії. Смысл історичного процесу. Питання про свободу історичного вибору.

Тема 14. Суспільство як предмет філософії.

1. **Основні характеристики суспільства.** Поняття суспільства. Співвідношення понять «суспільне» і «соціальне». Суспільство як самоорганізована система.
2. **Соціальна структура суспільства.** Поняття соціальної структури. Соціально-етнічні форми спільнот. Соціальна група та її різновиди.
3. **Суспільний ідеал та проблема соціального вибору.** Суспільний ідеал та ідеологія. Рушійні сили соціального процесу. Поняття суспільного прогресу та його критеріїв.

Тема 15. Філософія і духовність.

1. **Духовність та її призначення.** Філософія про поліфонічність понять «дух», «душа», «духовність». Джерела духовності. Творча спрямованість духовності.
2. **Цінності як ядро духовного світу людини.** Духовність і мораль. Вищі духовні цінності: віра, надія, любов, честь, совість, гідність, порядність, правда, свобода, добро і зло. Плюралізм цінностей: проблема соціального порозуміння.
3. **Духовний зміст філософії.** Філософія як школа думки. Взаємозв'язок дискурсивного та інтуїтивного у філософії. Гуманізм філософії.

Тема 16. Філософське розуміння економічної сфери життєдіяльності суспільства.

1. **Сутнісні виміри економічного життя.** Поняття «економіка» і «виробництво». Робота, труд, праця – джерела життєдіяльності. Власність: родова, типова, видова і формоутворююча сутність.
2. **Філософський контекст історичності виробництва.** Натуральне і товарне виробництво: сутнісні характеристики. Планове виробництво і ринок як протилежності в економічному житті. Господарська діяльність: сутність, сенс і цінності.
3. **Бізнес-діяльність: соціально-філософський вимір.** Поняття «бізнесмен» і «бізнес». Багатство як соціокультурний феномен. Бізнес-суспільство: нова соціальна реальність.

Тема 17. Філософське осмислення політичного життя суспільства.

1. **Політика як соціальний феномен.** Поняття суб'єкта і об'єкта політики. Влада як природне і соціокультурне явище. Політична демократія.
2. **Політична система суспільства.** Поняття політичної системи. Держава – основна складова політичної системи. Громадянське суспільство: поняття, проблеми формування і розвитку.
3. **Політична організація сучасного суспільства.** Поняття правової та соціально-справедливої держави. Громадські рухи, організації та політичні партії. Політична еліта та народ.

Тема 18. Філософія і культура.

1. **Культура як олюднена природа.** Поняття культури. Матеріальна і духовна культура. Масова культура, контркультура і антикультура.
2. **Культура і цивілізація.** Поняття цивілізації. Стадії розвитку цивілізації і культури. Культурність цивілізації та цивілізованість культури.
3. **Соціокультурний процес і прогрес у розвитку людства.** Спадкоємність і традиції в культурі. Зміст і основні форми міжкультурної комунікації та кроскультурні процеси. Новаторство і гуманізм культури.

I. РОЗПОДІЛ АКАДЕМІЧНОГО ЧАСУ НА ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»

Лекції – 30 годин

Семінарські заняття – 30 годин

Самостійна робота – 60 годин

Всього – 120 годин

Лекції:

	кількість ГОДИН
Тема 1. Філософія як самовизначення і самоствердження людини	2 год.
Тема 2. Світогляд: сутність, історичність та ціннісні виміри	2 год.
Тема 3. Філософія як система знання	2 год.
Тема 4. Категорії філософії, їх зміст та функції	2 год.
Тема 5. Основні етапи розвитку філософської думки	2 год.
Тема 6. Філософське вчення про буття	2 год.
Тема 7. Буття людини і природи	2 год.
Тема 8. Філософія свідомості	2 год.
Тема 9. Теоретико-методологічні засади пізнання	2 год.
Тема 10. Філософія мови.	2 год.
Тема 11. Філософське осмислення історичного процесу	2 год.
Тема 12. Суспільство як предмет філософії	2 год.
Тема 13. Філософське розуміння економічної сфери життєдіяльності суспільства	2 год.
Тема 14. Філософське осмислення політичного життя суспільства	2 год.
Тема 15. Духовність і культура	2 год.

Всього: 30 год.

Семінарські заняття:

	КІЛЬКІСТЬ ГОДИН
Тема 1. Предмет та основні питання філософії	2 год.
Тема 2. Світогляд, його структура і роль в житті людини	2 год.
Тема 3. Структура, методи та функції філософії	2 год.
Тема 4. Основоположні поняття філософії	2 год.
Тема 5. Основні етапи розвитку філософії	2 год.
<i>Контрольна робота</i>	
Тема 6. Філософія буття	2 год.
Тема 7. Основні виміри буття людини	2 год.
Тема 8. Філософське вчення про свідомість	2 год.
Тема 9. Гносеологія та методологія	2 год.
Тема 10. Мова як предмет лінгвістичної філософії	2 год.
<i>Контрольна робота</i>	
Тема 11. Сутність та особливості історичного процесу	2 год.
Тема 12. Соціальна філософія	2 год.
Тема 13. Філософія економіки	2 год.
Тема 14. Філософія політики	2 год.
Тема 15. Філософія культури	2 год.
<i>Контрольна робота</i>	

Всього: 30 годин.

II. ПРОГРАМА КУРСУ

ЧАСТИНА 1. «ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ»

Тема 1. Філософія як самовизначення і самоствердження людини.

1. *Розуміння філософії.* Гуманітарні засади філософування. Соціокультурна зумовленість філософії. Визначеність філософії: поняття, рівні та форми існування.

2. *Розмисли про об'єкт і предмет філософії.* Змістовне розмаїття у розумінні об'єктивної реальності. Коло основних («вічних») проблем філософії. Предмет філософії.

3. *Основне питання філософії.* Природа виникнення, принципи постановки основного питання філософії. Традиційні системи філософування. Сучасне вирішення основного питання філософії.

Опорний конспект лекції

Розуміння філософії починається із визнання її як специфічної форми духовної діяльності, що має гуманітарну і соціокультурну зумовленість. Така зумовленість визначена: обґрунтуванням людини як найдосконалішої істоти, з одночасним визнанням відносності цього твердження; потребою масштабного бачення людиною себе і світу; необхідністю творення найбільш оптимальних методів пізнання; окресленням закономірностей виникнення людини і суспільства; критичним, заснованим на принципі визнання автономії свідомості і розуму, осягненням світу і людського життя; визнанням психологічної, теоретичної і соціальної практик у якості основних чинників життєдіяльності людини і суспільства.

Достеменно не відомо, але загальновизнаним є наступне твердження: термін «філософія» вперше використовує давньогрецький математик і мислитель Піфагор, а витлумачення та ствердження цього терміну пов'язане із ім'ям Платона. У подальшому термін «філософія» використовується для позначення особливого типу раціонального пізнання, у межах якого формулюються і обговорюються кардинальні проблеми людського буття.

Досить цікавим є буквально значення слова «філософія» (у перекладі з грецької мови *phileo* – люблю і *sophia* – мудрість), любов до мудрості. Це слово означало «прагнення розуміти», «прагнення знати», «жага знання».

Сучасне тлумачення філософії має тільки в його буквальному перекладі співвідноситися з мудрістю. На сьогодні, філософія постає як комплексне, інтегроване, нетрадиційне явище, що відійшло від того стану розвитку, який характеризувався протиставленням матеріалізму й ідеалізму, раціоналізму й ірраціоналізму, діалектики й антидіалектики, атеїстичних і релігійних налаштувань тощо. Менш актуальним стало відношення до розгортання наступної суперечності: вважати філософію особливою наукою чи специфічною формою суспільної свідомості.

У сучасній постановці і вирішенні проблем, філософія є такою, що органічно реалізується стосовно конкретних проявів життєдіяльності людини і суспільства на наступних (трьох) основних рівнях: буденна філософія, теоретична філософія і практична філософія.

При такому (рівневому) підході, цілковито виправданою є думка про те, що **філософія – це почуття, усвідомлення, теоретична і практична означеність сутності, сенсу і цінностей всього суцього**. Більше того, таке визначення філософії дозволяє стверджувати, що філософія як формоутворююче явище є одночасно і *світогляд*, і *наука*, і *духовність*, і *методологія*. Як світогляд – філософія орієнтує до створення такої системи відношення «Людина-Світ», яка відповідає дійсній природі людини і її соціальному вибору. Як наука – філософія намагається розкрити відношення до найбільш загальних закономірностей розвитку людини і її мислення, природи та суспільства. Як духовність – філософія утворює моменти осяяння, які, ґрунтуючись на інтуїції, постають у якості конкретних чинників формування соціального характеру людини і суспільства. Як методологія – філософія постає у формі теоретичної основи світогляду і своєрідно інтегруючої, узагальнюючої соціальної технології.

Визначення предмета філософії органічно пов'язане із диференціацією понять «об'єктивна реальність», «об'єкт» і «предмет».

Об'єктивна реальність – це те, що існує незалежно від індивідуальної свідомості; перш за все – це фізичні речі та явища у просторі й часі; інші люди, їх дії і стани свідомості; власне тіло індивіда.

Об'єктом зазвичай називають все те в реальному існуванні, що заслуговує людської уваги; те на що спрямована активність (реальна і пізнавальна) суб'єкта. *Об'єкт не тотожний об'єктивній реальності*: по-перше, це та частина останньої, яка не вступила у відношення до суб'єкта; по-друге, об'єктами можуть бути і стани свідомості.

Предметом є деяка цілісність, на що безпосередньо спрямована увага людської діяльності і пізнання.

У філософському плані протиставлення об'єкта і предмета є відносним. Основна відмінність предмета від об'єкта полягає в тому, що в предмет (у філософському розумінні) входять тільки головні, найбільш суттєві властивості і ознаки.

Предмет філософії залежить від визначення кола основних проблем філософії. Специфіка цих проблем полягає в тому, що значна їх частина знаходиться у стані постійного відтворення на новій основі, а тому ці проблеми називаються «вічними». Найважливішою і визначальною рисою проблем філософії є їх всезагальність і граничність.

Таким чином, предмет філософії виокремлюється із сукупності об'єктів, зв'язків, відношень, проблем, які є конструюючим чинником індивідуальних і суспільних потреб та інтересів людини. Предметом філософії є всезагальне в системі «людина-світ». Іншими словами у предмет філософії входить всезагальне, що характеризує цілісне буття людини. **Або, предметом філософії постають людина, світ, їх відношення у сутнісному, ціннісному і сенсотворчому вимірі.**

Згідно із таким розумінням предмета філософії можна дати ще одне визначення: **філософія – це система поглядів на світ у цілому і на відношення людини до цього світу.**

Всю множину філософських проблем можна звести до наступних великих груп: 1) аксіологічна; 2) онтологічна; 3) антропологічна; 4) гносеологічна;

5) феноменологічна; 6) праксеологічна; 7) методологічна тощо. Інтегратором, ядром всіх проблем виступають основні питання філософії.

Основні питання філософії – граничні питання про існування і світ людини, адже філософська рефлексія починає із зовнішнього світу і від нього переходить до аналізу людини. Основні питання філософії знайшли відбиток у структурі і тематиці філософських вчень: про природу, про людину, про знання і методи його отримання, про науки теоретичні, практичні і творчі тощо. Значним підсумком осмислення основних питань філософії стала їх класифікація і розробка Кантом у системі. Кант виділяє чотири питання: 1) Що я можу знати? 2) Що я повинен робити? 3) На що я можу сподіватися? 4) Хто таке людина? На його думку, на перше питання відповідає метафізика, на друге – мораль, на третє – релігія, на четверте – антропологія. Основні питання філософії звичайно виражаються в суперечності полярних категорій: річ в собі і явище, свобода і необхідність, кінечне і безкінечне, матеріальне й ідеальне та ін. Різні філософські вчення відрізняються набором таких універсалій, розумінням їх зв'язку і місця у вченні, а отже, і основними питаннями філософії. Слід розрізняти основні питання філософії і принцип філософської системи. Як правило, принцип один; якщо їх декілька у одного мислителя, це є еkleктика. У Канта принципом є непізнаваність речей в собі, обмеження знання чуттєвим досвідом. На засадах цього принципу він вирішує проблему пізнання, моральної діяльності, власне, увесь набір сформульованих ним основних питань філософії. У Гегеля аналогічні питання розв'язуються на основі іншого принципу – єдності мислення і буття. Саме таким терміном позначає він дану єдність. Ототожнення принципу і основних питань філософії збіднює та спрощує філософську проблематику. В багатоманітності історико-філософського процесу наявна і розмаїтість принципів. Для сучасного стану філософської думки України характерна розмаїтість принципів, бо майже кожен дослідник поєднує фрагменти різних вчень. З огляду на це, такий стан думки є не лише плюралістичним, а й еkleктичним. Зрештою, це має і позитивний сенс, оскільки дозволяє засвоїти більший масив філософської культури, осмислити більше коло основних питань філософії. Останні ніколи остаточно не вирішуються: адже, за словами Фіхте, яка людина, така і її філософія.

Тема 2. Світогляд: сутність, історичність та ціннісні виміри.

1. **Сутність світогляду.** Світогляд як духовно-практичне освоєння світу. Структура світогляду. Основні принципи формування світогляду.

2. **Історичність світогляду.** Міфологія як світогляд. Загальна характеристика релігійного світогляду. Наука і філософія в контексті історичності світогляду.

3. **Специфічність світоглядних цінностей.** Світоглядний вимір етичних цінностей. Основні сфери естетичних цінностей. Світоглядний вибір і реальний процес життя.

Опорний конспект лекції

Поняття світогляду, започатковане І. Кантом, характеризує здатність людини усвідомлювати свою унікальність та відмінність щодо всього іншого у

світі. Відповідне самоусвідомлення характеризує світогляд як цілісне, інтегративне явище, що постає формою людського самовизначення.

Світогляд визначається як система поглядів, звернених на об'єктивний світ і місце людини в ньому, на ставлення людини до довколишньої дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації. Виокремлене явище характеризується також через поняття «картина світу», що постає однією із форм світоглядного подання об'єктивної реальності у суспільній свідомості та являє собою образ освоєної в практиці дійсності. Цей інтегральний образ, який постійно змінюється, не є ідентичним живій картині, що виникає при безпосередньому сприйнятті речей та явищ, оскільки в ньому фіксується вигляд речей та явищ у поєднанні з системою їхніх значень, що складаються в культурі. Картина світу втілює загальну панораму дійсності, яка виходить за межі особистого світу індивіда, його власного досвіду, безпосередніх вражень і відчуттів. Формування світоглядної картини світу відбувається за допомогою різних типів людського пізнання (буденного, теоретичного, практичного, художнього тощо).

Своєрідність світогляду як прояву суспільної самосвідомості людини полягає в тому, що, засвоюючись індивідами й проходячи через їхні життєві потреби й інтереси, він виступає як засіб визначення їх власної «позиції» у відношенні до всіх життєво важливих явищ і подій у світі. Причому «позиції» не тільки теоретичної, але й практичної – як такої, що визначає спосіб участі в подіях. На основі світогляду формуються світоглядні установки щодо тієї або іншої оцінки подій, що відбуваються у світі, щодо вибору тих або інших цілей і засобів своєї життєдіяльності. Світогляд визначає *горизонт* «бачення» світу тобто те, що відокремлює можливе від неможливого в ньому, здійсненне від нездійсненого. Світ «відкривається» людині через її світогляд, і те, яким він їй відкривається, залежить від останнього, від ступеня його розвинутої й цілісності.

У цьому плані світогляд є *духовно-практичним* способом «освоєння» світу. І не тільки в тому значенні, що воно дає знання світу, його розуміння й горизонт його бачення, але й у тому, що у світогляді світ з'являється опосередкованим практичною й духовною діяльністю людини.

Світогляд є поліструктурним утворенням, що має компонентну і рівневу будову. Якщо розглядати світогляд з точки зору зміни його змісту в процесі практичного освоєння світу і його теоретичного усвідомлення, то основними структурними компонентами постають: уявлення, погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми і стереотипи. Рівнева ж структура характеризує діалектично протилежні прояви явища. Зокрема, за носієм у світогляді виокремлюють індивідуальний, груповий, колективний, масовий рівні. За ступенем самосвідомості та формами відображення у світогляді виокремлюють буденний (життєво-практичний чи здоровий глузд) та теоретичний рівні. За механізмом формування уявлень виокремлюють світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння.

Соціально-історична сутність світогляду визначається специфікою духовно-практичного освоєння та рівнем суспільної самосвідомості. У різні

історичні епохи формувалися головні структурні системи: космоцентрична, спрямована на пошуки єдиної гармонійної сутності світобудови; теоцентрична, в якій панує віра в надприродні сили; антропоцентрична, пов'язана з усвідомленням людини центром всесвіту, розкриттям можливостей розвитку особистості. Такі історичні типи світогляду як міфологічний, релігійний, науковий, філософський також вказують на його соціально-історичну структуру. *Основними проявами міфологічного історичного типу світогляду* є синкретизм, символізм, анімізм, тотемізм, антропоморфізм, магія, фетишизм, тощо. Міфологія постає як процес виникнення, розвитку, структурування і функціонування конкретної системи міфів (космогонічних, теогонічних, антропогонічних, есхатологічних тощо), як фантастичного відображення дійсності, що виникає внаслідок одухотворення природи і всього світу у первісній свідомості. *Основними проявами релігійного історичного типу світогляду* є креаціонізм, есхатологізм, теїзм, монізм, фаталізм, теоцентризм, сенсо-життєва орієнтація. Релігія постає як соціальний інститут; як морально-етичне вчення; як форма відношення «людина-світ», яка опосередкована трансцендентним. *Науковий тип світогляду* ґрунтується на експериментальних та теоретичних знаннях про світ у цілому, які характеризуються об'єктивністю, істинністю, детермінованістю, необхідністю, цілеспрямованістю. Наука постає сферою людської діяльності, функція якої полягає у виробленні та теоретичній систематизації знань про дійсність. *Філософський тип* постає теоретичною основою світогляду або системно-раціоналізованим світоглядом, який у вирішенні онтологічних, праксеологічних і гносеологічних проблем виходить із світоглядних принципів і настанов. Філософія постає як відповідна культура мислення; як система знання; як форма відношення «людина-світ», яка характеризується безпосереднім критичним самоствердженням як у сфері життєво-практичній, так і теоретичній.

Тема 3. Філософія як система знання.

1. **Феномен філософського знання.** Природа філософського знання. Основні рівні філософського знання. Континуум філософських дисциплін.

2. **Методи філософії.** Поняття методу. Класичні методи філософування. Сучасні філософські методи.

3. **Функції філософії.** Поняття функції: природознавчий та філософський виміри. Засадничі функції філософії. Допоміжні функції філософії.

Опорний конспект лекції

Філософія є своєрідним поглядом на світ у його відношенні до людини, яка завжди прагнула та прагне з'ясувати їх сутнісну природу та закономірності розвитку. Своєрідність філософії полягає у способах формулювання фундаментальних світоглядних питань, що безпосередньо дотичні до проблеми її методів (*метод* – систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі регулятивних принципів пізнання та дії) та методології – філософської науки про методи, організацію та управління в їх застосуванні.

У побудові тих чи інших теорій щодо цілісного уявлення про світ та місце людини у ньому в історії розвитку філософської думки (особливо у класичну добу) спостерігається її тяжіння до структурної визначеності та системності. (*Структура* – це модель зв'язку або взаємодії між складовими тих чи інших систем – природних, соціальних, економічних, політичних тощо як сукупності якісно визначених елементів, між якими існують відношення послідовності, підпорядкування). Основними складовими структури і відповідно розділами філософського знання є онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика і т.п.

Втім, сучасна філософія вирізняється тим, що її структура є дещо довільною. Гнучка структура сучасного філософського знання зумовлена специфікою її історичних змін, насамперед, її методологічним спрямуванням. У зв'язку із виникненням та розвитком множини соціо-гуманітарних наук та розмаїття міждисциплінарних підходів, предметне поле яких пов'язане із традиційно властивою філософії тематикою, перед філософією виникла необхідність в обґрунтуванні власної науковості. Філософія перетворюється на методологію, тобто на вчення про метод, що безпосередньо вказує на особливості її наукового «дискурсу». *Дискурс* – (від лат. *discursus* – бесіда, розмова), мовленнєва практика будь-якої спільноти, що опосередкована універсумом лінгвістичних знаків, соціальних інститутів, культурних символів.

Для філософського знання характерна складна структура, яка включає в себе наступні підсистеми (розділи): *історія філософії, філософія науки, соціальна філософія, філософія історії, філософія економіки, філософія політики, філософія права, філософія культури, філософія моралі (етика), естетика, філософія релігії, філософія мови.*

Філософське знання спрямоване на пізнання та освоєння дійсності, яке неможливе без методів пізнання. Метод завжди ґрунтується на знанні, є знанням трансформованим у конкретні правила дії.

Методи класифікують на три основні групи – *спеціальнонаукові*, (які використовують в межах окремих наук); *загальнонаукові*, які поділяються на *теоретичні* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, порівняння, формалізація, абстрагування) та *емпіричні* (опитування, експеримент, спостереження); *філософські* методи, які поділяються на *класичні*(усталені) та *некласичні*(сучасні).

До класичних філософських методів відносять – *метафізичний та діалектичний*. *Метафізичний метод* осягнення дійсності ґрунтується на умоглядному редукціонізмі (у зведенні розмаїття суцього до функціонування єдиної «причини» чи «сутності»). Метод, що заперечує якісний саморозвиток буття через протиріччя, прагнучи до побудови однозначної, статичної, умоглядної картини світу. Засадничими принципами *діалектичного методу* є принципи руху думки від абстрактного до конкретного, єдності логічного та історичного, єдності та взаємопроникнення протилежностей, заперечення заперечення, взаємозв'язку та розвитку.

Функціонуючи як фундаментальні філософські методи, діалектика та метафізика водночас виключають і визначають один одного.

До неklasичних методів належать – феноменологічний, герменевтичний, структураліський, психоаналітичний, лінгвістичний аналіз.

Філософія виконує багато функцій в життєдіяльності людини. До основних функцій філософії слід віднести світоглядну та методологічну.

Світоглядна функція філософії полягає в тому, що вона, озброюючи людей знаннями про світ та про людину, про її місце у світі, про можливості її пізнання і перетворення, здійснює вплив на формування життєвих установ, на усвідомлення людиною цілей та сенсу життя.

Як правило, коли мова йде про філософський світогляд, насамперед дається його характеристика як узагальненої системи ідей та поглядів на світ, людину, її місце в світі тощо. За такого підходу на перший план висувається значення знання для життєдіяльності людини. Тобто під світоглядом треба розуміти не просто систему узагальнених знань про світ і людину, а таку систему знань, яка для соціального суб'єкта є способом бачення, розуміння, аналізу, оцінювання явищ, що визначає характер ставлення до світу і до себе, усвідомлення цілей та сенсу життя. Отже, світогляд є способом практично-духовного освоєння світу.

Філософія є методологічною основою світогляду. Для його побудови вона дає вихідні, основні принципи, застосування яких дає змогу людині виробити свої життєві настанови, що стають головними орієнтирами, визначають характер та спрямованість її ставлення до дійсності, характер і спрямованість практичної діяльності.

Тема 4. Категорії філософії, їх зміст і функції.

1. *Своєрідність філософських категорій.* Поняття категорій філософії, їх соціокультурна зумовленість та історичний характер. Категорії як роди буття, форми діяльності та мислення. Категорії як основоположні філософські поняття.

2. *Категорії філософії як форми узагальнення та практичного освоєння дійсності.* Категорії як форми відображення об'єктивної реальності в цілому. Категорії як засоби предметного поділу світу. Категорії як форми теоретичного пізнання та практичного перетворення дійсності.

3. *Особливості розвитку та функціонування системи філософських категорій.* Категоріальний лад людського мислення. Система філософських категорій як пізнавальний ідеал. Категоріальний апарат як функціонуюча система філософських понять.

Опорний конспект лекції

Традиційно у філософії категорії визначаються як *універсальні форми мисленнєвого узагальнення реального світу, в котрих конкретизуються найбільш загальні властивості, ознаки і відношення предметів, процесів та явищ дійсності.*

Категорії філософії є продуктом тривалого розвитку людства. Вони не можуть бути вироблені окремою особистістю, оскільки є узагальненнями не індивідуального, а суспільного духовно-практичного досвіду. Для кожного нового покоління ці категорії постають як щось задане наперед додосвідне (ап'юріорне), тоді як щодо людства в цілому – вони мають досвідний характер виникнення і розвитку (апостеріорні). В означених формах філософського

мислення культурний досвід не лише відображається, а й узагальнюється, акумулюється, зберігається і транслюється від покоління до покоління.

Питанням створення, розвитку та функціонування системи філософських категорій були присвячені праці багатьох видатних філософів.

Так, в античності одним із перших філософів, хто спробував з'ясувати як виникають, яку роль виконують категорії в житті людини був відомий мислитель цього періоду *Арістотель*, одна з його робіт так і називається «Категорії». На його думку досліджувані логікою смисли дають розгорнуте поняття про суще, кожен з яких може розглядатися як відповідний вимір буття. Зокрема, це виявляється в мові, у тих різноманітних значеннях, яких набуває слово «буття» в процесі його вживання. *Арістотелем* суще висловлюється багатьма способами, це смисли, що називаються категоріями. Вони виступають загальними типами висловлювань про суще і водночас його родами, оскільки одні висловлювання позначають суть речі, інші якість, кількість, відношення, дію, місце, час, тому відповідно з кожним із них ті самі значення має і буття.

Якісно новий підхід до вивчення категорій запропонував основоположник німецької класичної філософії *Іммануїл Кант*. У своїй праці «Критика чистого розуму» він інтерпретував категорії не як форми відображення, а як апріорні (позадосвідні) форми діяльності розсудку, призначені для впорядкування цього досвіду. Категорії, за Кантом, характеризують не світ «речей у собі», а самого суб'єкта пізнання, лад його мислення, визначають структуру нашої думки, надаючи їй необхідного і загального характеру. Відносно чуттєвого матеріалу, який людина отримує в чуттєвому досвіді, категорії виконують роль апріорних (позадосвідних) форм мислення і завдяки їм цей матеріал осмислюється та набуває раціональної форми. В основі кожного типу судження, вважав Кант, лежить відповідна категорія. Серед тих функцій, які виконують категорії в процесі пізнання і логічного осмислення дійсності, *Кант* виділяв дві найголовніші: синтез уявлень, завдяки якому вони набувають раціональної форми судження і об'єктивація цих уявлень. Стосовно другої функції слід зазначити, що логічні категорії, як загальні визначення буття, стають тими необхідними засобами, за допомогою яких наше мислення виражає свій об'єктивний зміст, зв'язок з об'єктивною реальністю.

Оригінальну версію трактування категорій запропонував інший представник німецької класичної філософії – *Георг Вільгельм Фрідріх Гегель*. Гегель будує систему, в якій категорії пов'язані між собою закономірним процесом розвитку. Такою системою стала його відома праця «Наука логіки», в якій автор вперше розглядає категорії як динамічну систему. Її предметом є мислення як цілісне утворення, формами і змістом якого є філософські категорії. *Гегель* вперше ввів у розуміння категорій ідею становлення. Категорії на його думку це живе ціле, яке розвивається. Вони пов'язані єдністю походження і розвитку: кожна з категорій впливає з усього попереднього руху як його необхідний результат. Цей розвиток здійснюється силою внутрішніх суперечностей, які приховані у природі самого поняття, так що мислення в цілому постає як постійне виникнення і вирішення суперечностей. Тобто, тут чітко прослідковується тенденція діалектичності категорій. Однією із основних рис яких є полярність, що характеризує їхнє суперечливе відношення, а також

взаємообумовленість, взаємодоповнюваність (наприклад *сутність – явище, можливість – дійсність, ціле – частина, зміст – форма, причина – наслідок, одиничне – особливе – загальне, необхідне – випадкове* тощо).

Філософські категорії ґрунтуються на всьому пізнавальному досвіді людства і являють собою складний синтез знань про світ, оскільки відображають його у відповідній цілісності, а разом вони складають систему базових понять – фундамент філософії. Оскільки категорії постають структурними елементами філософських систем і покликані відображати цілісність, організованість та системність світу, то і самі вони з необхідністю мають розглядатися саме в системному вимірі.

Серед науковців прийнято вважати, що кожне філософське вчення має загальну систему категорій. Але, будучи єдиною, система філософських категорій, тим не менше, багаторазово викладається різними методами і в різному порядку. Виникає питання, чи викладається при цьому одна і та ж система категорій, чи кожного разу ми маємо справу з різними системами? Це питання представляє серйозну філософську (гносеологічну, логічну, методологічну) проблему. З приводу цього оригінальним є підхід у вітчизняній філософії, згідно з яким запропоновано розрізняти систему категорій і категоріальний апарат, що є двома вимірами загальної мережі філософських категорій.

Система категорій філософії постає для дослідника, котрий здійснює пошук нових знань про світ, як мета, пізнавальний ідеал, постаючи своєрідною кінцевою метою його діяльності. Натомість, категоріальний апарат – це функціональна і функціонуюча система категорій, яка використовується кожним дослідником для розв'язання конкретних завдань на даний момент часу.

Відтак, роль філософських категорій репрезентована тими функціями, які вони виконують в теоретичному пізнанні дійсності й реальній життєдіяльності людини, основними серед них є методологічна і світоглядна. Методологічну функцію категорії виконують, задаючи пізнанню його початкові умови і перспективи, утворюючи критерії осмислення і розуміння реальності, організовуючи і коректуючи рух думки. Як квінтесенція людського досвіду, категорії виконують у дослідженні роль базових гносеологічних структур і програмних завдань, і тому в наукових відкриттях, в життєдіяльності людини, вони з необхідністю виражають зв'язок з дійсністю, відповідними потребами й інтересами людини. Тому виступають не тільки універсальними формами знання й пізнання, а й нормами оцінок, які виражають духовно-практичну значимість предмета для людини, її відношення до нього і цим самим виконують світоглядну функцію.

Отже, категорії філософії можуть бути визначені як *форми абстрактного мислення, що відображають найбільш загальні, універсальні характеристики та взаємозв'язки об'єктів, закономірності розвитку матеріальних і духовних явищ, за допомогою яких здійснюється філософське мислення, які слугують вихідними принципами пізнання й духовно-практичного перетворення світу.*

Тема 5. Основні етапи розвитку філософської думки.

1. *Стародавня, середньовічна та епохи Відродження філософія.* Характерні риси стародавньої філософії. Специфіка філософської думки в період Середньовіччя. Особливості філософії епохи Відродження.

2. *Основи класичної філософії.* Філософія Нового часу. Класична німецька філософія. Своєрідність філософії українського духу.

3. *Посткласична і сучасна філософія.* Посткласична філософія. Основні філософські школи ХХ століття. Своєрідність розвитку філософії наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Опорний конспект лекції:

Історія філософії – це процес зародження та розвитку філософських знань. Зародження філософських ідей в культурі Китаю, Індії, країн Близького Сходу і Стародавньої Греції дослідники датують початком I тис. до н.е. З цього часу починається відлік історії філософії як процесу.

Філософія стародавньої Індії має свою специфіку. Розвиток її шкіл обумовлений відношенням до Вед. Веди – це стародавні пам'ятки індійської літератури, написані як прозою, так і віршами. Це сукупність різних за своїм характером і обсягом трактатів релігійно-філософського змісту. Виокремлюють школи ортодоксального та неортодоксального спрямування. До ортодоксальних відносяться – *веданта, вайшешика, санк'я, міманса, н'яя, йога*. До неортодоксальних належать *буддизм, джайнізм, чарвака-лакаята*.

Становлення філософської думки у Стародавньому Китаї спостерігається вже у VII ст. до н.е. Про це свідчить зміст старокитайських трактатів «Книга перемін», «Книга пісень», «Книга історії». У названих книгах розглядаються наступні філософські проблеми: про єдність та різноманітність речей; про дії протилежних сил в єдиній субстанції; про природну закономірність; про природність людської душі і свідомості. Основними школами філософії Стародавнього Китаю були – *даосизм, конфуціанство*.

Становлення філософії у Стародавній Греції відбулося в VI-V ст. до н. е. Саме в цьому періоді відбувається перехід від міфологічно-релігійних уявлень до поки що ще наївного філософського світогляду. Біля витоків розвитку філософії стояла *Мілетська школа, Ефеська, Піфагорейський союз, атомістична школа Левкіа-Демокріта*.

Наступний період – *висока класика*, представниками якої були Сократ, Платон, Аристотель, софісти (Протагор, Горгій, Гіппій, Продік, Критій та ін.).

Завершальним етапом у розвитку філософії Стародавньої Греції був *еллінізм*. Основними відомими школами були – *епікурейська, скептична, стоїчна, неоплатонівська*.

Виникненню середньовічної філософії передувала ціла низка змін не тільки у сфері економіко-політичних відносин, а, перш за все, у світоглядній орієнтації тодішнього суспільства. Монотейстичні християнські ідеї потребували філософського обґрунтування своїх основних думок. Початковим етапом філософського обґрунтування християнства була патристика. Це визнаний офіційною церквою напрямом у філософії, який розроблявся «отцями церкви».

До них належали: *Афанасій Александрійський, Василій Великий, Григорій Нісський, Григорій Назіанзін, Августин Блаженний, Іоанн Дамаскін* та ін.

Наступним етапом у розвитку західнохристиянського Середньовіччя була *схоластика*. В цьому періоді виокремлюють три основні етапи: ранній, середній і пізній. Представниками першого етапу були – *Еріугена, Абельяр, Кентерберійський* та ін. Середній етап представляли – *Альберт Великий, Тома Аквінський, Дунс Скот, Роджер Бекон*. Найвпливовішими представниками пізньої схоластики були – *А. Саксонський, М. Кузанський, В. Оккам* та ін.

У період Відродження схоластика перестала бути єдиною можливою формою науки і філософії. XIV-XVI ст. період, коли відбувається перехід від культури Середньовіччя до культури Нового часу. Найвпливовішими дослідниками доби Відродження були – *Дж. Бруно, М. Коперник, М. Мак'явеллі, Л. Компанелла*. Не пориваючи з багатою спадщиною античності та середньовічною думкою, вони заклали нові засади філософування, які сприяли формуванню наукового світогляду та наукової картини світу.

Передумовами філософії Нового часу (XVI-XVII ст.) були наукові революції та становлення експериментального природознавства. Головним завданням філософії Нового часу було розробка та обґрунтування методів наукового пізнання. На цій основі формується два протилежних напрямки: емпіризм та раціоналізм. Засновником *емпіризму* був *Френсіс Бекон*, який розробив вчення про «ідоли» розуму, та шляхи пізнання (мурахи, павука, бджоли). Основний метод в рамках емпіризму – *індукція*. Серед інших представників емпіризму можна виокремити вчення *Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Юма*. Засновником *раціоналізму* був *Рене Декарт*, основним методом пізнання була *дедукція*. До дедуктивного методу Декарт виводить 4 основних правила: піддавай все сумніву; кожен складну річ треба розкласти на прості і робити це доти, поки не вийдемо до ясних та очевидних речей; дотримуватись відповідного порядку мислення, починати з найпростіших і доступних для пізнання предметів і поступово сходити до складніших і важчих; треба орієнтуватися на досягнення повноти знання. Серед інших представників раціоналізму були *Б. Спіноза, Б. Паскаль*.

Філософія Просвітництва (XVII-XVIII) – загальнокультурний процес історичного розвитку Європи. Провідними діячами цього періоду були *Вольтер, Й.-Г. Гердер, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, П. Гольбах, Ж. Ламерті* та ін. Визначальною ідеєю Просвітництва стала розробка суспільно-політичних теорій орієнтованих на розбудову раціонально організованого суспільства. В основу просвітницьких суспільно-політичних теорій було покладено поняття незмінної людської природи, зміст якого включав ідею про рівність людей від природи, а також про існування низки невідчужуваних прав і свобод людини й громадянина.

Німецька класична філософія охоплює порівняно короткий період в історичному плині часу. Основними представниками цієї філософії були – *І. Кант, Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. Шеллінг, Г.В.Ф. Гегель, Л. Фойєрбах*.

Основна проблематика класичної німецької філософії обумовлена зміщенням акцентів з аналізу природи на дослідження людини, людського світу і історії. При цьому вже у Канта, ясно виражена думка про автономність людини. До цього філософи знали, з одного боку, природу, а з іншої – людину, яка розглядалася як особливого роду природне тіло, наділене нетілесною душею.

Представники німецької класики уперше усвідомлюють, що людина живе не у світі природи, а у світі культури. І тільки дивлячись на людину як на продукт культури, можна розгадати цілу низку філософських таїн. Також німецька класика йде далі за раціоналізм Нового часу (Декарта, Ляйбніца, які вважали, що про суть світу ми дізнаємося, лише занурившись в глибини самого розуму, оскільки чуттєве різноманіття природних тіл приховує від нас основу буття). У німецькій класиці йдеться про розумно організовану дійсність, де суть світу відкривається нам безпосередньо. І чим далі просувається думка німецьких філософів, тим ясніше те, що йдеться не про первозданну природу, а про світ культури, організований відповідно до законів Істини, Добра і Краси (метафізика, етика і естетика - три частини філософії Канта, які присвячені відкриттю цих законів). Німецькі філософи виводять цей світ культури з діяльності людського духу, і мислячий суб'єкт, таким чином, виявляється основою Всесвіту. Діяльність людей тлумачиться ними тільки як духовна діяльність, а тому на найфундаментальніші питання представники класичної німецької філософії відповідають з позиції спочатку суб'єктивного (Кант), і лише потім об'єктивного ідеалізму (Гегель).

Й.-Г. Фіхте розглядав своє вчення як пряме продовження філософії Канта. Фіхте оригінально декларує свою філософію у якості суб'єктивної діалектики.

Вчення Г.В.Ф. Гегеля є вищим досягненням класичної німецької філософії. Вихідним пунктом філософської концепції Гегеля є тотожність мислення і буття. Гегель сформулював три самостійні складові своєї філософської системи: логіку, філософію природи, філософію духу, а також основні принципи діалектики.

А от філософська система Ф. Шеллінга складалася із: «системи теоретичної філософії»; «системи практичної філософії»; «філософії мистецтва» (теологія, мистецтво). У системі теоретичної філософії Шеллінг досліджує проблему: як вивести об'єкт із суб'єкта? У системі практичної філософії Шеллінг розглядає проблему свободи і необхідності, а у філософії мистецтва він розглядає мистецтво як завершення філософської системи: «мистецтво зброя філософії».

Філософська система Л. Фюєрбаха закінчує період класичної німецької філософії. Головною справою життя та філософії Фюєрбаха була критика релігії. Однак, подальший прогрес людства Фюєрбах вбачав в утвердженні нової філософії – релігії, що культивуватиме любов людини до людини як до Бога.

Особливим явищем в історії світової культури є українська філософія. Ця філософія пронизана особливою чеснотою – українським духом. Найбільш яскраво філософію українського духу демонструють: Г.С. Сковорода – через ідею, що мисль, думка – це головна точка (тому її Сковорода називає серцем), а людина, як мікрокосм, який містить у собі два начала – тлінне і нетлінне. А над тлінним стоїть дух і до нього зводиться сутність життя. Філософію українського духу оригінально репрезентують: Т.Г. Шевченко – через національну ідею українського народу, що пробуджувала людську гідність, силу протесту і бунтарства; І.Я. Франко – через ідею, що найбільшою цінністю на Землі є не просто людина, а «правдивий живий чоловік» - носій духу; Леся Українка – через ідею, що українська громадськість повинна позбавитись інертності і жити з надією, спираючись на голос правди.

Яскравим прикладом посткласичної філософії постає творчість А. Шопенгауера. Він вважає, що першоосновою буття і внутрішнього світу людини є воля, а світовий процес є проявом творчої стихійної сили – «волі до життя». Оригінально представив посткласичну філософію С. К'єркегор, який сформулював екзистенціалістський варіант християнської релігійності. Значний вклад у посткласичну філософію здійснив Ф. Ніцше, який створив нову парадигму культурно-філософської орієнтації й заклав основи філософії життя. Основа життя, за концепцією Ніцше – це воля. Життя є проявом волі, але не абстрактної світової волі, як у Шопенгауера, а конкретної «визначеної волі» - волі до влади.

Найбільш потужно посткласичну філософію репрезентує марксизм. Засновники марксизму, К. Маркс та Ф. Енгельс, вдалися до переосмислення деяких традиційних положень класичної філософії: 1). Вони нетрадиційно витлумачують та використовують діалектику як філософське вчення і метод. Діалектика як вчення постає у них логікою і теорією пізнання, а як метод діалектика є способом сходження від абстрактних форм до конкретно-наукового мисленевого апарату та практикою чуттєво-предметного перетворення дійсності; 2). Вони створюють матеріалістичне розуміння історії. Тут метафізика Маркса найбільш яскраво постала у його вченні про формаційний характер розвитку суспільства, а Енгельс свою метафізику демонструє через абсолютизацію трудового процесу як основи перетворень природи і суспільства.

Практичною демонстрацією «покращення» мислення людини постають вчення цілого ряду філософських шкіл ХХ століття.

Світська соціальна апокаліптика ХХ ст. спонукає до виходу на перші ролі у філософії наступних доктрин: екзистенціалізм, неотомізм, прагматизм, неопозитивізм та постпозитивізм, аналітична філософія, структуралізм, постструктуралізм, психоаналіз, неофройдизм, етична феноменологія, філософія глобальних проблем тощо.

Аналізуючи сучасний стан світової філософії, слід мати на увазі, що в існуючих концепціях знайшли специфічне відображення, по-перше, суперечності нинішнього суспільства і, по-друге, об'єктивні тенденції розвитку сучасного світу в цілому: проблеми людини, культури, глобальні проблеми і т.д. Тому основне завдання сучасної філософії – вивчення глибинних зрушень у культурі, динаміки співвідношень між різними сферами (наукою, технологією, політикою, мораллю та ін.) в усьому її різнобарв'ї та суперечливій взаємодії різних пластів. Сучасна філософія містить у собі широкий спектр проблем і підходів до їх вирішення, насущні проблеми життя і особливо проблему людини.

Отже, можна виділити три ідеї, що мали вплив на філософську думку ХХ ст. По-перше, людина – це істота, яка володіє даром створювати символи, жодна жива істота на Землі не будує між собою і природою символічного середовища – це здатна робити тільки людина (Е. Кассіер). По-друге, людина, отримавши відносну самостійність від природи, набула можливості саморозвитку (М. Шелер). По-третє, спонтанність людської природи, та здатність людини змінювати людське буття ніби знову відтворюють саму людину не тільки духовно й екзистенціально, а й як біологічний вид (Е. Фромм).

ЧАСТИНА 2. «ТЕОРЕТИЧНА ФІЛОСОФІЯ»

Тема 6. Філософське вчення про буття (2 години).

1. *Поняття онтології.* Співвідношення метафізики і онтології як вчень про буття. Буття і суще: понятійно-категоріальні виміри. Поняття субстанції

2. *Вчення про матерію.* Історичний зміст поняття «матерія». Матерія як філософська категорія. Рух, простір і час в контексті поняття «матерія».

3. *Екзистенція як особливий спосіб буття.* Тілесність як онтологічний концепт. Поняття «межевої» ситуації. Тема абсурду в онтології.

Опорний конспект лекції

Онтологія (грець. *ontos* – суще, буття та *logos* – вчення) – галузь філософського знання, у якій комплексно досліджують буття від найпростіших елементів до складних систем, що здатні до саморозвитку (людини). Термін «онтологія» вперше використав німецький філософ та педагог Якоб Лоргард (1606). Інший німецький філософ – Рудольф Гьокель-старший (Рудольф Гокленій-старший) (1613) вперше запропонував дефініцію онтології – «філософія сущого». Упродовж багатьох століть проблема буття осмислювалась у контексті пошуків першооснови життя. Категорія *сутності* поставала головним філософським поняттям та проблемою класичних онтологій. Теоретичні розмісли давньогрецьких філософів обертаються навколо поняття *архе* (*першоджерело, першоначало*), а у період філософії Нового часу набуває концептуального завершення поняття *субстанції* як першопринципу усього сущого. Через це класичну онтологію ототожнюють з метафізикою – наукою про першооснови буття або сущого, «наукою про першопричини сущого» (Арістотель). В залежності від розуміння фундаментального принципу буття, з якого експлікується його різноманітні модальності, виокремлюють такі типи онтологій (метафізик): 1) *онтологічний монізм* (грець. *monos* – один, єдиний) – онтологічний принцип, за яким усі модальності буття зведені до однієї основи всього існуючого. Його ілюструють *онтологічний матеріалізм* (онтологічна доктрина, що ґрунтована на абсолютизуванні матеріального начала – матерії, природи тощо) та *онтологічний ідеалізм* (онтологічна доктрина, що ґрунтована на абсолютизуванні духовного начала – духу, ідеї, мислення, свідомості тощо). Окрім згаданих існують й інші онтологічні доктрини: *онтологічний реалізм* (лат. *realis* – речовинний, дійсний), у межах якого головне завдання – охопити світ в усій його цілісності через дослідження реальності, яка незалежна від мислення людини та її теоретичних припущень, тобто необхідно врахувати загальні взаємозв'язки між елементами; *онтологічний номіналізм* (лат. *nominalis* – іменний, пов'язаний з іменами; лат. *nomen* – ім'я, назва) передбачає розгляд виключно конкретних сутностей (факти, речі та ін.) через різноманітні способи їх пояснення (так звані «кути зору»), натомість абстрактні сутності уможливлені тільки через вербалізацію; *онтологічний пантеїзм* (грець. *pan* – все та *theos* – бог) ґрунтований на тезі – «Бог та світ – це єдине ціле», яка робить наголос на ідеї єдності, самопородження і самоспричинюваності світу; 2) *онтологічний дуалізм* (лат. *dualis* – подвійний) – онтологічний принцип, за яким наголошене співіснування двох незалежних начал (духу та матерії, ідеального та матеріального, тіла та свідомості та ін.); 3) *онтологічний триалізм* (англ. *trialism* – потрійний) – онтологічний

принцип, за яким передбачена наявність трьох начал: два з яких непов'язувані між собою, а третій – уможливорює співвідношення/взаємодію перших двох (наприклад, Р. Декарт використовує два відмінних начала – «субстанція, що мислить» (душа) та «субстанція протяжна» (тіло), які взаємодіють завдяки третьому началу – субстанційному союзу); 4) *онтологічний плюралізм* (лат. pluralis – множинний) – онтологічний принцип, за яким можлива наявність множинності начал, що є незалежними одне щодо іншого, проте водночас можуть впливати одне на інше.

У сучасних онтологіях виокремлюють такі структури буття: *природне* – модальність буття, невід'ємною формою вираження якої постає природа – матеріальна дійсність у всій багатоманітності та єдності форм; *соціальне* – буття, що ґрунтується на різноманітних формах взаємодії людей між собою, діяльності та потребі один в одному (інституціональна сфера, соціальні спільноти тощо); *духовне* – буття, засноване на творенні трансцендентальних цінностей, які об'єктивуються у формах суспільної свідомості, таких як релігія, мораль, мистецтво, філософія.

Узагальнюючи теоретичний доробок фундаментальних онтологій минулого і сучасного можна говорити про такі експлікації *буття*: 1. це те, що існує як істинне, суттєве та неприйдешне (спіритуалістична метафізика); 2. цілокупність *реальності* як уречевленого існування (матеріалізм); 3. присутність як спосіб існування людини (екзистенціалізм). Яскравим прикладом спіритуалістичної онтології на тлі раціоналістичного світогляду є гегелівська система, в основу якої закладено тезу про тотожність мислення та буття: «чистий, що не знає меж розум, є саме божество. План світобудови прилаштований до розуму...». Систематизуючи категорії діалектичним чином, зокрема онтологічні категорії, Г.В.Ф. Гегель вимагає осмислення наукових понять виключно зусиллями самого мислення. Так, категорія буття у Г.В.Ф. Гегеля представлена насамперед як акт трансцендентального мислення – логічний акт *покладання*, абсолютно байдужий до змісту того, що саме цим актом стверджується. Звідси категорія *ніщо* визначена як простий акт *заперечення*. Буття – це те, з чого мислення починає міркувати, тобто з того, що дещо *є* (Das ist... This is...). Зміст буття як фундаментальної онтологічної і водночас метафізичної категорії у Г.В.Ф. Гегеля розкривається не лише онтологічно-категоріальним рядом, а й усією системою наукових понять. Однак, основними онтологічними категоріями класичної філософії, які вказують на специфіку метафізичного дискурсу є такі категорії: *якість* – притаманна буттю і тотожна з ним його безпосередня (зовнішня) визначеність, *кількість* – буття, яке байдуже до зовнішньої визначеності, якості; *міра* – якісно визначена кількість; *сутність* – внутрішня визначеність буття, *видимість* – буття, позбавлене сутності; *існування (річ)* – матеріально визначена сутність, *явище* – існування або річ у її сутності (істина безпосередньо предметного буття), *дійсність* – єдність сутності та існування, або внутрішнього та зовнішнього; *можливість* – сутність дійсності; *випадковість* – ймовірна дійсність; *необхідність* – сутність випадковості; *субстанція* – філософське визначення сутності, першооснова буття та ін.

Важливою онтологічною категорією постає категорія *матерії*, особливо у контексті метафізики, яка питання про відношення «матеріального» та «ідеального» розглядає як фундаментальне питання філософії. Якщо

матеріалістична метафізика розробила достатньо обґрунтовану концепцію матерії, у якій виявляла філософську майстерність щодо пояснення свідомості, духу як форми руху матерії («ідеальне є не що інше, як матеріальне, пресаджене у людську голову і перероблене у ній» – К. Маркс), то ідеалізм завзято наполягає на несуттєвості або онтологічній неповноцінності матерії. Так, ідеалістична філософія, зокрема платонізм, за всю свою історію постає яскравим прикладом багаторазових спроб теоретичного заперечення субстанційної самодостатності матерії через гіпотетичне розчинення матерії в ідеї, що влучно виражено у Г.В.Ф. Гегеля, коли той визначає матерію як одне із визначень ідеальної сутності, «покладених» самою сутністю. Попри такі метафізичні розбіжності, можна погодитися із загальною дефініцією матерії як об'єктивної реальності, яка існує поза людською свідомістю (духом) та незалежно від неї. На відміну від класичних онтологій, де матерія та ідея осмислювалися як абстрактно-метафізичні принципи буття, сучасна філософія буття або екзистенціалізм старе онтологічне питання екстраполює у сферу людського існування. Нова онтологія відмовляється від пошуків універсальної сутності. На думку багатьох її представників, класична філософія досліджувала не буття, а предметне суще, через що виявилася неповною та однобокою.

Головною онтологічною категорією в екзистенціалізмі постає категорія *екзистенції* – усвідомлення людиною самотності та трагічності власного існування. Сутність категорії екзистенції розкривається через *присутність* (Dasein), а категорія «ніщо» – через *можливість*. Хоча під *ніщо* філософи передбачали як порожнечу, тобто відсутність будь-чого загалом, так само й заперечення існування, тобто небуття. В екзистенціалізмі, який заявив про принципово інше висвітлення проблеми буття, питання про інобуття духу або ідеального формулюється у контексті антропного принципу, отже у контексті проблеми «тілесності»: не абстрактна матерія є одним із вимірів людського існування, а саме тіло. Питання про відношення духу як носія трансцендентальних смислів (ідеального) та *тіла* – персоніфікованої матерії розглядається на користь тіла, оскільки мати тіло передбачає «буття до смерті», «скінченність суб'єкта» (С. К'єркегор, М. Хайдегер), бути основою власного ніщо, або народитися задля того, щоб врешті-решт померти. Тіло є онтологічною категорією, яка у сучасних проектах буття витіснила категорію матерії, і яка підлягає осмисленню не через заперечення, а виходячи з неї самої. Питання тілесності неможна обійти мовчанням, адже існують фізіологічні потреби, потяги, фізична біль, старість, смерть. Екзистенційний поворот у сучасній філософії призвів до того, що теми смерті та абсурду людського існування постають головними проблемами філософії буття. Через це досить важливою категорією сучасної онтології є категорія «*межевої ситуації*» – термін, який запровадив К. Ясперс для позначення таких душевних станів, за яких людина усвідомлює усю хиткість власного існування. Йдеться насамперед про ситуації страждання, відчаю та смерті. Останні є абсурдними, якщо їх розбирати раціонально. Абсурд (лат. *absurdus* – невідповідний, недоречний, безглуздий) – це смислова невідповідність реальності, закономірним подіям тощо. Абсурд постає можливістю для людини перейти до інакшого розуміння себе, тобто змінитися, або ж припинити своє існування.

Тема 7. Буття людини і природи (2 години).

1. **Багатозначність поняття «природа».** Природа як об'єктивна реальність. Поняття біосфери та ноосфери. Народонаселення як природне явище.

2. **Унікальність природи людини.** Поняття людини: філософсько-антропологічний вимір. Історичність філософських вчень про людину та їх класифікація. Ірраціональне єство людини.

3. **Людина як соціокультурна форма буття.** Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість». Основні форми соціокультурної діяльності людини. Проблема людської свободи та відповідальності.

4. **Основні виміри людського життя.** Проблема сенсу життя людини. Життя, смерть і безсмертя як виміри людського існування. Філософське осмислення проблеми щастя.

Опорний конспект лекції

Все існуюче, весь світ у багатоманітності його проявів позначають терміном – природа. Але найбільш вживаним є розуміння природи як сукупності об'єктивних умов існування людства. В понятті «природа», «природне середовище» акцентується увага на тій частині світу, центром якої є людина і яка є сферою її проживання, об'єктом вивчення та перетворення. Природа становить основу буття людини та суспільства, предмет людської діяльності, середовище людського існування. Людина у своїй діяльності протиставлена природі, але водночас вона є частиною і породженням «природи». Природа ж пов'язана сама зі собою, оскільки людина є її частиною. Людина, суспільство і протистоять природі, і органічно в неї входять. Природа – це те, що було до людини, це те, в чому вона існує, це те, що є у світі і в людині об'єктивно.

Розуміння співвідношення понять «першої» та «другої» природи більш ґрунтовно розкривається в поняттях біосфери та ноосфери. Концепція *біосфери* та *ноосфери* – сфери життя та сфери розуму – розроблена видатним вітчизняним природознавцем В. Вернадським. Людина за цією концепцією постає, як будь-яка природна істота, що нерозривно пов'язана з біосферою, геологічною оболонкою нашої планети.

Теорія ноосфери сформувалася у 20-30 роках ХХ ст., коли поняття світу склалося із трьох взаємопов'язаних елементів: природа, людина, суспільство. До них потім приєднується такий суттєвий елемент як техніка, яка створена людиною і яка стала головним чинником змін на планеті (так звана техносфера). Прискорений розвиток техногенної цивілізації породив безліч проблем, які сьогодні набувають глобального характеру.

Людина – унікальне творіння природи, суспільства і самої себе, зі своєю неповторністю, із багатоманітними біологічними, соціальними, культурними, моральними, психологічними рисами є об'єктом різних наук. Філософська думка завжди проявляла особливий інтерес до вивчення проблеми людини і людського. Яка своєрідність людської істоти? Як в ній пов'язані природне і соціальне, індивідуальне і родове? На що націлені думки і дії людини? Чого вона бажає, у що вірить, на що сподівається? До усвідомлення цих та інших питань людського буття незмінно звертається кожне покоління людей, прагнучи виробити нові шляхи, цілісний підхід до осягнення людини. Природа людини дуже

суперечлива. Людина – цілісна істота, і тому підкоряється природнім закономірностям. Своєрідність тілесної організації обумовлює її інстинкти, потяги, пристрасті. Разом з тим, людині притаманні моральність і свідомість. Вона здатна розрізнявати прояви добра і зла, прекрасного і потворного, що і визначає скерованість вільного вибору її дій. Людина може пізнавати і розуміти оточуючу дійсність, себе, інших людей.

Поняття «сутності людини» характеризує її глибинні, специфічні, суто людські якості, які зовні проявляються в її природі. Історія філософії демонструє різні уявлення про сутність людини. Релігійно-філософські вчення наполягають на визнанні духовної сутності людини, джерелом якої є Бог. Новий час поклав початок ототожненню людини з розумом (Декарт, Гегель та ін.). Марксистська філософія обґрунтовує діяльну сутність людини, підкреслюючи, що саме в діяльності проявляються її духовність і розумність. В наш час одним з напрямків західної філософії — постмодернізмом — заперечується реальність особистого «Я» і тому вважається дане поняття ілюзорним.

Відомий західний мислитель ХХ ст. Е. Кассіер писав про три розуміння людини, які не стикаються між собою: релігійне, філософське і наукове. В релігії людина представлена як деяка недосконала подоба Бога, яка усвідомлює і переживає свою недосконалість. Вихідним пунктом філософського осягнення людини стає пізнаюче «Я», яке завдяки власній автономії, свободі та розумності, оволодіває світом в свідомості і практиці. Наука характеризує людину як вершину еволюції живих істот.

Філософія відмічає серйозні вади, притаманні науково-природничому розумінню людини:

а) як біологічна істота вона значно слабша у порівнянні з багатьма тваринами і, разом з тим, стала сильнішою за них;

б) немає природжених інстинктів, які забезпечують виживання, однак володіє здатністю гнучкої адаптації;

в) не народжується завершеною людською істотою, а змушена ставати нею в процесі культурного розвитку.

Філософія вбачає в ній духовну, розумну, діяльну істоту. Людині притаманні релігійна віра, ціннісні орієнтації, пам'ять про минуле і надія на майбутнє, почуття гумору, переживання своєї смертності. Завдяки розуму вона здатна контролювати свої інстинкти і потяги. Створюючи науку і техніку людина не тільки осягає закони дійсності, але й перетворює її. Багатоманітність, різноманітність, суперечливість людського одночасно стимулює і утруднює усвідомлення його цілісної визначеності.

Про важливе місце проблеми людини у філософії свідчить той факт, що сформувалася спеціальна дисципліна – філософська антропологія, тобто філософське вчення про людину. Центром її досліджень стала проблема сутності людини і структура цієї сутності. Кожна людина періодично стикається з необхідністю вирішувати життєво важливі для себе завдання. Осмислюючи варіанти їхнього вирішення і обираючи один з них, вона таким чином визначає себе, сенс власного існування. Тільки про людину достеменно відомо, що вона здатна, по-перше, задавати собі питання про власне місце і призначення у світі і, по-друге, в залежності від відповіді на це питання обирати з-поміж можливих

варіантів способів власної реалізації, власний життєвий шлях. Відтак традиційна філософська проблема сенсу людського буття, як і пов'язана з нею проблема свободи волі, закладена в самій специфіці людської постаті у світі, а пошук і вивчення смислу життя людиною завжди носить індивідуальний, особистісний характер.

Поняття «особистість» характеризує міру зрілості людини, ступінь втілення в неї суттєвих, власно людських якостей. Особистість – це динамічна, відносно стійка система морально-вольових, соціально-культурних, інтелектуальних якостей людини, виражених в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності. Особистістю не народжуються. У кожної людини своя тривалість формування особистісних особливостей, причому протягом життя вони можуть змінюватися. Філософське вивчення формування й розвитку особи вміщує пошук сенсу життя і смерті, усвідомлення власної долі, скерованості своїх вчинків. І тому зміст феномену особистості можна розкрити лише за допомогою таких понять як самосвідомість, свобода, відповідальність, ціннісні орієнтації, вчинок. Особистість характеризується унікальним поєднанням природних, соціальних і духовних складових: тілесної організації людини, її соціальних ролей в різних формах спілкування і спрямованості до відповідних духовних цінностей і ідеалів. Необхідно відрізнити поняття «особистість» від поняття «індивід» і «індивідуальність». Індивід – це окрема людина, одиничний представник людського роду, який відрізняється від інших людей перш за все тілесно. Індивідуальність означає унікальність і неповторність людини, її своєрідні особливості. Але властивості особистості не зводяться лише до таких особливостей. Особистість тим значніша для оточуючих, чим більше в її індивідуальних проявах репрезентовано спільних, загальнолюдських характеристик. Таким чином, особистість та індивідуальність нетотожні. Криза особистості в сучасному світі тісно пов'язана з необхідністю перегляду старих і нароби нових ціннісних орієнтацій. Людина повинна зберегти свою самобутність, індивідуальність і разом з тим змінювати свій внутрішній світ, постійно нарощувати особистісний потенціал.

Тема 8. Філософія свідомості(2 години).

1. **Поняття свідомості.** Проблема походження свідомості. Свідомість як найвища форма відображення. Феноменологічна концепція свідомості

2. **Структура свідомості.** Рівні та форми свідомості. Поняття і форми суспільної свідомості. Евристична та творча функції інтуїції.

3. **Свідоме, несвідоме і надсвідоме.** Свідомість як функція психічної діяльності людини. Психоевристичне вчення про «Едипів комплекс» та ідея «сублімації». Теорія масової свідомості.

Опорний конспект лекції

Свідомість визначається як властивий людині спосіб осмисленого відношення до світу та самої себе (самосвідомість) через суспільно вироблену систему знань, вірувань, цінностей тощо. Зміст філософського підходу до проблеми свідомості полягає у визначенні її сутності, що передбачає пізнання онтологічних засад свідомості.

Класична філософія свідомості представлена двома концепціями: ідеалістичною та матеріалістичною. Ідеалістична концепція (спірітуалістична) свідомості ґрунтується на метафізичному принципі автономії мислення, через що генеза свідомості пояснюється діяльністю світового Духу, Розуму (переважно Гегель, Фіхте).

Матеріалістична філософія розглядає свідомість як найвищу форму відображення і розвитку матерії – людського мозку, суть якої полягає у створенні суб'єктивних образів об'єктивного світу, в одержанні та переробці знань (Маркс, Енгельс).

Ідеалістичне та матеріалістичне вчення про свідомість є усталеними класичними концепціями, які тяжіють до гносеологізму, тобто в цілому визначають свідомість як здатність до пізнання. На осмислювальній та пізнавальній функціях свідомості наголошує сучасна філософія свідомості, зокрема феноменологія. Однак, на відміну від класичних вчень феноменологія відмовляється від пояснення онтологічних (метафізичних) засад свідомості, отже від розгляду традиційної для філософії проблеми відношення свідомості до буття або питання про відношення «ідеального» як смислового, ідейного змісту свідомості до «матеріального» світу об'єктивної дійсності. Феноменологія має дескриптивний (описовий) характер, оскільки її метою є пізнання апріорних структур різних проявів свідомості (феноменологія відчуття, уяви, віри, музичного сприйняття тощо).

Узагальнюючи різноманітні прояви свідомості, можна виокремити такі її рівні: *чуттєво-сенсативний, раціонально-логічний, емоційний, мотиваційно-вольовий та інтуїтивний*. До чуттєво-сенсативного рівня свідомості відносять *відчуття, сприйняття та уявлення*.

Раціонально-логічний рівень вказує на фундаментальну складову свідомості – логічно-дискурсивне мислення. До цього рівня відносяться такі форми як: *поняття, судження, умовивід*.

Зміст емоційного рівня свідомості складають *емоції* або *афекти* – безпосереднє відображення об'єкта у формі душевного переживання, хвилювання або оцінювання.

Мотиваційно-вольова сфера представлена сукупністю мотивів та потреб у поєднанні зі здатністю досягати бажаної мети. Особливу пізнавальну функцію у структурі свідомості виконує *інтуїція* – безпосередній спосіб пізнання, заснований на інтелектуальному або творчому спогляданні (осяяння, одкровення).

Свідомість поділяють на індивідуальну та суспільну. *Індивідуальна свідомість* – найвища інтегруюча форма психіки, яка символізує здатність окремої людини до осмисленого відношення до світу, опосередкованого діяльністю духовного центру «Я» (Его).

Формування індивідуальної свідомості, її ідейно-ціннісного змісту детерміноване суспільно-історичними умовами формування особистості, суспільною свідомістю. *Суспільна свідомість* («безособовий розум») – історично усталена та здатна до саморозвитку система незалежних від індивідуальної свідомості або волі уявлень, знань, норм, правил і т.п., які постають невід'ємними складовими колективного розуму людства або народу.

Суспільна свідомість – особливе духовне утворення, що складається з різноманітних форм – моральних, правових, політичних, наукових та ін. доктрин, які значною мірою моделюють індивідуальну свідомість.

Психоаналіз як одна з провідних течій у сучасній філософії наголошує на соціокультурній зумовленості ментальних структур (від лат. *Mentol* – психічний, розумовий). Попри класичну та феноменологічні концепції свідомості психоаналіз особливого значення надає таким складовим в душевній організації людини, як *надсвідоме* (Супер-Его) та *несвідоме* (Воно). Структура Супер-Его формується у процесі морального виховання опосередкованого функціонуванням такого елемента несвідомого як Едипів комплекс. *Едипів комплекс* – одна із структур у несвідомому, що характеризує потяг дитини до матері (хлопчик) або до батька (дівчинка), яке, в свою чергу, породжує неусвідомлене бажання, з однієї сторони, усунути батька, а, з іншої, переживає почуття провини, що обумовлено почуттям прив'язаності до нього.

Через акт витіснення, тобто пересування Супер-Его чинить потужний опір бажанням. Та разом із тим існує альтернативний спосіб боротьби з людською природністю (Еросом або Танатосом), який Фройд називає сублимацією. *Сублимація* – перетворення біологічної енергії в інтелектуальну або духовну діяльність. *Лібідо* (лат. *libido* потяг, бажання) – центральний концепт психоаналітичної філософії, який символізує потяг до різних форм задоволення.

У цілому, несвідоме акумулює енергією витіснених природних потягів, а також – постає як сукупність пригнічених бажань, фобій, нав'язливих думок чи образ. Всі вони мають властивість під дією різних чинників впливати на поверхню психіки або свідомості через сновидіння, істерії, невротичні симптоми, важкі психічні захворювання.

Подібно до розмежування між індивідуальною та суспільною свідомістю, у несвідомому виокремлюють *колективне несвідоме*. Колективне несвідоме належить усьому людству і є продуктом успадкованих людиною структур мозку, які утворилися у процесі тривалого соціально-культурного розвитку. Проявом та функцією колективного несвідомого є *архетип* – прообраз, первинна форма або така незмінна структура у психіці людини, що має надособову природу і передається з покоління у покоління на генетичному рівні.

Масова свідомість – психічний феномен який характеризується вторгненням колективного надсвідомого у свідомість індивіда, як правило, внаслідок навіювання, що спричиняє спрямування думок та почуттів в одному напрямку, тенденцією до обов'язкового виконання навіяних ідей.

Тема 9. Теоретико-методологічні засади пізнання (2 години).

1. **Поняття пізнання.** Соціокультурна детермінація пізнавального процесу. Основні складові пізнавальної діяльності: суб'єкт і об'єкт, мета і ціль, засоби та результат. Гносеологія та епістемологія.

2. **Рівні пізнавального процесу.** Емпіричний та теоретичний рівні пізнання. Основні форми наукового пізнання. Парадигмальний характер наукового пізнання.

3. **Поняття методології.** Методологія як рефлексія методів. Основні функції методології. Технологічні виміри методології.

4. **Вчення про істину.** Проблема істини в теорії пізнання (істина і хиба, ймовірність та вірогідність, істина і правда, постправда). Істина як процес (об'єктивність, абсолютність і відносність, конкретність істини). Питання про критерії істини.

Опорний конспект лекції

Пізнання – це процес цілеспрямованого відтворення людиною дійсності в абстрактних образах (поняттях, теоріях), пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини. Пізнання – це процес особливої взаємодії між суб'єктом (людиною) і об'єктом (відповідною частиною світу), основним результатом якого є знання. Пізнання – це відображення об'єктивної дійсності як суб'єктивного образу, ім'я якого – знання. Виділяють окремі різновиди цієї взаємодії: взаємодія об'єкта і суб'єкта як предметних утворень, взаємодія об'єкта й пізнавальних здатностей суб'єкта, в першу чергу, відчуттів та мислення; відношення об'єкта і засобів його освоєння; відношення об'єкта і знання. Принциповим означенням об'єкта є те, що він незалежно від своєї матеріальної чи ідеальної природи стає в опозицію до суб'єкта, що, у свою чергу, є необхідною умовою самого існування суб'єкт-об'єктного відношення. Об'єкт для свого освоєння вимагає відповідної затрати фізичних і розумових сил, належної організації предметної діяльності, застосування методів, що відповідають природі об'єкта, законам його розвитку та функціонування.

Категорії об'єкта і суб'єкта утворюють парну категоріальну структуру «суб'єкт – об'єкт», яка виражає сутність будь-якої людської діяльності. У теорії пізнання суб'єкт позначає активний компонент пізнавального відношення, протилежний до пізнаваної дійсності – об'єкта. У процесі пізнання суб'єкт взаємодіє з об'єктом, спрямовує на нього свої пізнавальні здатності, перетворює і відображає його, формуючи систему знання про об'єкт.

Теорія пізнання – або ж гносеологія – це розділ філософії, який досліджує процес пізнання в його цілісності, тобто загальні механізми і закономірності людської пізнавальної діяльності. Предметом гносеології як філософської дисципліни стають: процес досягнення істинного знання; способи доведення істини; структура, форми і методи пізнавальної діяльності.

Епістемологія – галузь філософії, яка досліджує наукове пізнання, що історично розвивається, у всій повноті його соціокультурних вимірів. В межах епістемології досліджуються питання, які стосуються природи пізнання, його генези, умов достовірності його результатів, зміни структури, соціокультурного статусу, зв'язків із життєвим світом людини.

Рівні пізнавального процесу. У процесі пізнання фактично використовуються всі здібності людини. Найважливіші серед них *чуттєвий і раціональний (логічний) рівні пізнання.*

Емпіричне і теоретичне – поняття для позначення двох взаємопов'язаних рівнів пізнання та відповідної характеристики набутих знань. Емпіричне знання формується в процесі безпосереднього чуттєвого досвіду засобами спостереження, експерименту і закріплюється у відповідних формах опису.

Емпіричне знання є безпосереднім відображенням реальності. За своїм змістом воно є сукупністю уявлень і фактів про властивості речей та процесів. Емпіричне знання наділене чуттєвою достовірністю, є наочним, самодостатнім, і його достовірність не потребує спеціальних процедур доведення. Абсолютизація місця і ролі емпіричного знання у пізнавальному процесі веде до емпіризму. Емпіричне знання виступає основою для формування теоретичного рівня пізнання, яке використовує засоби раціонального мислення. *Теоретичне знання* є результатом узагальнення емпіричного матеріалу, даних спостереження та експерименту шляхом абстрагування від несуттєвих і випадкових характеристик об'єкта. Теоретичне знання виражається у формі загальних уявлень, понять, ідей, принципів і організується у концепції, гіпотези, теорії. На відміну від емпіричного теоретичне знання створює абстрактний образ реальності, відображає і пояснює сутність об'єктів, закони їх функціонування та розвитку, передбачає невідомі явища і процеси. Тому теоретичне знання поширюється на такі предметні області, які не можуть бути охоплені сферою безпосереднього чуттєвого досвіду.

Пізнання розглядається як єдність відображення і творчості. *Відображення* – філософська категорія, що позначає властивість будь-яких тіл, явищ, процесів, подій змінюватися під впливом взаємодії між собою і зберігати зміни, які виникають, у специфічних для себе формах: знаках, відбитках, структурних перетвореннях тощо. *Творчість* – процес виникнення якісно нового, відмінного від попереднього, що є засобом самовираження людини як прояву цілеспрямованої активності її свідомості та потреб суспільно-історичної практики. Різновиди творчої діяльності: історична творчість, тобто уміння свідомо творити свою історію; забезпечувати нові, прогресивні умови та форми життя; технічна творчість – вдосконалення або створення нових технічних засобів (машин, апаратів, механізмів); художня творчість – особливий різновид творчості, продуктом якої є культурні цінності, вона потребує образного мислення.

Парадигма (від грець. *paradeigma* – взірець, модель) – це умовна модель постановки наукових проблем та способів їх розв'язання в межах притаманного їй понятійно-методологічного апарату; комплекс наукових поглядів, ідей та понять, які на відповідному історичному етапі розвитку приймаються як істинні або висхідні для подальшого наукового дослідження.

Поняття методології. Кожна наука використовує різноманітні методи, вибір яких залежить від характеру задач, що вирішуються. Вчення про методи взагалі або про методи окремих наук називається методологією. *Методологія* – це сукупність методів, способів, прийомів, їх чітка послідовність, схема, яку прийнято при розробці наукового дослідження. Проведення наукового дослідження тісно пов'язане з його методологією, тобто з вихідним принципом його розвитку.

У найзагальнішому плані всю сукупність знань, що характеризують сучасну методологію можна поділити на три основних рівні, які перебувають один щодо одного у відношеннях субординації і, в свою чергу, можуть поділятися на субрівні: філософський; загальнонауковий; спеціальнонауковий. Перший, філософський рівень методології спрямований на розв'язання гранично

загальних і водночас смисложиттєвих проблем. Філософський методологічний рівень структурований і поділяється на загальнофілософський субрівень та філософсько-галузевий. Загальнонауковий методологічний рівень включає пізнавальні засоби (поняття, принципи, категорії, підходи, методи), що продуктивно працюють в усіх чи принаймні кількох галузях наукового дослідження процесів і явищ світу. Всі пізнавальні засоби загальнонаукового характеру відіграють роль методологічних інструментів щодо спеціально наукових галузей вивчення реальності та форм практичної життєдіяльності людей.

Розвиток науки йде шляхом від збирання фактів, їх вивчення й систематизації, узагальнення і розкриття окремих закономірностей до зв'язаної, логічно стрункої системи наукових знань, яка дозволяє пояснити вже відомі факти і передбачити нові. Накопичені факти мають викладатися у систематизованому вигляді, тільки тоді вони стають складовою частиною наукових знань. *Факти* систематизуються та узагальнюються за допомогою простих абстракцій – *понять* (визначень), які є важливими структурними елементами науки. Найзагальніші абстракції називають категоріями, до них належать філософські поняття про форму і зміст явищ, принципи, аксіоми. *Принципи* – це вихідні положення будь-якої галузі науки, вони є початковою формою систематизації знань. Важливою складовою системи наукових знань є *наукові закони*, які відбивають найбільш суттєві, стійкі, послідовні об'єктивні внутрішні зв'язки у природі, суспільстві, мисленні. Найвищою формою узагальнення і систематизації знань є *теорія*. Якщо вчені не мають достатніх фактичних матеріалів, тоді для досягнення наукових результатів вони використовують *гіпотези* – науково обґрунтовані припущення, які висуваються для пояснення якогось явища чи процесу. Після перевірки гіпотези можуть виявитися істинними чи хибними, але вони відіграють у науковому дослідженні дуже важливу роль – більшість наукових законів і теорій було сформульовано на підставі раніше висунутих гіпотез. Наукове дослідження як форма розвитку науки є вивченням взаємодій між явищами і процесами з метою отримання доведених і корисних для науки й практики результатів (знань, рішень, прогнозів, програм, проектів, технологій тощо) з максимальним ефектом для людини і суспільства. Оцінка результатів наукових досліджень залежить від рівня науковості та новизни досягнутих висновків та узагальнень, а також вони мають створювати основу для подальших наукових розробок. Будь-яке наукове дослідження – це систематичний і цілеспрямований процес вивчення об'єктів з використанням спеціальних інструментів, засобів, методів науки, який завершується формулюванням нових знань про дійсність.

Вчення про істину. Істина – це знання, що відповідає дійсності і має підтвердження цієї відповідності. *Правда* – поняття, яким визначається відношення об'єктивної дійсності до людських ідеалів буття. *Правда* – це знання про стан речей, до якого небайдужа людина і з огляду на який вона будує образ мети діяльності. *Хиба* – це знання про дійсність, які цією дійсністю заперечуються. Поняття «істина», «правда», «хиба» визначають різні взаємозв'язки та відношення між людськими уявленнями та дійсністю. Знання є відображенням дійсності, вони є об'єктивними, якщо їх зміст не залежить від

людини. Істиною називають відповідність уявлень, висловлювань людини об'єктивній дійсності. Правду ніколи не визнавали властивістю дійсності.

Ключовою, вихідною і однією з визначальних характеристик істини є її об'єктивність – наявність у істинних знаннях змісту, який не залежить від суб'єкта пізнання. З об'єктивністю внутрішньо пов'язані такі характеристики істини як її відносність і абсолютність. З одного боку, знанняє в принципі є вірним відображенням реальності, оскільки містить у собі об'єктивний зміст, і в цьому полягає момент абсолютності істини. З іншого ж боку, знання завжди постає таким лише в принципі, тому що включає обов'язково й момент неточності, приблизності, а то і невідповідності дійсності, що відображається. Саме цей бік неповноти, релятивності об'єктивного змісту знань і фіксується за допомогою іншого поняття – відносної істини. Об'єктивна істина завжди постає у вигляді істини абсолютно-відносної. При цьому співвідношення абсолютного та відносного в ній у ході осягнення дійсності людиною змінюється завдяки поглибленню об'єктивного змісту знань.

Практика – цілеспрямована предметна діяльність людини щодо перетворення світу. Практична діяльність – спосіб існування людини і лежить в основі пізнання, а також є критерієм істинності знання.

Тема 10. Філософія мови.

1. *Мова як об'єкт філософського дослідження.* Поняття мови, її сутність та функції. Мова як засіб комунікації та пізнання. Мова і мислення.

2. *Поліструктурність мови.* Природні (етнічні) мови. Штучні мови науки і техніки. Мова як єдність вербального і невербального, чуттєвого і раціонального.

3. *Ціннісно-практичні можливості та межі мови.* Знак, символ і значення в мові. Роль слова у духовному просторі. Філософсько-лінгвістичні засади діалогу культур.

Опорний конспект лекції

Мова постає суспільним продуктом, що виробляється колективом для забезпечення потреб у комунікації та зберігається у пам'яті членів колективу, а також у текстах, побудованих на засобах даної мови. У великій різноманітності знакових систем, що називаються мовами можна умовно виділити декілька груп: природні (етнічні) мови – найбагатші та найскладніші вербальні знакові системи, що історично склалися і пристосувались для утворення усних звукових текстів – мовлення; мови, які є невербальними знаковими системами, що лежать в основі текстів різних видах мистецтва – музичних творів, танцю, творів живопису, фотографії, кіно, архітектури; штучні мови науки і техніки. Знаки цих мов, які часто називають символами, так само умовні, як і всі інші знаки, але вони умовні не за традицією (як у природних мовах), а за «домовленістю»; знакові системи, які застосовуються для утворення простих текстів, що регулюють побудову, поведінку і трудову діяльність людей (різні системи жестів, сигналів, кольорів); мова тварин, яка поки що мало вивчена.

Дуже часто мову ототожнюють з текстом, що є не зовсім коректно, оскільки приписують їй властивості та функції тексту. Але на відміну від мовлення та тексту мова не дається нам у безпосередньому спостереженні. З цього слідує, що

мова не може бути формою вираження думок і почуттів і формою зберігання знань про дійсність. Ці функції виконує текст, який виражає не тільки думки, а й саму мову.

Мова є найважливішою складовою частиною комунікативної діяльності, знаряддям впорядкування і організації тієї чи іншої матеріальної субстанції (звук, колір, предметне середовище тощо), перетворення її в осмислений текст. Зокрема природна мова використовує звуки, а фонема – абстрактні сутності, які не сприймаються органами чуття і в яких фіксуються лише деякі властивості звуків, суттєві для даної мови.

Щодо мови та мислення в науці існували два протилежні погляди – ототожнення мови та мислення (Д. Шлейєрмахер); існування мови окремо від мислення (Ф.Е. Бенекє). Представники першої точки зору вважали, що мова – це всього лише форма мислення. А оскільки відомо, що кожне явище має форму і зміст, то мова й мислення разом становлять один об'єкт. Представники протилежного погляду стверджували, що мова й мислення між собою абсолютно не пов'язані, мислення не залежить від мови, воно здійснюється в інших формах.

Насправді мова і мислення тісно пов'язані між собою, але цей зв'язок не є простим, прямолінійним, тому єдність мови та мислення не є їх тотожністю. З одного боку, немає слова, словосполучення, речення, які б не виражали думки. Однак мова – це не мислення, а лише одне з найголовніших знарядь, інструментів мислення. З іншого боку, існують й інші форми мислення, які здійснюються невербально (несловесно).

Загалом існує три типи мислення: **а)** чуттєво-образне (наочно-образне); **б)** технічне (практично-дійове); **в)** поняттєве (словесно-логічне). У людей всі типи мислення переплітаються, але превалує поняттєве, тобто основним знаряддям мислення є мова.

На сучасному етапі розвитку суспільства комунікація, комунікативна культура, комунікативна компетентність визначають можливості розширення взаємозв'язків між людьми та впливають на розвиток соціокультурного процесу є багатоаспектним та багатовимірним і гуртуються на раціональній поведінці суб'єктів в організації життя, свідомому підході до поєднання духовних і моральних цінностей із прагненням покращення матеріальних умов. У цьому сенсі комунікація дає змогу зберегти та збагатити духовно-етичний потенціал суспільства, змінювати культуру у бік її збагачення, розширювати сферу культурних комунікацій, слугувати основою для збереження самотності суспільства.

Комунікація – це необхідна умова існування людського суспільства та природних спільнот. Масова комунікація – це соціокультурна взаємодія в масштабах суспільства через розповсюдження та обмін інформацією за допомогою технічно обладнаних мас-медіа (преси, радіо, телебачення, відеосистем, кіно).

ЧАСТИНА 3. «ПРАКТИЧНА ФІЛОСОФІЯ»

Тема 11. Філософське осмислення історичного процесу (2 години).

1. **Філософія історії як галузь знань.** Об'єкт і предмет філософії історії, її основні етапи та напрямки. Структура та функції сучасного філософсько-історичного знання. Філософія історії та історична наука.

2. **Сутність історичного процесу.** Єдність і розмаїття всесвітньої історії. Проблема суб'єкта історичного процесу. Періодизація історії та її критерії.

3. **Проблема спрямованості, сенсу історії та її цінностей.** Початок, спрямованість та кінець всесвітньої історії. Смысл історичного процесу. Питання про свободу історичного вибору.

Опорний конспект лекції

Філософія історії відіграє визначальну роль у філософському осмисленні історії. Вона відповідає на питання про об'єктивні закономірності історичного процесу, шляхи реалізації людських сутнісних сил в історії, про можливість досягнення загальнолюдської єдності.

Сам термін «*філософія історії*» сформулював і запровадив у науковий обіг французький філософ-просвітник *Вольтер*. Під філософією історії Вольтер розумів наукову теорію історії. Але пізніше значення цього терміну істотно видозмінюється. Так, Гегель та інші мислителі кінця XVIII сторіччя, тлумачили її просто як універсальну чи світову історію. А третє значення цього вислову знаходимо у кількох позитивістів XIX ст., для яких філософією історії було відкривання загальних законів, що керують ходом подій.

Філософія історії перш ніж сформуватися у вигляді окремої галузі пізнання, тривалий час існувала й розвивалась у вигляді сукупності філософських ідей про своєрідність та особливості перебігу історичного процесу, тому реальне формування філософії історії як конкретної множини ідей започатковується задовго до виникнення відповідної галузі знань. І тим більше – терміну «*філософія історії*». Адже в якості сукупності ідей філософія історії виникає в прадавні часи, – ще у стародавньому суспільстві.

Місце і значення філософії історії в суспільствознавстві, її співвідношення з іншими його галузями зумовлюються природою філософсько-історичного пізнання. А також – особливостями його об'єкта і предмета. В якості об'єкта виступає історичний процес загалом. Предметом же філософії історії є розкриття сутності, сенсу і цінностей історичного процесу.

Філософсько-історичне пізнання фіксує і достовірно відображає спрямованість історичного часу з минулого через теперішнє у майбутнє. Відповідно до цього ще в стародавньому суспільстві формуються три найважливіші напрями класичної філософії історії: прогресистський, регресистський і циклічний. Всі ці напрями збереглися і не втратили значення основних донині. Але якщо до середини XIX ст. основні зусилля мислителів зосереджувалися на розгляді історіософських проблем, то з переходом від класичної філософії історії до некласичної (некласична філософія історії представлена формаційним та цивілізаційним підходами), який відбувається з другої половини XIX ст., фокус дослідницької уваги зміщується на з'ясування

специфіки, генези, структури, механізмів і функцій історичного пізнання. Питання ж методологічного характеру поступово обіймають чільне місце в філософії історії починаючи з ХХ ст.

Філософія історії має як багато спільного з історичною наукою так і відмінного. Наприклад, історію цікавлять переважно ті чи інші локалізовані в просторі та часі суспільні події, процеси, явища, взяті в якості об'єктів, тоді як філософію історії – різномасштабні цілісні соціокультурні формоутворення, тлумаченні вже як суб'єкти, індивіди історії. Причому, – в їх співвіднесенні з об'єктивним історичним контекстом. Історію приваблює передусім подієвий, хронологічний шар перебігу змін у різних регіонах планети на різних відтинках часу, філософію історії ж – глибинні тенденції та закономірності цих змін.

В ролі суб'єкта історичного процесу можуть поставати не лише людські індивіди, а й різноманітні групи людей, етнічні, історичні та соціальні спільноти, народи, нації, культури, цивілізації, формації, суспільства, людство в цілому.

Теорії періодизації історії: концепція історичного кругообігу; лінійний і дискретний підходи; теорії культурно-історичних типів.

Поняття «смысл історії» має чисельні історико-філософські виміри. До чинників, що історично формують розуміння цього поняття, належать: взаємозалежність часу і простору в свідомості особи; активність суб'єкта соціальної дії; означення вільного спрямування діяльності такого суб'єкта; константність моральних імперативів у взаємозалежності духовного світу індивіда зі світом природи та соціуму; означення процесу сомоздійснення індивідом «родового єства»; соціально-економічний стан цивілізації; сучасна специфіка взаємозалежності «індивід – суспільство – історія» тощо.

Питання щодо смислу історії завжди обмежується двома крайніми позиціями. Перша позиція полягає в покладанні об'єктивного всеосяжного історичного смислу (смысл історії вбачається в реалізації визначених принципів, ідей, сутностей чи цінностей). Протилежною до першої, постає друга позиція, яка пов'язана з твердженням, що історичний смисл інноваційно породжується, постійно твориться суб'єктами історичного життя; історично діяльність суб'єктів різних формацій не має заданого чи визначеного характеру й у своєму смислопродуктивному аспекті є багато в чому недетермінованою та відкритою; тобто, історичний смисл збігається з історичним існуванням.

Як вимір смислу історії постає свобода. Діапазон розуміння цього поняття надзвичайно широкий – від повного заперечення самої можливості вільного вибору до обґрунтування «втечі від свободи» в умовах сучасного цивілізованого суспільства. Розрізняють позитивну (свободу діяти) і негативну свободу (свободу «від»). Свобода – це свідоме прагнення людини до здійснення своєї мети, яка має для неї конкретну цінність. Свобода протилежна імпульсивним прагненням і потягам, і життєвим потребам людини.

Тема 12. Суспільство як предмет філософії(2 години).

1. **Основні характеристики суспільства.** Поняття суспільства. Співвідношення понять «суспільне» і «соціальне». Суспільство як самоорганізована система.

2. **Соціальна структура суспільства.** Поняття соціальної структури. Соціально-етнічні форми спільнот. Соціальна група та її різновиди.

3. **Суспільний ідеал та проблема соціального вибору.** Суспільний ідеал та ідеологія. Рушійні сили соціального процесу. Поняття суспільного прогресу та його критеріїв.

Опорний конспект лекції

У пізнанні суспільства філософська думка представлена численними концепціями, які пропонують відповіді на запитання щодо сутності явища, його значення в житті людини, закономірностей та спрямованості розвитку. Саме під таким кутом зору дослідницьких проблем філософія розглядає *особливості суспільства* як сукупності індивідів, що об'єднуються для задоволення «*соціальних інстинктів*» (Аристотель); відмінності «*природного стану*» співіснування людей та стану громадянського, «*суспільно-договірного*» (Гоббс, Локк, Руссо, Г'юм, Мейн, Тьонніс, Дюркгейм, Вебер); становлення доіндустріального, індустріального та постіндустріального суспільства (Арон, Росток, Белл, Гелбрейт, Кан, Тоффлер); суспільство як сукупність цивілізацій (Данилевський, Тойнбі, Шпенглер); співвідношення суспільства взагалі та суспільно-економічних формацій як його якісно визначених історичних ступенів розвитку (Маркс); сходження від модерного до постмодерного суспільства (Дерріда, Ліотар, Бодріяр, Рорті, Еко, Дельоз, Левінас, Батай).

Суспільство є однією із основоположних категорій соціальної філософії та соціології. У загальному трактуванні *суспільство є якісно відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання людей*. Цими способами і формами постають діяльність, відносини, поведінка, спілкування, регуляція, пізнання. У конкретному розумінні суспільство може розглядатися як діахронно чи синхронно фіксований соціальний організм (античне суспільство); як відносно самостійний і цілісний момент такого організму (сучасне українське суспільство); як спільна основа, поле перетину і накладання індивідуальних дій людей (А. Тойнбі); як корелят держави (громадянське суспільство).

Як цілісність суспільство є предметом не лише історії, а й соціальної філософії та соціології. Проте на відміну від історії, що розглядає переважно у діахронічному зрізі, та соціології, яка акцентує увагу на зрізі синхронічному, філософія визначає поєднання цих зрізів при вивченні суспільства як цілого. Філософія зорієнтована на з'ясування єдності, своєрідності всіх наріжних форм, рівнів і аспектів взаємовпливу та взаємоперетворення індивідуального й соціального, розв'язання суспільних та особистісних смисложиттєвих проблем, вироблення орієнтирів екзистенціального характеру і виявлення таких умов вільної самоідентифікації та самореалізації людини, за яких зберігається і вдосконалюється суспільство як продукт взаємодії людей, система соціальних зв'язків, що утворює основу і середовище власне людської життєдіяльності.

Суспільство постаючи як сукупність людей, що здійснює процеси спільної життєдіяльності формує різні типи соціальної організації індивідів, а саме у формі *спільноти*. На думку німецького соціолога Ф. Тьонніса «*суспільство*» та «*спільнота*» становлять понятійну пару форм соціальності, відображаючи різні типи соціальних зв'язків. *Спільнотою* позначаються соціальні відносини, які формуються органічно й ґрунтуються на довірі, пов'язаній з інтеграцією «самості» в безпосередні стосунки (родина, громада) на основі спільних цінностей, а *суспільство* визначається раціональними відносинами, пов'язаними з міркуваннями корисності (інтересами), які регулюються формально-правовими категоріями (гроші, договір тощо). В історичному поступі відносини спільноти поступаються відносинам суспільства, чим позначається процес переходу від традиційного до модерного суспільства. Такий підхід дістав подальшого розвитку у відповідній дихотомії понять: «оспільнотнення» та «осуспільнення» Вебера, «механічної» та «органічної» солідарності Дюркгейма, «системної» та «соціальної» інтеграції Габермаса, якими описується процес модернізації західного суспільства.

Поряд з поняттям «*суспільне*» сутнісні риси явища розкриває поняття «*соціальне*». Узагальнення сучасних досліджень дозволяє виокремити кілька підходів у тлумаченні соціального: інтерактивний підхід, згідно із яким суспільні зв'язки зумовлені взаємними діями індивідів, включених у загальну систему діяльності, тобто соціальність – це сукупність міжіндивідуальних взаємодій (Дж. Мід, Дж. Романс та ін.); структурно-функціональний підхід, що пов'язує соціальність із відповідною сукупністю створених суспільством закладів та інститутів, функціонуючих у взаємних зв'язках та забезпечуючи цілісність соціального процесу (Р. Мертон та ін.); трансцендентальний підхід, що намагається покласти в основу соціальних явищ та процесів деякі вищі або абсолютні цінності, нормативи, взірці, сенси, наприклад культурно-релігійного плану (М. Вебер, В. Дільтей, М. Шелер та ін.); діяльнісний підхід, що панував у марксистських дослідженнях, виводив на перший план співвідношення процесів опредметнення або розпредметнення, тобто вважалося, що специфікою людських стосунків є те, що вони опосередковані речами, які постають продуктами людської перетворюючої діяльності.

Поряд із поняттями «*суспільне*» та «*соціальне*» у сучасній соціальній філософії та соціології постає поняття «*соціетальне*», що характеризує відносини і процеси в найбільш складних соціальних системах із розвинутим управлінням та соціальними інститутами, підносить значення організаційних чинників у життєдіяльності суспільства.

Соціальне середовище є складноорганізованою системою, що історично розвивається і включає велику кількість різнорідних елементів. Отже, *соціальна структура суспільства* – це історично сформована сукупність класів, соціально-етнічних спільнот, суспільних верств, прошарків, соціальних груп людей та окремих індивідів, а також система відносин між ними. У трактуванні соціальної структури суспільства існує два основні підходи: класовий та стратифікаційний. Перший характеризує марксистську концепцію соціальної структури, де визначальним фактором постає спосіб виробництва, економічні відносини, який породжує диференціацію індивідів на спільності: класи та прошарки (реалізація функції виробництва матеріальних цінностей, засобів існування та свого життя за

допомогою праці); сім'ю (основна функція – виробництво чужого життя); рід, плем'я, народність, нація (соціально-історичні форми життя). Відповідна соціально-філософська модель склалася в середині XIX ст. апелюючи до формування в майбутньому безкласового суспільства. У сучасній соціальній філософії та соціології найпоширенішими концепціями, покликаними пояснити соціальну структуру суспільства, є концепції соціальної стратифікації та соціальної мобільності (*Вебер, Дюркгейм, Парсонс, Сорокін*). *Соціальна стратифікація трактується як диференціація деякої даної сукупності людей на класи та верстви в ієрархічному ранзі*. Марксистське поняття «клас» почало трактуватися як *спільність людей, які володіють близькими позиціями: економічними, політичними та професійними статусами* (Сорокін). Клас, страта, верства чи група диференціюються за об'єктивними і суб'єктивними критеріями, а саме за рівнем прибутку, відношенням до влади, фіксацією престижу, освітою, професією, релігійними поглядами, способом життя, системою цінностей, віком, національністю тощо. Поняття *соціальної мобільності* було введено *П. Сорокіним* і характеризує *переміщення індивідів між горизонтальними і вертикальними рівнями соціальної ієрархії*. Загалом обидва підходи доповнюють один одного. Стратифікаційний підхід дає можливість досліджувати динамізм відкритого чи закритого суспільства, характеризувати механізми, критерії кооптації еліт, зміни соціальних статусів. Класовий підхід дає трактування конфліктному суспільству, що знаходиться у процесі криз, перетворень, революцій тощо.

Соціально філософське пізнання суспільства окреслює не лише об'єктивні тенденції соціального процесу, але й формує уявлення про досконале суспільство (ідеал), яке як взірець, норма і мета впливає на способи і характер діяльності людини чи соціальної групи. Вихідною засадою формування суспільного ідеалу є усвідомлення суб'єктом діяльності своїх потреб та недовершеності наявної дійсності й відповідно необхідності її реального перетворення. Ідеологія та утопія містять фундаментальні ідеали суспільства. Від їхнього визнання чи заперечення залежить єдність та цілісність суспільства, класів чи соціальних груп. *Ідеологія в соціальному процесі постає як соціально значима, теоретично та емоційно-психологічно оформлена система ідей, ідеалів, міфів, яка об'єктивує інтереси соціальних суб'єктів, структуруючи та соціалізуючи суспільну дійсність*. Утопіями постають всі трансцендентні буття уявлення, які коли-небудь здійснювали в історико-соціальному бутті перетворення. Утопія постійно перебуває в процесі здійснення, ідеологія, навпаки не має здійснення, адже вона – узаконення того, що вже існує, чи має бути.

Соціальна дійсність характеризується внутрішньою цілісністю, особливим, лише її притаманним способом внутрішньої детермінації всіх явищ та процесів. У соціальній філософії результат пізнання відповідних властивостей конкретизується у понятті «рушійні сили суспільного процесу». *Рушійні сили – чинники, що здатні істотно вплинути на перебіг суспільно-історичного процесу*. В залежності від тієї чи іншої світоглядної філософсько-історичної системи рушійними силами суспільного процесу можуть трактуватися провидіння, доля, ідеї, духовне життя людини, природа і пристрасті людини, виробничі відносини, інтереси, цінності, цілі, суспільні суперечності, особистість, дії народних мас, класи, народи, нація, соціальні революції, ідеальні прагнення тощо.

Тема 13. Філософське розуміння економічної сфери життєдіяльності суспільства (2 години).

1. **Сутнісні виміри економічного життя.** Поняття «економіка» і «виробництво». Робота, труд, праця – джерела життєдіяльності. Власність: родова, типова, видова і формоутворююча сутність.

2. **Філософський контекст історичності виробництва.** Натуральне і товарне виробництво: сутнісні характеристики. Планове виробництво і ринок як протилежності в економічному житті. Господарська діяльність: сутність, сенс і цінності.

3. **Бізнес-діяльність: соціально-філософський вимір.** Поняття «бізнесмен» і «бізнес». Багатство як соціокультурний феномен. Бізнес-суспільство: нова соціальна реальність.

Опорний конспект лекції

Філософія економіки – сфера філософського знання про сутність економічного буття людини. Філософія економіки покликана досліджувати та розв’язувати проблеми таких сутнісних вимірів економічного життя суспільства, як власність, вартість, праця, капітал тощо. Філософія економіки розглядає систему господарювання як багатовимірний, суперечливий процес, який перебуває у постійному русі й розвитку. Специфіка філософського знання допомагає піднятися над зовнішнім, буденним аналізом поверхневих явищ та їх властивостей, проникнути в сутність глибинних економічних процесів, які неможливо збагнути ні досвідом, ні практикою, оскільки вони виходять за межі раціонального осягнення, але є буттєвими і за конкретних обставин достатньо відчутними.

Однією із основних категорій філософії економіки є категорія власності. Сутність природи власності найпрогресивніше розглядати за родовими, видовими, типовими і формоутворюючими її проявами. У родовому відношенні, тобто з точки зору бачення природного характеру існування власності, найхарактернішим проявом сутності власності є те, що будь-яка власність є приватною. Поняття «приватне» у цьому розумінні означає: «чиєсь», «належне людині», «визначене майновою часткою стосовно когось», «інтимне, не публічне». Щодо такого розуміння власності цілком очевидно, що будь-яка власність є явищем приватним. Адже нічого нічийного у світі відносно того, що стосується людини немає.

Подолання соціальної кризи є можливим і дійсним при категоріальному переосмисленні поняття «капітал». *Capital* – це соціальна, розширено-самовідтворювальна на основі додаткової вартості продуктивна сила суспільства. Ця якість капіталу обумовлена ринково-конкурентним середовищем його обігу, яке підштовхує його власників до створення найкращих умов для більш продуктивного функціонування свого капіталу. Осмислення поняття капіталу починається із визнання виняткового, у методологічному аспекті, значення твердження К. Маркса, що капітал – це вартість, яка здатна приносити додаткову вартість, що капітал – це економічна категорія, що відображає відносини капіталістичного способу виробництва.

Більше того, у XX столітті, особливо наприкінці його існування, змінилось тлумачення структури капіталу і функціональної вартості його основних елементів. Низка провідних дослідників соціально-економічного життя суспільства, зокрема відомий американський науковець Ф. Фукуяма, стверджують, що сучасна структура капіталу виглядає в якості органічної єдності таких його складових як фізичний, людський і соціальний капітал. Якщо фізичний капітал є реально відчутним, оскільки втілюється в очевидні матеріальні форми, то людський капітал є менш відчутним, але не менш вартісним по відношенню до фізичного. Адже він в основному проявляється через знання і навички, які надбані індивідом. Соціальний же капітал є взагалі не відображуваним органами чуття людини. Однак, саме соціальний капітал, у сучасних умовах, набуває найбільш важливого значення.

Однією із сутнісних характеристик людини є її діяльна природа. Основними джерелами життєдіяльності є те, що позначається поняттями «робота», «труд», «праця».

Вживаючи ці поняття, відразу зауважимо наступне. Всі вони відображають одне і теж, реальний процес життєдіяльності людини і суспільства у вимірі створення того, що забезпечує той чи інший характер їх існування. При цьому понятійне розмежування «робота», «труд», «праця» має абстрактний характер, а це означає, що їх конкретизація набуває різного за змістом виміру.

Відповідно, у суто науковому, зокрема природознавчому аспекті, поняттям «робота» означається процес, у якому, при дії одних матеріальних тіл на інші, витрачається за одиницю часу відповідна енергія. Тобто, роботу може виконувати як тварина, будь-який механізм так і, звичайно, людина. У філософському розумінні процесу виробництва, робота – це реалізація тілесного і духовного потенціалу людини (мускульна і розумова енергія) для продукування тих чи інших ідей і речей, що визначені як потребами і інтересами самого носія означеного потенціалу, а також того, хто наймає цей потенціал у власних (корисливих) цілях. Тому у економічних вимірах меркантилізму і філософському означенні життєдіяльності робота є те, що з необхідністю здійснюється за відповідну оплату. При цьому ця оплата може бути довільною, тобто її розмір може визначатися вигідністю, яку окреслює роботодавець (власник засобів виробництва), або тим, на що погоджується найманий робітник (власник робочої сили). Таким чином, якщо позначати життєдіяльність людини і суспільства через поняття «робота», то з необхідністю з'являється наступний висновок: за здійснену роботу ніколи і ні за яких обставин неможливо отримати оплату (результат), який відповідатиме затратам сутнісних сил людини. Простіше кажучи, заробити те, що ми у подальшому будемо окреслювати поняттям «багатство» неможливо. За роботу роботодавець завжди виплачуватиме стільки, скільки він вважатиме за потрібне, тобто у відповідності із власними потребами і інтересами.

Своєрідний вимір життєдіяльності людини і суспільства визначає поняття «труд». Якщо робота, у природознавчому аспекті, це фізична величина, що визначає енергетичні затрати при переміщенні фізичного тіла чи деформації, а у філософсько-економічному вимірі – це реально досягнутий результат затрат людської енергії, то труд – це тілесна чи інтелектуальна діяльність людини, яка

приносить конкретний результат у вигляді речей і ідей, які ми здатні відчуті і уявити. Тобто, труд – це заснована на розрахунку затрата людської фізичної і розумової сили (енергії мускул і розуму). Труд є свідомо і цілеспрямована діяльність людини (суспільства) щодо досягнення чогось корисного. У найбільш загальному (філософському) плані трудом слід називати будь-яку діяльність, яка свідомо спрямована на досягнення наперед заданої цілі і яка має суспільно-корисний характер.

Таким чином, труд як джерело життєдіяльності слід розглядати не просто як роботу, що набуває цілеспрямованого характеру. Насамперед, труд визначається вартісним характером того, що виробляється: незалежно від того – це річ чи ідея. При цьому вартість того, що виробляється у процесі труда, вимірюється кількістю і якістю затрат робочої сили (енергії мускул і розуму). А основною властивістю вартості є її суспільний характер – здатність задовольняти інтереси не тільки окремо взятої людини, а й суспільства у цілому. Таким чином, соціальною властивістю труда є те, що його можна і потрібно стимулювати, а це означає, що якщо робота як момент виробничої діяльності так чи інакше оплачується, то труд набуває відносно самостійного характеру існування. Його можна інтенсифікувати чи використовувати в екстенсивному плані (гальмувати у власному розвитку). Труд здатний творити людину, у труді вона може розквітнути, або й занепасти, надмірно витрачаючи свою робочу силу.

Синтезуючим, вищим виміром життєдіяльності людини є те, що позначається поняттям праця. Саме через поняття «праця», «робота» і «труд» виявляють свою органічну єдність.

Якщо людина виконує роботу (витрачає відповідну мускульну і мисленеву енергію), якщо людина трудиться (свідомо спрямовує свою енергію на досягнення наперед заданої цілі, що набуває як індивідуального так і суспільно-корисливого характеру), то у праці людська життєдіяльність вивершується через створення благ, необхідних для задоволення тілесних і духовних потреб людини і суспільства. Метафізичні смисли понять «робота», «труд» діалектично вплітаються у поняття «праця» завдяки визнанню того, що тільки працюючи людина творчо використовує свою фізичну і мисленеву енергію, що працюючи людина не просто трудиться, а творить багатство. При цьому багатство осмислюється як континуум життєдіяльності людини і суспільства у всіх сферах буття: природній, соціальній і духовній. Таким чином, якщо поняттям «робота», визначається життєдіяльність людини і суспільства, яка у той чи інший спосіб оплачується, а поняттям «труд» опредмечується сфера життєдіяльності яка або стимулюється, або нівелюється, то поняттями «праця» окреслюється така сфера життєдіяльності, яка обов'язково у тій чи іншій мірі винагороджується. Отже поняття «робота», «труд», «праця» визначають єдине цілісне поле життєдіяльності людини і суспільства, однак із різних сторін, які дозволяють чітко визначитись із наступними філософськими смислами: а) поза роботою втрачається бачення сутності людської життєдіяльності; б) у труді віднаходиться смисл цієї життєдіяльності, і, в) тільки у праці визначаються істинні цінності життя людини і суспільства. Адже робота – джерело існування людини і суспільства, труд – сенс цієї життєдіяльності, а праця її (життєдіяльності) основний ціннісний вимір.

Тема 14. Філософське осмислення політичного життя суспільства (2 години).

1. *Політика як соціальний феномен.* Поняття суб'єкта і об'єкта політики. Влада як природне і соціокультурне явище. Політична демократія.

2. *Політична система суспільства.* Поняття політичної системи. Держава – основна складова політичної системи. Громадянське суспільство: поняття, проблеми формування і розвитку.

3. *Політична організація сучасного суспільства.* Поняття правової та соціально-справедливої держави. Громадські рухи, організації та політичні партії. Політична еліта та народ.

Опорний конспект лекції

Філософське осмислення політичного життя суспільства здійснюється в межах політичної філософії та філософії політики. *Філософія політики*, будучи інтегральною, але відносно самостійною сферою філософського знання, вивчає найбільш загальні основи політичної діяльності, влади і політичної моралі, природу і сутність самої політики, політичних цінностей та цілей. Предмет філософії політики можна окреслити фундаментальними запитаннями філософії, які були поставлені ще Ляйбніцем в класичному припущенні щодо метафізики: 1) чому дещо існує і це не порожнеча? 2) чому воно таке, яке воно є? Тому філософія політики, характеризуючи особливу сферу знання, постає духовно-теоретичним відношенням до дійсності та прагне розкрити зміст, характер і форми політичної діяльності, сутність влади, політичного вибору і людських орієнтацій.

Політична філософія – область і політичного і філософського знання. Прикметник «*політичне*» застосовується до всього, що носить публічний характер, містить цілепокладання і включає запитання щодо владних повноважень і контролю серед окремих індивідів, конкретного суспільства чи групи. Тому політична філософія постає переважно духовно-практичним відношенням до дійсності характеризуючи і буденність політики, і трансцендентність політичних і етичних феноменів.

Сучасне філософське осмислення політики відбувається через призму дослідження політичної системи суспільства як інтегрованої сукупності політичної влади, суб'єктів, відносин, політичних організацій і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і має відповідну соціально-політичну орієнтацію. Головним елементом політичної системи суспільства є політична влада як здатність, право і можливість політичних суб'єктів, приймати рішення, здійснюючи вирішальний вплив на діяльність і майбутнє окремих людей та їх об'єднань. Форми реалізації влади: панування і координація, керівництво і організація, управління і контроль – від консенсусу до насильства, від демократії до тоталітаризму, від урахування особистісних і групових інтересів до психологічного тиску і фізичного терору, від апеляцій на адресу релігійних і світських авторитетів до маніпулювання свідомістю і поведінкою індивідів.

Динамічним елементом політичної системи суспільства є притаманні їй політичні відносини суб'єктів політики з приводу набуття, використання і перерозподілу політичної влади. Зміст політичних відносин визначається значною кількістю об'єктивних і суб'єктивних чинників, структуру становлять їх «горизонтальні» і «вертикальні» складові, а також політичні принципи, норми і процедури. Розрізняють політичні відносини співробітництва, консенсусу, солідарності, суперництва, ворожнечі і конфлікту. Політична організація суспільства – система інститутів, в межах яких відбувається його політичне життя.

Центральним елементом політичної системи є *держава*. Володіючи владою, матеріальними ресурсами і апаратом примусу, вона: організує політичне, економічне, духовне і соціальне життя країни; встановлює статус інститутів політичної системи суспільства і юридичні рамки їх діяльності; забезпечує баланс інтересів класових, етнічних, професійних, демографічних та інших соціальних спільнот; захищає інтереси суспільства на міжнародній арені. Загальновизнаним структурним елементом політичної системи є політична культура – сукупний показник рівня, характеру і змісту політичних знань, оцінок, навичок та дій громадян. Функції політичної системи: обґрунтоване визначення мети, завдань, шляхів розвитку суспільства і розробка конкретних програм його діяльності; нормотворчість – формування юридичних, моральних та інших норм людського співіснування як у межах однієї країни так і у міжнародних відносинах; організація діяльності суспільства по виконанню цілей, завдань і програм суспільного розвитку, соціально-політична легітимація яких досягнута на інтегративній основі; визначення і розподіл матеріальних і духовних цінностей відповідно до інтересів і становища соціальних спільнот; політична соціалізація членів суспільства; забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки суспільства у провідних сферах його життєдіяльності.

Тема 15. Духовність і культура(2 години).

1. *Духовність та її призначення.* Філософія про поліфонічність понять «дух», «душа», «духовність». Джерела духовності. Творча спрямованість духовності.

2. *Культура як олюднена природа.* Поняття культури. Матеріальна культура. Масова культура, культура і антикультура.

3. *Культура і цивілізація.* Поняття цивілізації. Стадії розвитку цивілізації і культури. Культурність цивілізації та цивілізованість культури.

4. *Соціокультурний процес і прогрес у розвитку людства.* Спадкоємність і традиції в культурі. Зміст і основні форми міжкультурної комунікації та кроскультурні процеси. Новаторство і гуманізм культури.

Опорний конспект лекції

На всіх етапах власного історичного розвитку філософія потребувала наявності понять «дух», «духовність» для позначення суттєвих особливостей та животворчих початків людини та її буття.

Дух – притаманна людині здатність бути самосвідомим суб'єктом мислення, почуттів і волі, що виявляється в цілепокладанні та творчій діяльності. Як філософська категорія дух є наскрізною проблемою усєї історії філософії. В

філософії Стародавньої Індії поняття духу розкривається через співвідношення *брахмана* – найвищої реальності, об'єктивного безособистісного початку та *атмана* – суб'єктивного духовного початку, індивідуального «Я». У Платона та Арістотеля розум (*нус*) стає важливим поняттям – він є першорухом космосу, а також формоутворюючим початком. Систематичну розробку поняття духу було здійснено у неоплатонізмі. З Плотіна починається спіритуалізація духу, яка набуває чіткого виразу у Філона Олександрійського, котрий ототожнював *дух* з Логосом, Софією, духовним життям. На відміну від космологічного, безособистісного трактування духу в античності, біблійсько-християнська традиція трактує *дух*, передусім, як особистісну волю (Бога, що створив світ і людину). У філософській парадигмі Нового часу набуває розвитку розуміння духу як розуму, мислення (Р. Декарт, Б. Спіноза). Масштабне вчення про *дух* втілене в системі Г.В.Ф. Гегеля. Для нього *дух* – це світовий розум, котрий у своєму діалектичному розвитку за принципом тріади (теза, антитеза, синтеза) проходить фази чистих логічних сутностей, природи та історії і усвідомлює себе як абсолют. В ірраціоналістичній філософії *дух* протистоїть розуму: *дух – це воля* (Ф. Ніцше, А. Шопенгауер) або *інтуїція* (А. Бергсон).

З поняттям «*дух*» тісно пов'язане і поняття «*душа*». Саме душа є носієм духовного в людині, своєрідним потенціалом особистості, тією глибиною, що дає змогу відчути свою причетність до *Універсуму*.

Душа (лат. *anima* – душа) – поняття, що виражає індивідуальну своєрідність внутрішнього світу людини, здатність до переживання, співпереживання або відчуження. В історії філософії бачимо цікаві концепції суб'єктивного духовного початку, індивідуального «Я» (Стародавня Індія), світової душі (Платон, неоплатонізм), душі як створеного Богом безсмертного духовного початку (ортодоксально-теїстичні концепції середньовічної та мусульманської філософії). У більш пізній європейській традиції душа розумілася як якась особлива сила, що живе в тілі, осередок життєвої, тілесної, почуттєвої енергії. У психологічному знанні ХХ ст. виникає тенденція заміни поняття душі поняттям «*психіка*».

Духовність людини – не тотожна людській душі, психічному. *Душа* – це суб'єкт духовності, а *духовність* – це спосіб буття, що спрямовується духом, завдяки якому органічно сполучаються духовні та матеріальні начала людини, її природні та соціальні начала.

Духовність – категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Прояснення природи людського буття через категорії «*дух*» та «*духовність*» означає, що людина може не тільки пізнавати та відображати навколишній світ, а й творити його. Творчі можливості людини як духовної істоти говорять про те, що окрім мислення вона має ще й вольове відношення до реальності. *Дух* як взаємодія мислительно-споглядальних та вольових процесів постійно об'єктивується в артефактах, створюючи світ культури. *Духовність* постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини.

Передумовами, внутрішніми збудниками активності виступають потреби. Фундаментальними потребами, що породжують *духовність* як феномен людського буття, є пізнавальні, моральні, естетичні, релігійні.

Прагнення до задоволення духовних потреб приводить до вироблення і споживання духовних цінностей.

До сфери духовних цінностей належать найвищі ідеали людства (добро, прекрасне, істина, свобода, справедливість, святість) і предмети культури, в яких вона об'єктивувалась (художні твори, релігійні, моральні і юридичні системи, наукові теорії). Їх антиподами є зло, неістинна, потворне, несправедливість, гріховність і явища в яких вони втілились.

Цінність – значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо). З'ясовуючи, що таке добро, прекрасне, істина, справедливість тощо, цінності конституують сенс людського життя, утворюють його духовну основу.

У житті людини і суспільства цінності визначають напрями, зразки діяльності. Будучи орієнтирами, вони постають у формі ідеалів – вільно прийнятих зразків поведінки, прообразів досконалих предметів, які орієнтують людину на піднесення над буденною реальністю. Будучи зразком, ідеал постає як мірило реальності. В ідеалі людина формує себе, має себе самоціллю.

Але цінності не тільки формують ідеали, вони передбачають вибір людини на користь добра, прекрасного, справедливого, стають нормами діяльності людей. Норми – це правила, вимоги, закони поведінки, які виводяться із сенсу цінності. Серед них виокремлюють моральні, правові, естетичні, звичаєві, технічні, харчові та ін. Основою кожної норми є відповідна цінність. Отже, цінності є невід'ємною складовою духовного життя людини, обґрунтовують ідеали і норми, єднають суспільство духовно.

Культура (від лат. *cultura* – обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування), як зміст і характеристика життєдіяльності людини (суспільства), багатогранна. Складність і своєрідність явища характеризує наявність багатьох підходів щодо трактування сутності, структури, специфіки культури. Виокремлюють наступні значення поняття «культура»: 1) догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже – і ступінь їх розвитку; відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі і духовну культуру (вже од Цицерона йдеться про філософію як культуру духу); 2) сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття; 3) сукупність матеріальних і духовних надбань на тому чи іншому історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності; 4) локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства.

В найзагальнішому значенні *культура* – це те, що твориться людиною, на відміну від того, що твориться природою. У XVIIIст. започатковується як розбіжність між культурою *натуралістичною* (коли її витoki вбачаються в незайманій природі людини) та *ідеалістичною* (культура – це, головним чином, досягнення довершеного морального стану), так і протиставлення культури (як осердя духовних цінностей, зусиль, пов'язаних з внутрішнім вдосконаленням особи) – цивілізації (як чогось зовнішньому щодо людини, спрямованому на покращення соціального устрою, еволюційний континуальний розвиток

суспільства на засадах «розуму» до інтегрального універсалізму). З другої половини ХІХст. формується неокласичний підхід до культури, утверджується ідея її дисконтинуальності (*Данилевський, Шпенглер, Тойнбі, Шубарт*), відбувається онтологічний поворот в розумінні культури (філософія життя, феноменологія, екзистенціалізм, антропологія філософська). В результаті планетарний культурно-історичний процес постає вже не як монолітно-єдина лінія неухильного сходження, а як поліцентричне і багатолінійне утворення, як сукупність співіснуючих і наступних одна щодо одної культур монадної природи. Культура розглядається не лише як конкретний спосіб і взірць життя, а передусім як особлива реальність, буттєвий вимір унікальності існування різномасштабних індивідів історії – осіб, племен, спільнот, націй, цивілізацій, суспільств тощо. За такого – позбавленого просвітницьких ілюзій, сповненого переживанням історичних екстремумів, трагізмів і втрат – розуміння культури принципово інакше постає співвідношення культури і цивілізації. Культура розглядається як синонім локальної цивілізації (*Тойнбі*), або ж цивілізація – як пізній етап існування культури – етап її творчого і водночас виснажливого плодоношення (*Данилевський*), чи застигання і вмирання (*Шпенглер*). Нині поряд з традиційними проблемами культурології – про співвідношення природи та культури, сутність культури, зв'язок культури між собою та з цивілізацією тощо дедалі актуальнішими стають проблеми онтології культури, безконфліктного діалогу культур, співвідношення масової та елітарної культури, соціального і культурного поступу, загальнолюдського, особливого і унікального в розвитку культури, культури та контркультури тощо. Розглядаючи екзистенційно-антропологічні підвалини культури, можна визначити її як процес та результат об'єктивації особистісної основи людини задля досягнення внутрішньо-духовної комунікації. Культура постає як символічно-комунікативне оформлення особистості у стихії часу. При цьому культура може бути прив'язана до свого часу, а може виходити за його межі, у той екзистенційно-антропологічний простір, що з'єднує різні часи. Такий вихід є виявленням геніальності у культурі; у сприйнятті й творенні культури він є результатом граничного напруження людини, її граничного буття.

Тому у соціально-філософському розумінні *культура* постає динамічною та багатогранною системою, яка пронизує всі аспекти життя суспільства, вступає у взаємний зв'язок з ним і визначає подальший розвиток та саморозвиток людини. Культура зберігає попередній досвід, але окремі її елементи модифікуються під впливом соціального запиту і розвитку. Зокрема в процесі глобалізації, особливої ваги набуває *міжкультурна комунікація*, яка забезпечує взаємодію між підсистемами культури всередині суспільства, індивідами в межах однієї культури та на рівні міжкультурної взаємодії, а також між одно- та різночасовими культурами. Основними формами міжкультурної комунікації постають: аккультурація, культурна експансія, культурна дифузія, конфлікт культур та синтез культур.

Аккультурація характеризується як процес взаємовпливу та взаємопроникнення культур в ході якого одна соціальна система сприймає властивості будь-якої іншої соціальної системи. Саме ця форма має найбільше

стратегій та модифікацій, а саме: асиміляція, сепарація, маргіналізація, інтеграція.

Необхідно також виділити таку форму міжкультурної комунікації, як *культурна дифузія*, що дозволяє говорити як про впорядкований, так і про стихійний характер культурних контактів. Культурна дифузія є особливим процесом, що відрізняється від переміщень суспільств та окремих індивідів або груп всередині суспільств, оскільки культура може передаватися від суспільства до суспільства і без будь-яких переміщень, і в такому разі вона виступає як самостійне явище.

Культурна експансія представляє собою розширення сфери впливу домінуючої культури за початкові межі функціонування. За своїм характером, це процес переважно однонаправленої міжкультурної комунікації, оскільки контролюється «ззовні», носить насильницький характер і не потребує узгодження дій та принципів з іншою культурою. На сьогодні культурна експансія виступає наслідком економічних та політичних експансійних дій, відбувається культурна та ідеологічна гомогенізація світу, до якої прагне не якась окрема країна, а об'єднана система різних національних секторів, що схильна до специфічної форми соціально-економічної організації.

Культурний конфлікт носить тимчасовий характер і, як правило, виникає на індивідуальному рівні. В його основі лежать окремі відмінності між представниками різних культур і, як наслідок, непорозуміння та протиріччя. Конфлікт культур – це постійний, сформований часом, детермінований географічними умовами, політичними та економічними чинниками, процес протистояння двох або більше культур. На відміну від культурного конфлікту, конфлікт культур відбувається на груповому рівні, і до участі в ньому можуть бути залучені цілі цивілізації.

Синтез серед усіх форм вияву міжкультурної комунікації, є найконструктивнішою, оскільки об'єднання позитивного історичного та культурного досвіду з новітніми тенденціями розвитку сучасного світу дає поштовх для культурних перспектив і є цінним для суспільства в цілому. Саме об'єднання культурою різних елементів, а в наслідку – виникнення якісно іншого утворення, результат якого виявляється якісно більш цінним, ніж кожен окремий елемент або сума елементів, є важливою формою міжкультурної, взаємодії.

III. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Предмет та основні питання філософії.

1. Філософське мислення та його специфіка.
2. Своєрідність предмету філософії.
3. Основні питання філософії.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 10-20; 196-200.
2. Філософія: Навч. посіб./ Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 1. — С. 15-23.
3. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. — К.: Академвидав, 2008. — С. 6-56.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: Підручник. — Львів, 2009. — С. 16-34.
5. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. — К.: Каравела, 2009. — Тема 1 - С. 7-29.
6. Філософія: Підруч. / Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2002. — Тема 1. — С. 14 – 30.
7. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. — К.: Академвидав, 2009. — С. 15 – 20.
8. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Республика, 2003. — С. 13 – 36.
9. Філософія // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 670 – 674.
10. Основні питання філософії // Там же. — С. 457.
11. Философия // Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / Ин-т философии РАН; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. — М.: Мысль, 2001. — Т.IV. — С. 195 – 200.
12. Предмет // Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — С. 522 – 523.
13. «Что такое философия?» // Всемирная энциклопедия: Философия XX век / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002. — С. 904 – 912.
14. «Основной вопрос философии» // Там же. — С. 549.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Проаналізуйте основні трактування щодо виникнення філософії.
2. Як проявляється світоглядний характер філософії.
3. Чому здатність людини усвідомлювати своє існування, свою скінченність і свою недосконалість постає основою і джерелом філософії.
4. Дайте характеристику основним способам філософського мислення.

5. Які ви знаєте «вічні» питання філософії.
6. Розкрийте специфіку предмету філософії.

б) тексти для читання:

1. Кримський С.Б. Філософія – авантюра духу чи літургія смислу? // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 15 – 27.
2. Яковенко Б.В. Що таке філософія? (Вступ до трансценденталізму)// Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 28 – 34.
3. Ясперс К. Філософська віра // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 35 – 49.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Кримський С.Б. Філософія – авантюра духу чи літургія смислу?

1. Подвійна роль філософії...

- а) є поєднанням дослідника та невідомого у пізнаванні;
- б) це питаннево-відповідальний ланцюжок інтерсуб'єктивних візій;
- в) ґрунтована на психофізичному дуалізмі людської природи;
- г) полягає у смислотворчості життя та авантюрі духу.

2. Автором філософських запитань гносеологічного циклу – «Що я можу знати?», «На що я можу сподіватись?», «Що я можу робити?» – є ...

- а) Кант І.;
- б) Вітгенштайн Л.;
- в) Аристотель;
- г) Камю А..

Текст: Яковенко Б.В. Що таке філософія? (Вступ до трансценденталізму).

1. Інтелектуалізм як домінуюча тенденція філософського життя була притаманна епохам...

- а) Античності та Патристики;
- б) Патристики і Середньовіччя;
- в) Відродження та Просвітництва;
- г) Просвітництва та ХІХ ст.

2. Обставини, через які філософія перебуває під впливом дуалістичної схеми – це, по-перше ...

- а) панування на теренах Європи християнського концепту про тваринність тіла та божественність душі людини; по-друге, плинність та мінливість, що притаманні природі загалом;
- б) сумніви як базовий принцип дослідника, по-друге, випадковість як чинник, що неконтрольований людиною;
- в) особливості культури Стародавньої Греції; по-друге, перша аргументована відповідь на одне з «вічних запитань»;
- г) постійне «втручання» сфер інших виявів життя/духу/світу в філософську сферу, зливання з нею; по-друге, первинні забобони, що мають іншокультурне походження, прийняті філософією до своєї царини та перетворені нею самою на догми.

Текст: Ясперс К. Філософська віра.

1. У філософуванні людина...

- а) наближається до Абсолюту;
- б) заперечує існування матеріальних цінностей;
- в) здійснює прорив свого єства за допомогою власної сутності;
- г) постулює єдино правильний спосіб життя для інших.

2. Свідомість перетворює на мислимі об'єкти навколишнє середовище загалом, предмети, ідеї, трансценденцію за допомогою...

- а) почуттів та вражень кожної людини;
- б) опредметнення в схемах і символах;
- в) інтуїтивних бачень;
- г) логічних операцій.

Тема 2. Світогляд, його структура та роль у житті людини.

- 1. Поняття та структура світогляду.
- 2. Системний характер світогляду.
- 3. Історичні типи світогляду.

Література

- 1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 177-187.
- 2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 1. — С. 11 – 15.
- 3. Шинкарук В.І. Вибрані твори: у 3-х т. — К.: Український Центр духовної культури, 2004. — Т. 3, Ч 1. — С. 148 – 163.
- 4. Філософія: підручник / за ред. О.П. Сидоренка. — К.: Знання, 2008. — Тема 1. — С. 20 – 31.
- 5. Бойченко І.В. Філософія історії: Підруч. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. — Розділ 1. — § 1.2 – 1.4.3. — С. 17 – 85.
- 6. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. — К.: Академвидав, 2009. — С. 9 – 15.
- 7. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Республика, 2003. — С. 7 – 12.
- 8. Світогляд // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 569 – 570.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

- 1. Проаналізуйте співвідношення понять «світовідчуття», «світосприйняття», «світорозуміння» із розумінням історичних типів світогляду.
- 2. Визначте співвідношення понять «міфологія» та «міфологічний світогляд».
- 3. Розкрийте особливості переходу від міфологічного до релігійного світогляду.
- 4. Назвіть риси релігійного світогляду.
- 5. В чому проявляється специфіка взаємозв'язку наукового і філософського світоглядів.

б) тексти для читання:

1. Дильтей В. Типи світогляду і виявлення їх у метафізичних системах // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 150 – 162.
2. Шинкарук В. Світогляд і філософія // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 163 – 173.
3. Кассирер Е. Дослідження людини. Вступ до філософії культури // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 174 – 186.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Дильтей В. Типи світогляду і виявлення їх у метафізичних системах.

1. «Його основою є картина світу, ідеалом – вище благо та головні принципи життя, в ньому структурно пов'язані відношення людини до світу». Йде мова про...

- а) буття; б) життя;
в) суспільство; г) світогляд.

2. Серед типів світогляду в метафізиці виокремлюють...

- а) натуралізм; б) ідеалізм свободи;
в) об'єктивний ідеалізм; г) суб'єктивний ідеалізм.

Текст: Шинкарук В. Світогляд і філософія.

1. Вузловими категоріями світогляду як форми суспільної самосвідомості людини є...

- а) «людина» і «суспільство»; б) «людина» і «природа»;
в) «людина» і «світ»; г) «людина» і «Всесвіт».

2. Специфіка світогляду виражається у наступних функціях...

- а) він є способом матеріально-практичного освоєння світу;
б) він є способом духовного світоперетворення;
в) він є формою суспільної самосвідомості людини;
г) він є способом духовно-практичного освоєння світу.

Текст: Кассирер Е. Дослідження людини.

1. Згідно автора, міф не є системою догматичного віровчення. Його зміст більше полягає в...

- а) діях; б) образах;
в) уявленнях; г) абстрактних символів.

2. Як символічне втілення вищих моральних ідеалів Кассирер Е. розглядає...

- а) релігію; б) міфологію;
в) магію; г) філософію.

Тема 3. Структура, методи та функції філософії.

1. Структура філософського знання.
2. Поняття методу в філософії.
3. Світоглядна та методологічна функції філософії.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 200-206; 210-214.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 1. — С. 15-23.
3. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. — К.: Академвидав, 2008. — С. 66 – 178.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: Підручник. — Львів, 2009. — С. 34 – 42.
5. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. За ред. Г.І. Волинки. — К.: Каравела, 2009. — Тема 1 - С. 29-34, Тема 3 - С. 94 – 100.
6. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. — К.: Академвидав, 2009. — С. 20 – 35.
7. Філософія та її ділянки // Татаркевич В. Історія філософії: Антична і середньовічна філософія / Пер. з пол. А. Шкарб'юка. — Львів: Свічадо, 1997. — Т.1. — С. 9 – 13.
8. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Республика, 2003. — С. 13 – 36.
9. Кохановский В.П. Философия: Учеб. пособ. — 6-е изд., перераб. и доп. — Ростов н/Д: «Феникс», 2003. — Розділ I. — § 1 – 4.
10. Феноменологія // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 666 – 667.
11. Герменевтика // Там же. — С. 114 – 117.
12. Психологія // Там же. — С. 533 – 534.
13. Діалектика. Діалектичний метод // Там же. — С. 158 – 161.
14. Метафізика // Там же. — С. 372 – 373.
15. Майєвтика // Там же. — С. 354.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Розкрийте взаємозв'язок наукового і філософського знання.
2. В чому полягає сутність відношення метафізики і діалектики.
3. Дайте характеристику сучасних філософських методів.
4. Розкрийте специфіку методологічної функції філософії.
5. Покажіть як співвідносяться філософія і релігія.
6. Проаналізуйте особливості відношення філософії та ідеології.

б) тексти для читання:

1. Ільєнков Е. Філософія і молодість // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 51 – 58.
2. Декарт Р. Метафізичні розмисли // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 59 – 69.
3. Гайдеггер М. Що таке метафізика? // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 74 – 86.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Ільєнков Е. Філософія і молодість.

1. Уміння мислити для людини є...

а) усвідомленою потребою;

б) даром природи;

в) вродженням;

г) результатом самовдосконалення.

2. Розум перетворюється на особисте надбання індивіда, його приватну власність тільки завдяки ...

а) освіті;

б) культурі;

в) нормам поведінки;

г) інтерсуб'єктивному дискурсу.

Текст: Декарт Р. Метафізичні розмисли. Міркування стосовно наук. Головні правила методу.

1. Спостерігати форму або образ тілесної речі – це...

а) говорити про неї;

б) уявляти її;

в) досліджувати її;

г) розмірковувати про неї.

2. Сумнівання, пізнавання, ствердження, заперечування, бажання або не бажання, уявлення та відчуття – властивості...

а) тілесного загалом;

б) абсолюту;

в) притаманні будь-якому механізмові; г) речі, яка мислить, тобто людині.

Текст: Гайдеггер М. Що таке метафізика?

1. На думку М. Гайдеггера: «Ніщо – не предмет, ні взагалі щось суще. Воно не зустрічається ні саме по собі, ні осторонь від сущого на кшталт додатка до нього». Ніщо є...

а) умовою можливості розкриття сущого як такого для людського буття;

б) вихідною засадою, що належить до сущого;

в) запереченням буття сущого;

г) запереченням всього існуючого.

2. Трансценденція – це вихід за межі ...

а) сущого;

б) буття;

в) людського ества;

г) Ніщо.

Тема 4. Основоволожні поняття філософії.

1. Природа філософських категорій.
2. Проблема систематизації категорій.
3. Діалектичний характер категорій.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 206-210.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 7. — С 163 – 166.
3. Щерба С.П. Філософія. — Підручник. — К.: Кондор. — 2007. — С. 275 – 300
4. Подольська Є.А. Філософія. Підручник — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — С. 521 – 557.
5. Джахая Л.Г. Системность философских категорий // Философские науки, № 7, 2006. - С. 24 – 44.
6. Гусев В.І. Вступ до метафізики: навч. посібник. — К.: Либідь, 2004. — С. 90 – 98.
7. Шинкарук В.І. Вибрані твори: у 3-х т. — К.: Український Центр духовної культури, 2004. — Т. 3, Ч 1. — С. 173 – 199.
8. Бойченко І.В. Філософія історії: Підруч. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. — Розділ 6. — С. 350 – 410.
9. Абеляр і спір про універсалії // Татаркевич В. Історія філософії: Антична і середньовічна філософія / Пер. з пол. А. Шкарб'юка. — Львів: Свічадо, 1997. — Т.1. — С. 283 – 290.
10. Категорії // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 272 – 273.
11. Категорії діалектики // Там же. — С. 273 – 274.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Визначте відмінність між термінами «поняття» і «категорія».
2. Чому категорії є основоположними поняттями філософії.
3. В чому проблема систематизації філософських категорій.
4. Назвіть і дайте характеристику основним категоріям діалектики.
5. Визначте специфіку категорій «можливість» – «дійсність», «сутність» – «явище», «зміст» – «форма».
6. Проаналізуйте співвідношення категорій «загальне», «одиничне», «особливе».

б) тексти для читання:

1. Аристотель Категорії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. — К.: Знання, 2012. — С. 88 – 98.

2. Гегель Г.В.Ф. Наука логіки // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 99 – 112.
3. Кант І. Критика чистого розуму // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 113 – 122.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Арістотель. Категорії.

1. Через предмети (й імена) та поняття проявляється категорія...

а) існування;	б) людини;
в) буття;	г) сутність.

2. Виникнення, знищення, збільшення, зменшення, перетворення та переміщення є видами...

а) простору;	б) спокою;
в) руху;	г) матерії.

Текст: Гегель Г.В.Ф. Наука логіки.

1. Якість, кількість і міра є шаблями...

а) екзистувального;	б) живого загалом;
в) людини;	г) буття.

2. «Вона є істиною в собі і для себе, абсолютною єдністю поняття та об'єктивності, тришаблевим процесом». Йде мова про...

а) ідею;	б) думку;
в) тезу;	г) логіку.

Текст: Кант І. Критика чистого розуму.

1. Пізнання кожного, принаймні людського, розсудку є пізнанням дискурсивним через...

а) мислення;	б) поняття;
в) судження;	г) категорії.

2. Першим укладачем таблиці філософських категорій є...

а) Рассел Б.;	б) Гегель Г.В.Ф.;
в) Кант І.;	г) Арістотель.

Тема 5. Основні етапи розвитку філософії.

1. Історія філософії як процес.
2. Основоположні ідеї філософії другої половини ХХ – початку ХХІ століття.
3. Філософська думка в Україні: минуле та сучасність.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. – С. 25 – 171.

2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 8-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2011. – Тема 2, 3, 4. – С. 24 – 134.
3. Кохановский В.П. Философия: Учеб. пособ. – 6-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: «Феникс», 2003. – Розділ II. – § 1-3. – С. 27 – 89.
4. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 263 с.
5. Історія філософії. Словник / За ред. В.І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2006. – 1200 с.
6. Пашук А.І. Нариси з історії філософії середніх віків: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.
7. Философия: учеб. для вузов / под общ. ред. В.В. Миронова. – М.: Норма, 2008. – Часть 1 - С. 23 – 341.
8. Райда К. Ю. Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи. – К. : Парапан, 2009. – 328 с.
9. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: Підручник. – Львів, 2009. – С. 213 – 257.
10. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії: підручник. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
11. Бондар С. В., Вдовиченко Г. В., Кривда Н. Ю., Литвинов В. Д., Лісовий В. С. Історія української філософії: підручник. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с.
12. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи . – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.
13. Татаркевич В. Історія філософії: В 3-х т. / Пер. з пол. – Львів: Свічадо, 1999.
14. Історія філософії // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 257 – 259.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Як трактується «дао» у філософії конфуціанства і даосизму.
2. Визначте основні ідеї філософії Стародавньої Греції.
3. Розкрийте своєрідність раціональної спрямованості філософії Нового часу.
4. В чому полягають особливості філософії екзистенціалізму.
5. Покажіть характерні риси постмодерністського спрямування філософії.
6. Як проявляється «кордоцентричність» української філософії.

б) тексти для читання:

1. Сковорода Г. Кольцо. Дружеский розговор о душевном мире. // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 124 – 131.
2. Ніцше Ф. Генеалогія моралі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 132 – 140.
3. Левінас Е. Чи є онтологія фундаментальною? // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 141 – 149.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Г.Сковорода Кольцо. Дружеский розговор о душевном мире.

1. «С удовольствием дивлюся, коль сладок труждающемуся труд, если он природный. С коликим веселієм гонит // зайца борзая собака! Кой восторг, как только дан сигнал к ловле! Сколько услаждается трудом пчела в собираніи меда! За мед ея умерщвляют, но она трудиться не престанет, поколь жива. Сладок ей, как мед, и слаже сота труд. К нему она родилась. О Боже мой! Коль сладкій самый горкій труд с тобою». Йде мова про...

- а) макросвіт; б) зовнішню і внутрішню натуру;
в) символічний світ; г) ідею «сродної праці».

2. Вспомните сказанное мною слово сіе: «Чемь кто согласнее с Богом, тем, мирне и щасливее». Сіе-то значит...

- а) жить в натуре; б) жить по натуре;
в) жить багато; г) жить идеально.

Текст: Ніцше Ф. Генеалогія моралі.

1. Розум як першу умову свого існування цінує людина...

- а) сучасна; б) шляхетна;
в) давньогрецька; г) ressentiment.

2. Появу вільнодумства спричинила...

- а) церква; б) війна;
в) філософія; г) наука.

Текст: Левінас Е. Чи є онтологія фундаментальною?

1. На думку Левінаса Е. взаємини з іншими не є...

- а) епістемологією; б) аксіологією;
в) гносеологією; г) онтологією.

2. Розуміти якусь особу – це вже...

- а) визнавати її; б) зважати на те, що вона є;
в) говорити з нею; г) кохати її.

Тема 6. Філософія буття.

1. Буття та суще: категоріальний вимір.
2. Філософське вчення про матерію.
3. Екзистенціальний вимір буття.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 289-327.
2. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. 2-е вид., — К.: Каравела, 2011. — Тема 2 — С. 35-70.

3. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 8-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2011. – Тема 5. – С. 135 – 142., Тема 7. – С. 156 – 165.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: Підручник. – Львів, 2009. – С. 257 – 277.
5. Философия: учеб. для вузов / под общ. ред. В.В. Миронова. – М.: Норма, 2008. – Раздел IV, гл. 1. – С. 435-459, гл. 2. – С. 460 – 520.
6. Гусев В.І. Вступ до метафізики: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
7. Корет Э. Основы метафизики. Пер. с нем. В.Терлецкого. – К.: Тандем, 1988. – 248 с.
8. Лакс М. Метафізика: сучасний вступний курс. Пер. з англ. М.Симчича, С.Полякова. – К.: Дух і літера, 2016. – 587 с.
9. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. – К.: Академвидав, 2009. – С. 253 – 270; С. 15 – 20.
10. Філософія: Підруч. / Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін.. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002. – Тема 3. – С. 50 – 61.
11. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2003. – С. 339 – 396; С. 391 – 405.
12. Кохановский В.П. Философия: Учеб. пособ. – 6-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: «Феникс», 2003. – Розділ III. – § 1 – 5. – С. 90 – 129., Розділ IV. – § 1 – 6. – С. 130 – 189.
13. Буття // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 68 – 69.
14. Екзистенція // Там же. – С. 187.
15. Матерія // Там же. – С. 366 – 367.
16. Онтологія // Там же. – С. 449 – 451.
17. Субстанція // Там же. – С. 614 – 615.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Визначте співвідношення понять «буття-небуття», «буття-реальність», «буття-сущє», «сущє-ніщо».
2. Проаналізуйте зміст поняття «субстанція».
3. Розкрийте специфіку філософського розуміння матерії.
4. В чому полягає проблема єдності матерії, руху, простору і часу.
5. Визначте співвідношення руху і розвитку.
6. Проаналізуйте особливості екзистенціального тлумачення «свободи».

б) тексти для читання:

1. Ленін В. Матеріалізм і емпіріокритицизм // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 187 – 193.
2. Шеллінг Ф. Про відношення реального та ідеального в природі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 194 – 205.

3. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 206 – 216.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Ленін В. Матеріалізм і емпіріокритицизм.

1. Філософська категорія для означення об'єктивної реальності, що дана людині у відчуттях, а також ними копійована, фотографована, відображувана й існуюча незалежно від них – це...

- а) уява; б) матерія;
в) мораль; г) правда.

2. Висловом «лінія Платона» у філософії окреслюють різноманіття поглядів...

- а) матеріалізму; б) ідеалізму;
в) емпіризму; г) панпсихізму.

Текст: Шеллінг Ф. Про відношення реального та ідеального в природі.

1. «Він всюди становить лише окружність і ніде не є центром, є лише формою речей поза зв'язком, йому притаманна одночасність». Йде мова про...

- а) рух; б) важкість;
в) час; г) простір.

2. «Він ліквідує одноосібність речей і покладає внутрішню єдність, заперечує неістотність простору, він сам привносить дещо неістотне, а саме послідовність речей». Йде мова про...

- а) рух; б) важкість;
в) час; г) простір.

Текст: Сартр Ж.- П. Екзистенціалізм – це гуманізм.

1. Вихідним пунктом екзистенціалізму постає ...

- а) алогічність світу; б) моральний припис;
в) гуманістичний фаталізм; г) суб'єктивність індивіда.

2. Основними постулатами екзистенціалізму є...

- а) людина приречена бути вільною; б) людина – це свобода;
в) людина відповідає за все, що робить; г) все вище зазначене.

Тема 7. Основні виміри буття людини.

1. Людина як природно-соціальна істота.
2. Свобода і відповідальність.
3. Смисложиттєві виміри буття людини.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. – С. 222-289.

2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 8-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2011. – Тема 15. – С. 304 – 326.
3. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. – К.: Каравела, 2009. – Тема 8 – С. 198 – 237.
4. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: Підручник. – Львів, 2009. – С. 300 – 329.
5. Афанасенко В. С., Горлач М. І., Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. – Х.: Прапор, 2007. – Розд. 3, гл. І. – С. 388 – 408, гл. ІІ. – С. 409 – 424, гл. VI. – С. 474 – 494.
6. Таран В.О., Зотов В.М., Резанова Н.О. Соціальна філософія: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – Розд. 6. – С. 161 – 186, Розд. 7. – С. 186 – 221.
7. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навчальний посібник 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: КНТ. Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.
8. Данильян О.Г. Философия: учебник / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – М.: ЭКСМО, 2009. – Раздел 12. – С. 341 – 364, Раздел 13. – С. 365 – 384.
9. Спиркин А.Г. Философия: учебник 2-е изд. – М.: Гардарики, 2009. – С. 308 – 337.
10. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищ. навч. закл. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – Вид. 3 – те, випр. та допов. – К.: «Генеза», 2006. Розд. 3, § 4,5, С. 410 – 455.
11. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – Т. 11. – С. 295 – 298, Т. 14. – С. 332 – 342, Т.16. – С. 358 – 368, С. 458 – 466.
12. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. – 2-ге вид., випр. І доп. – К.: «Генеза», 1996., Розд. 3, § 2, С. 199 – 220.
13. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. – К.: Академвидав, 2009. – С. 342 – 367.
14. Філософія: світ людини. Курс лекцій: Навч. посібн. / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, М.В. Хамітов та ін. – К., 2004. – 428 с.
15. Егоров В.С. Философия открытого мира. – М.: Московский психолого – социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002., (Серия «Библиотека студента»). – С.117 – 174.
16. Головка Б.А. Філософська антропологія. – К., 1997. – 239 с.
17. Людина // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 350.
18. Смысл жизни // Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / Ин-т философии РАН; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – М.: Мысль, 2001. – С. 578.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. В чому полягає специфіка людського буття.
2. Розкрийте співвідношення понять «людина», «індивід», «індивідуальність» та «особистість».
3. Назвіть основні світоглядні парадигми феномену людини.
4. Покажіть як співвідносяться поняття «воля», «сила волі» і «свавілля».
5. Визначте місце понять «життя» і «смерть» в духовному досвіді людства.
6. Окресліть філософський вимір поняття «щастя».

б) тексти для читання:

1. Шелер М. Місце людини в космосі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 261 – 269.
2. Фюрбах Л. Фрагменти до характеристики моєї філософської біографії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 250 – 260.
3. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 270 – 279.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Шелер М. Місце людини в космосі.

1. Зазначте, основне завдання філософської антропології...

а) дослідити людину;

б) виокремити людину зі світу природи;

в) визнати людину найдосконалішою істотою;

г) правильно вказати яким чином зі структури людського буття формуються звершення та справи людини.

2. Сутність людини, за Шелером М. полягає у...

а) здатності перевершувати світ і саму себе;

б) приналежності до світу природи;

в) наявності психіки;

г) залученні до життєвої дійсності.

Текст: Фюрбах Л. Фрагменти до характеристики моєї філософської біографії.

1. Справжні якості людини виявляються в...

а) духовній сфері;

в) практичній діяльності;

б) релігійних віруваннях;

г) мисленні.

2. Істинний смисл філософії полягає у...

а) творенні теоретичних концепцій;

б) з'ясуванні першопричин суцього;

в) творенні людини;

г) підпорядкуванні людиною сил природи.

Текст: Фромм Е. Анатомія людської деструктивності.

1. Основними формами та особистісними типами злоякісної агресії є...

- а) некрофілія; б) психологізм;
в) мозахізм; г) садизм.

2. Принцип, що застосовує автор при поясненні людських пристрастей – це...

- а) фізіологічний принцип;
б) соціобіологічний принцип історизму;
в) принцип людської поведінки;
г) принцип людських переживань.

Тема 8. Філософське вчення про свідомість.

1. Походження та поняття свідомості.
2. Структура свідомості.
3. Основні функції свідомості.

Література

1. Філософія: підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 328-354.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 6. — С. 143 – 155.
3. Данильян О.Г. Філософія: учебник / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. — М.: ЭКСМО, 2009. — Раздел 6. — С. 184 – 211.
4. Філософія: учеб. для вузов / под общ. ред. В.В. Миронова. — М.: Норма, 2008. — Раздел IV, гл. 3. — С. 521 – 554.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. — К.: Академвидав, 2009. — С. 286 – 303.
6. Філософія: Підруч. / Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін.. — 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2002. — Тема 3. — С. 50 – 61.
7. Егоров В.С. Філософія открытого мира. — М.: Московский психолого – социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002, (Серия «Библиотека студента»). — С. 175 – 199.
8. Свідомість // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 567.
9. Психіка // Там же. — С. 533.
10. Лой А.Н. Сознание как предмет теории познания. — К., 1998.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Поясніть відмінність між психологічним і філософським розумінням феномену свідомості.
2. Назвіть основні філософські концепції свідомості.
3. Розгляньте структуру свідомості.
4. Розкрийте рефлексивний характер свідомості.
5. Визначте співвідношення понять «інтуїція» і «осаяння».
6. Дайте характеристику основних функцій свідомості.

б) тексти для читання:

1. Ільєнков Е. Діалектика ідеального // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 303 – 309.
2. Фройд З. Я та Воно // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 293 – 302.
3. Гуссерль Е. Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 280 – 292.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Ільєнков Е. Діалектика ідеального.

1. На думку Ільєнкова Е. «ідеальне» існує тільки в...

- а) процесі суспільного виробництва;
- б) сукупності реальних людей;
- в) науковому поясненні фактів;
- г) сукупності усіх суспільних відносин.

2. «Ідеальність» визначається автором як...

- а) реалізація ідеї в речі;
- б) існування речі обумовлене віддзеркаленням в ній ідеї;
- в) характеристика речовинної природи, яка обумовлена суспільно-людською життєдіяльністю;
- г) продукт свідомості, свідомої волі.

Текст: Фройд З. Я та Воно.

1. Структура Несвідомого (Воно) складається з наступних елементів...

- а) витіснене несвідоме;
- б) розсудливість;
- в) потенційне несвідоме;
- г) латентне несвідоме.

2. Зазначте, сутнісні характеристики «Я»...

- а) задоволення;
- б) розсудливість;
- в) розум;
- г) душевність.

Текст: Гуссерль Е. Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії.

1. Чиста, або трансцендентальна, феноменологія отримує своє обґрунтування як наука про...

- а) факти;
- б) сутності;
- в) феномени;
- г) явища.

2. Іntenціональність у феноменології трактується як...

- а) властивість бути «свідомістю чого-небудь»;
- б) споглядання;
- в) переживання;
- г) єдність чуттєвого і раціонального пізнання дійсності.

Тема 9. Гносеологія та методологія.

1. Дискурсивний та інтуїтивний характер пізнання.
2. Структура пізнавального процесу.
3. Істина та її критерії.
4. Поняття методології.

Література

1. Філософія: підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С. 354-415.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 8, 9. — С. 174 – 198; С. 199 – 208; Тема 10. С. 199 – 208; Т.7. С. 170 – 179.
3. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. — К.: Каравела, 2009. — Тема 4 – С. 101 – 133.
4. Філософія: підручник / за ред. О.П. Сидоренка. — К.: Знання, 2008. — Тема 13. — С. 464 – 474, Тема 14. — С.474 – 490. Тема 15. С. 491 – 508.
5. Спиркин А.Г. Философия: учебник 2-е изд. — М.: Гардарики, 2009. — С. 385 – 474.
6. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учеб. пособие. — М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. — Часть 1, главы 1, 2, 3, 4. — С. 10 – 164; Часть 3, главы 7, 8, 9, 10, 11. С. 223 – 391.
7. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. — К.: Академвидав, 2009. — С. 304 – 330; С. 27 – 31.
8. Філософія: Підруч. / Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін.. — К.: Либідь, 2001. — Тема 10, С. 162 – 172.
9. Діденко В.Ф. Філософія: ескізи для самопідготовки: Навчальний посібник. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. — Тема 7. — С. 91 – 109.
10. Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня філософія науки: підручник для студ. філос. ф-тів і аспірантів. — К.: Логос, 2009. — 244 с.
11. Добронравова І.С., Сидоренко Л.І. Філософія та методологія науки: підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. — 223 с.
12. Методологія, методологія науки // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 374 – 376.
13. Істина // Там же. — С. 252 – 253.
14. Метод, методика, методологія // Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / Ин-т философии РАН; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. — М.: Мысль, 2001. — Т.II. — С. 551 – 555.
15. Введение в философию: Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. — 3-е изд. — М.: Республика, 2003. — Разд. 2, гл.6., С. 452 – 472.
16. Епістемологія // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 201 – 202.
17. Істина // Там же. — С. 252 – 253.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Проаналізуйте проблему суб'єкт-об'єктного відношення у теорії пізнання.
2. Розкрийте зміст поняття «знання».
3. Дайте характеристику різновидам чуттєвого пізнання.
4. Розкрийте єдність чуттєвого і раціонального у пізнавальному процесі.
5. Визначте зміст поняття «епістемологія».
6. Проаналізуйте особливості взаємозв'язку абсолютної, відносної і конкретної істин.
7. Доведіть, що практика є основою, ціллю пізнання та критерієм істини.
8. Охарактеризуйте зміст поняття «методологія».
9. Вкажіть на місце синергетики у системі філософських методів.
10. Дайте характеристику поняття «парадигма».
11. Розкрийте специфіку конкретно-наукових методів.
12. Проаналізуйте основні форми наукового пізнання.
13. Охарактеризуйте сутність і структуру наукової теорії.

б) тексти для читання:

1. Копнін П. Гносеологічні та логічні основи науки // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 334 – 343.
2. Кант І. Критика чистого розуму. Вступ // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 311 – 320.
3. Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 321 – 333.
4. Феєрабенд П. Аналітичний показчик // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 365 – 376.
5. Кун Т. Структура наукових революцій // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 354 – 364.
6. Пригожин І.Р. Порядок із хаосу: новий діалог «людини з природою» // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 344 – 353.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Копнін П. Гносеологічні та логічні основи науки.

1. Протилежність абсолютної та відносної істини розкривається через співвідношення...

а) істини і помилки;

б) істини і хиби;

в) ступеня повноти і глибини пізнання об'єкту;

г) все вище зазначене.

2. «Істина» за автором визначається як...

- а) стан мислення в пізнанні об'єктивної дійсності;
- б) самоочевидність об'єктивної дійсності, яка розкривається у процесі пізнання і не потребує доведень;
- в) даність у чистому вигляді, яка є вільною від моментів не істини, тобто помилки;
- г) процес руху мислення об'єктивно правильного віддзеркалення дійсності.

Текст: Кант І. Критика чистого розуму. Вступ.

1. Згідно з Кантом І. існує два стовбури людського пізнання...

- а) чуттєвість і розсудок;
- б) чуттєвість і розум;
- в) чуттєвість і апіорні уявлення;
- г) чуттєвість і апостеріорні знання.

2. В усіх теоретичних науках розуму містяться апіорні синтетичні судження як...

- а) суперечності;
- б) знання;
- в) припущення;
- г) принципи.

Текст: Рассел Б. Людське пізнання. Його сфера та межі.

1. Зазначте, які терміни у праці детально описані...

- а) факт;
- б) віра;
- в) істина;
- г) пізнання.

2. Пізнання автором визначається як...

- а) високе правдоподібне сприйняття;
- б) процес сприйняття фактичних даних;
- в) вищий ступінь очевидності, який полягає у фактах сприйняття і у неспростовності доказів;
- г) розкриття самоочевидності дійсності.

Текст: Фесрабенд П. Аналітичний показчик.

1. Автор визначає науку наступним чином...

- а) одна з багатьох соціокультурних практик, яка є ірраціональною поруч з міфами, магією, релігією;
- б) методологічне усвідомлення процесів формування та конструювання знання, яке спирається на загальнонаукові та спеціальнонаукові методи;
- в) галузь суспільно-історичної діяльності;
- г) соціально значуща сфера людської діяльності, яка спрямована на виробництво і систематизацію об'єктивного світу.

2. Наука як одна з багатьох форм мислення набагато ближча до...

- а) магії;
- б) міфу;
- в) релігії;
- г) філософії.

Текст: Томас Кун. Структура наукових революцій.

1. Термін «парадигма» в концепції Куна Т. визначається як...

- а) форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне систематизоване уявлення про сутності об'єкту;
- б) модель постановки і вирішення проблеми, яка прийнята науковим співтовариством і забезпечує існування наукової традиції;
- в) положення і твердження, істинність якого не потребує доведень;
- г) вихідне твердження наукової теорії, яка приймається за істину без доведень.

2. Термін «парадигма» тісно пов'язаний з поняттям...

- а) закону;
- б) теорії;
- в) нормальної науки;
- г) наукової революції.

Текст: Пригожин І. Порядок із хаосу: новий діалог «людини з природою».

1. Дослідження сучасної науки за Пригожиним І. орієнтовані на...

- а) субстанцію;
- б) відношення;
- в) зв'язок;
- г) час.

2. «Вона є тим механізмом, який створює порядок із хаосу». Йде мова про...

- а) вірогідність;
- б) необоротність;
- в) матерію;
- г) флуктуацію.

Тема 10. Мова як предмет лінгвістичної філософії.

1. Поняття мови і мовлення.
2. Співвідношення природних і штучних мов.
3. Мова як засіб комунікації.

Література

1. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 8-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2011. – Тема 3. – С. 113 – 121.
2. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. – К.: Академія, 2008. – 240 с.
3. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – Т. 17. – С. 370 – 372.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. – К.: Академвидав, 2009. – С. 253 – 270.
5. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. – К.: Академія, 2008. – 240 с.
6. Діденко В.Ф. Філософія: ескізи для самопідготовки: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – Тема 12. – С. 153 – 164.
7. Егоров В.С. Философия открытого мира. – М.: Московский психолого – социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002., (Серия «Библиотека студента»). – С. 183 – 188.

8. Мова // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 389.
9. Мова науки // Там же. – С. 389 – 90.
10. Комунікація // Там же. – С. 291.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Визначте поняття «символ», «знак», «слово».
2. Співставте поняття повідомлення та інформація.
3. Назвіть основні функції мови.
4. Розкрийте сутність понять синтаксис і семантика.
5. Що таке комунікативний процес.
6. Вкажіть на соціальний зміст мови.

б) тексти для читання:

1. Гадамер Г.-Г. Мова як горизонт герменевтичної онтології // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 377 – 390.
2. Потебня О. Думка і мова // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 391 – 402.
3. Вітгенштайн Л. Логіко-філософський трактат // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 403 – 413.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Гадамер Г.-Г. Мова як горизонт герменевтичної онтології.

1. Мова набуває власного справжнього буття лише у...

а) світі;	б) дискурсі;
в) розмові;	г) спілкуванні.

2. На думку Гадамера Г.-Г. той, хто має мову, «має»...

а) буття-в-собі;	б) світ у собі;
в) тут-буття;	г) світ.

Текст: Потебня О. Думка і мова.

1. Мова є необхідною умовою формування...

а) свідомості;	б) духу;
в) думки;	г) слова.

2. Мова є посередником між індивідом і...

а) світом;	б) суспільством;
в) людством;	г) природою.

Текст: Вітгенштайн Л. Логіко-філософський трактат.

1. Автор зазначає, що сукупність речень є мовою. Тож, речення є...

а) образом дійсності;	б) моделлю дійсності;
в) описом стану речей;	г) все вище зазначене.

2. Смысл іменування або «референції» мови полягає у...

а) формі виразу;

б) значенні;

в) проголошенні;

г) безпосередньому спілкуванні через вербалізацію мови.

Тема 11. Сутність та особливості історичного процесу.

1. Специфіка філософського осмислення історичного процесу.
2. Періодизація історії та її критерії.
3. Розуміння свободи історичного вибору.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. – Харків : Фоліо, 2018. – С. 457-464.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 8-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2011. – Тема 13. – С. 258 – 279.
3. Афанасенко В.С., Горлач М.І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. – Х.: Прапор, 2007. – Розд. 4. – С. 536 – 685.
4. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. – К.: Каравела, 2009. – Тема 9 – С. 238 – 267.
5. Філософія: підручник / за ред. О.П. Сидоренка. – К.: Знання, 2008. – Тема 20. – С. 634 – 647.
6. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищ. навч. зал. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – Вид. 3-є, випр. та допов. – К.: Генеза, 2006. – Розд. 5, §1. С. 569 – 600.
7. Габрієлян О.А., Кальной І.І., Цветков О.П. Філософія історії: підручник. – Київ.: Академвидав, 2010. – 213 с.
8. Історія // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 255.
9. Свобода // Там же. – С. 570 – 573.
10. Філософія історії // Там же. – С. 677 – 678.
11. Рушійні сили історії // Там же. – С. 559 – 560.
12. Асмус В.Ф. Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 52 – 69.
13. Бойченко І.В. Філософія історії. Підручник. – К., 2000.
14. Гринин Л.Е. Государство и исторический процесс. Политический срез исторического процесса. – М. – 2007. – 240 с.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Визначте філософський зміст поняття «історія».
2. Окресліть співвідношення історичного і філософського знання.
3. Що таке соціально-історичний простір і час у філософському розумінні.
4. Обґрунтуйте свою позицію щодо ролі особистості в історичному процесі.

5. Проаналізуйте проблему сенсу історії.
6. Порівняйте явища необхідності та випадковості у розвитку історії.
7. Визначте, в чому полягає проблема об'єктивності в історичній науці.

б) тексти для читання:

1. Маркс К. До критики політичної економії. // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 414 – 418.
2. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 432 – 443.
3. Белл Д. Настання постіндустріального суспільства // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 419 – 431.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Маркс К. До критики політичної економії.

1. «У суспільному виробництві свого життя люди вступають у конкретні, необхідні, від їх волі незалежні відносини – виробничі відносини, які відповідають відповідному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить...». Йде мова про...

- а) економічну структуру суспільства;
- б) політичну структуру суспільства;
- в) реальний базис;
- г) юридичну надбудову.

2. Передісторія людського суспільства завершується наступною суспільною формацією...

- а) рабовласницькою;
- б) феодальною;
- в) буржуазною;
- г) комуністичною.

Текст: Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій.

1. У світі, що народжується основним джерелом конфліктів є...

- а) ідеологія;
- б) політика;
- в) економіка;
- г) культура.

2. За своєю історією, мовою, культурою, традиціями, релігією не схожі...

- а) культури;
- б) нації;
- в) спільноти;
- г) цивілізації.

Текст: Белл Д. Настання постіндустріального суспільства.

1. Суспільство, що становить сукупність людей і машин, підпорядкованих виробництву благ є...

- а) суспільство війни;
- б) суспільство достатку;
- в) індустріальне суспільство;
- г) постіндустріальне суспільство.

2. Концепція постіндустріального суспільства стосується переважно змін...
- а) у політичній системі;
  - б) у сфері культури;
  - в) у соціальній структурі;
  - г) у суспільній структурі.

Тема 12. Соціальна філософія.

1. Поняття суспільного і соціального у філософії. Суспільство і соціум.
2. Рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку.
3. Соціальна структура суспільства.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С.415-457.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 11, 12, 14. — С. 212 – 224, 224 – 258, 279 – 304.
3. Афанасенко В.С., Горлач М.І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. — Х.: Прапор, 2007. — Розд. 2, гл. I, II, III. — С. 240 – 289, Розд.3, гл. IV. — С. 444 – 458, гл. VIII. — С. 510 – 534.
4. Таран В.О., Зотов В.М., Резанова Н.О. Соціальна філософія: навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 272 с.
5. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. — К.: Каравела, 2009. — Тема 11 — С. 303 – 346.
6. Артемюк Б. Філософські проблеми суспільного розвитку. — К.:Абрис, 2008. — 176 с.
7. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищ. навч. зал. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. — Вид. 3-є, випр. та допов. — К.: Генеза, 2006. Розд. 3, § 6. С. 436 – 478.
8. Спосіб життя // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 606.
9. Стани суспільства // Там же — С. 607 – 608.
10. Соціальні верстви // Там же — С. 599 – 600.
11. Соціальне освоєння // Там же — С. 598.
12. Суспільство // Там же — С.620 – 621.
13. Гидденс Э. Устроение общества. — М.: Академический проект — 2005. — 528 с.
14. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. — М. — 1991. — 576 с.
15. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. — К.: Український Центр духовної культури, 2004. — 560 с.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Розгляньте співвідношення понять «суспільне» і «соціальне», «суспільство» і «соціум».
2. Співставте поняття «людина», «особа», «індивід», «особистість».

3. Дайте характеристику основних елементів соціальної структури суспільства.
4. Розкрийте сутність понять «соціальна група», «клас», «страти».
5. Визначте філософський зміст поняття «нація».
6. Обґрунтуйте, що є рушійними силами розвитку соціуму.

б) тексти для читання:

1. Сорокін П. Соціальна стратифікація і мобільність. Соціальна і культурна мобільність // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 444 – 456.
2. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 457 – 469.
3. Маркузе Г. Ерос і цивілізація // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 470 – 478.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Сорокін П. Соціальна стратифікація і мобільність. Соціальна і культурна мобільність.

1. Всесвіт, що складається з народонаселення Землі є...

а) фізичний простір;	б) геометричний простір;
в) соціальний простір;	г) духовний простір.

2. Зазначте, основні форми соціальної стратифікації...

- а) висхідна, низхідна;
- б) горизонтальна, вертикальна;
- в) соціальний підйом, соціальний спад;
- г) економічна, політична, професійна.

Текст: Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас.

1. «Вона раптом стала видима і влаштувалась на кращих місцях у суспільстві. Раніше, якщо вона існувала, то лишалася непомітною, займала задній план суспільної сцени; тепер вона вийшла наперед аж до рампи, і це вона – головний діяч». Йде мова про...

а) масу;	б) меншину;
в) групу;	г) юрбу.

2. Суспільство – це динамічна єдність двох чинників...

а) індивідів і мас;	б) індивідів і груп;
в) індивідів і натовпу;	г) меншин і мас.

Текст: Маркузе Г. Ерос і цивілізація.

1. В поданій роботі досить ґрунтовно аналізується суспільство...

а) споживання;	б) виробництва;
в) достатку;	г) благ.

2. Зазначте, який зміст в суспільстві достатку несе фраза «На захист життя»...

- а) протест проти неоколоніальної війни;
- б) боротьба за громадянські права;
- в) відмова носити чистий одяг, здобувати освіту;
- г) все вище зазначене.

Тема 13. Філософія економіки

1. Поняття власності та її форм.
2. Сутність і структура капіталу.
3. Філософські засади бізнес-процесу.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С.572-621.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 16. — С. 326 – 345; Тема 17. С. 345 – 367.
3. Тоффлер Э. Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. — М.: АСТ Москва, 2008. — 569 с.
4. Пазенок В.С. Філософія: навч. посіб. — К.: Академвидав, 2008. — С. 190 – 199.
5. Спиркин А.Г. Философия: учеб. 2-е изд. — М.: Гардарики, 2009. — С. 538 – 598.
6. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищ. навч. зал. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. — Вид. 3-є, випр. та допов. — К.: Генеза, 2006. Розд. 3, §2. С. 372 – 391; § 7. С. 479 – 500.
7. Глушко Т. П. Філософія економіки у структурі сучасної гуманітарної освіти: монографія. — К.: Науковий світ, 2008. — 212 с.
8. Виробництво суспільне // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 82 – 83.
9. Відносини виробничі // Там же – С. 85.
10. Власність // Там же – С. 95.
11. Економіка // Там же – С. 190.
12. Капіталізм // Там же – С. 268 – 269.
13. Арендт Г. Становище людини. — Львів: «Лібра», 1999. — 257 с.
14. Беккер Г. Стенли Экономический взгляд на жизнь. Нобелевская лекция. // Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. — М.: ГУВШЭ, 2003 — С. 582 – 614.
15. Булгаков С.Н. Философия хозяйства. — М.: «Наука», 1990. — С. 213 – 261.
16. Дракер П. Посткласическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. — М.: «Academia», 1999. — С. 67 – 100.
17. Зиммель Г. Философия труда // Зиммель Г. Избранное. В 2-х т. — М.: «Юрист», 1996. — Т. 2. — С. 466 – 485.
18. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. — М.: Логос, 2000. — 304 с.
19. Мизес фон Л. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории. — М.: «Экономика», 2000. — 878 с.
20. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода. — СПб.: «Пневма», 1999. — 288 с.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Розгляньте філософський зміст поняття «власність».
2. Обґрунтуйте соціальну необхідність різних форм власності.
3. Визначте філософський зміст понять «капітал» та «соціальний капітал».
4. Розкрийте філософський зміст поняття «конкуренція».
5. Порівняйте поняття «бізнес» та «підприємництво».
6. Вкажіть місце творчості в бізнес-процесі.

б) тексти для читання:

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 526 – 537.
2. Маркс К. Приватна власність і комунізм. Різні етапи розвитку комуністичних поглядів. Грубий, зрівняльний комунізм і комунізм як соціалізм, що збігається з гуманізмом // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 514 – 525.
3. Фукуяма Ф. Довіра: соціальні добродії і шлях до розквіту // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 538 – 548.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму.

1. «Під ним розуміють таке підвищення продуктивності праці, якого досягають шляхом науково обґрунтованого поділу виробничого процесу, що дозволяє долати «органічні» межі зростання продуктивності праці, зумовлені природою і людськими можливостями». Йде мова про...

а) політичний успіх;	б) економічний успіх;
в) капіталістичний дух;	г) економічний раціоналізм.

2. Специфічний нахил до економічного раціоналізму виявляють...

а) православні;	б) католики;
в) протестанти;	г) кальвіністи.

Текст: Маркс К. Приватна власність і комунізм. Різні етапи розвитку комуністичних поглядів. Грубий, зрівняльний комунізм і комунізм як соціалізм, що збігається з гуманізмом.

1. Відчуження у сфері свідомості, зовнішнього світу, дійсного життя – це...

а) релігійне відчуження;	б) економічне відчуження;
в) політичне відчуження;	г) соціальне відчуження.

2. Повна емансипація всіх людських почуттів і властивостей означає скасування...

а) приватної власності;	б) спільної сумісної власності;
в) спільної часткової власності;	г) колективної власності.

Текст: Фукуяма Ф. Довіра: соціальні добродії і шлях до розквіту.

1. Цінним економічним активом, потенційним джерелом добробуту і стабільності влади є...

- а) соціальний капітал;
- в) законодавча база;

- б) довіра;
- г) економічний потенціал.

2. Все більше значення у світовій економіці та в системі міжнародних відносин має...

- а) політика;
- в) наука;

- б) ідеологія;
- г) культура.

Тема 14. Філософія політики.

1. Політика як явище суспільного життя.
2. Держава і громадянське суспільство.
3. Особливості сучасного українського політичного процесу.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. – Харків : Фоліо, 2018. – С. 561-572.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 7-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2010. – Тема 17. – С. 345-367.
3. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищ. навч. зал. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – Вид. 3-є, випр. та допов. – К.: Генеза, 2006. Розд. 3, §7. С. 479 – 500.
4. Гаєвський Б.А. Філософія політики. – К.: Вища школа, 2005. – 158 с.
5. Політика// Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 494 – 495.
6. Держава// Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 150.
7. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. – К., 2002.

Завдання для самостійної роботи:

а). питання для обговорення:

1. Розкрийте сутність політичної влади.
2. Проаналізуйте як співвідносяться поняття «політична організація» і «політична система».
3. Назвіть основні теорії походження держави.
4. Визначте зміст поняття «правова держава».
5. Розкрийте зміст поняття «громадянське суспільство».
6. Розгляньте співвідношення понять «політика» та «ідеологія».

б) тексти для читання:

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С. 574 – 586.

2. Мак'явеллі Н. Державець // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С. 549 – 560.

3. Локк Дж. Два трактати про правління // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – С. 561 – 573.

в). тексти для самоконтролю:

Текст: Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості.

1. Формування громадського контролю за владою автор розглядає як суттєвий чинник становлення...

а) модерного суспільства;

б) постмодерного суспільства;

в) інформаційного суспільства;

г) постіндустріального суспільства.

2. На думку Габермаса Ю., системно поєднаними царинами діяльності є...

а) гроші і адміністративна влада;

б) економіка та державний апарат;

в) влада і бюрократична система;

г) законодавча та виконавча гілки влади.

Текст: Мак'явеллі Н. Державець.

1. Для Державця, щоб утримувати своїх підданців у єдності і вірності краще за все...

а) бути милосердним;

б) бути любимим;

в) навіювати страх;

г) славитися жорстокістю.

2. Зазначте, яких вад повинен остерігатися Державець, щоб уникнути людської зневаги і ненависті...

а) легковажність, нерішучість, зніженість;

б) непостійність, слабодухість, хитрість;

в) велич, твердість, жадібність;

г) непохитність, розважливість, жорстокість.

Текст: Локк Дж. Два трактати про правління.

1. Люди, які об'єдналися в одне ціле і мають спільно встановлений закон і судову владу, до якої можна звертатися і яка має повноваження ухвалювати рішення щодо суперечок, які виникають між ними, і карати злочинців, ті (люди) перебувають у...

а) природному стані;

б) правовому суспільстві;

в) політичному суспільстві;

г) громадянському суспільстві.

2. Політичне суспільство існує там, і тільки там, де кожен з його членів відмовився від...

а) державного правління;

б) приватної власності;

в) природної влади;

г) політичної влади.

Тема 15. Філософія культури.

1. Культура як соціальний і антропологічний феномен.
2. Культура і цивілізація.
3. Сутність та особливості кроскультурного процесу.

Література

1. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018. — С.463-494.
2. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. — 8-ме вид., стер. — К.: Вікар, 2011. — Тема 14, 18. — С. 279 – 304, 367 – 385.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Підручник. — Львів, 2009. — С. 464 – 512.
4. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. — К.: Каравела, 2009. — Тема 10 — С. 268 – 302.
5. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підручник для вищ. навч. зал. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. — Вид. 3-є, випр. та допов. — К.: Генеза, 2006. Розд. 5, § 1. — С. 569 – 600.
6. Гатальська С.М. Філософія культури: Підручник для студ. вищих навч. закл. — К.: Либідь, 2005. — 328 с.
7. Культура // Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 313 – 314.
8. Філософія культури // Там же — С. 678 – 679.
9. Цивілізація // Там же — С. 704 – 705.
10. Мердок Дж. П. Социальная структура. — М.: ОГИ, 2003. — 608 с.

Завдання для самостійної роботи:

а) питання для обговорення:

1. Визначте філософський зміст поняття «культура».
2. Порівняйте соціально-філософське і антропологічне розуміння явища культури.
3. Співставте поняття «контркультура», «антикультура», «псевдокультура», «субкультура».
4. Визначте філософський зміст поняття «цивілізація».
5. Розкрийте роль поняття «цивілізація» в аналізі розвитку суспільно-історичного процесу.
6. Дайте визначення поняття «кроскультурний процес».

б) тексти для читання:

1. Гейзінга Й. Homo ludens // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 597 – 608.
2. Шпенглер О. Присмерк Європи. Нариси морфології світової історії // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 587 – 596.
3. Швейцер А. Культура і етика // Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012. – С. 609 – 620.

в) тести для самоконтролю:

Текст: Гейзінга Й. Homo ludens.

1. Термін «гра» в концепції Гейзінга Й. визначається як...

а) діяльність;	б) забавки;
в) культура;	г) цивілізація.

2. Гра набуває очевидної цінності для культури, коли...

а) стає непередбачуваною;
б) стає запрограмованою;
в) набуває видимої краси;
г) підвищує інтенсивність життя окремого індивіда.

Текст: Шпенглер О. Присмерк Європи. Нариси морфології світової історії.

1. «Вона є найвища цінність, що пронизує всі сфери життя окремого народу, надаючи йому неповторності і унікальності». Йде мова про...

а) історію;	б) культуру;
в) цивілізацію;	г) націю.

2. На думку Шпенглера О. на зміну культурі, яка згасає, приходять...

а) стан безкультур'я;	б) висока культура;
в) цивілізація;	г) культ.

Текст: Швейцер А. Культура і етика.

1. Здатність людини бути носієм культури, розуміти її та діяти в ім'я її, залежить від того, якою мірою вона є...

а) мислячою істотою;	б) вільною істотою;
в) розумною істотою;	г) людською істотою.

2. На думку Швейцера А. людина є носієм культури, тільки коли вона...

а) сучасна;	б) розвинена;
в) вільна;	г) зацікавлена.

IV.ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота студентів з необхідністю формує навички роботи з підручниками, класичними першоджерелами та сучасною науковою літературою; навички пошуку оптимальних варіантів відповідей; навички самостійної науково-дослідницької роботи.

Викладач має планувати, організувати, контролювати та оцінювати самостійну роботу студентів при цьому надавати – групові та індивідуальні консультації впродовж семестру та перед контрольними заходами (екзаменом, заліком); налагодити конструктивну та плідну комунікацію як під час аудиторних занять, так і дистанційно; своєчасно ознайомити студентів з навчальною та робочою програмами з дисципліни; своєчасно повідомити, які форми контролю передбачаються дисципліною.

Самостійна робота студентів включає:

- підготовку до аудиторних занять (семінарських занять, контрольних завдань);
- роботу над окремими темами навчальної дисципліни, згідно з робочою навчальною програмою дисципліни;
- підготовку до всіх видів контрольних випробовувань;
- участь у науково-практичних конференціях.

Для організації самостійної роботи студентів необхідні такі умови:

- готовність студентів до самостійної роботи;
- мотивація до надбання знань;
- наявність та доступність необхідної навчально-методичної літератури і довідкового матеріалу;
- система регулярного контролю якості виконання самостійної роботи;
- консультаційна допомога викладача.

Завдання до самостійної роботи:

Самостійна робота, за вибором студентів, може бути здійснена у формі гуманітарного практикуму, реферату, есе, тестів.

Структура гуманітарного практикуму і завдання з уточненнями

Структура розділу 1. «Автор»

- 1.1. Роки життя.
- 1.2. Основні періоди творчої діяльності.
- 1.3. Основні твори.
- 1.4. Філософські джерела формування поглядів.
- 1.5. Представник напрямку, школи, течії.
- 1.6. Послідовники, опоненти.
- 1.7. Основні події соціально-політичного та культурного життя суспільства.

Завдання розділу: розкрити соціокультурний контекст і специфіку еволюції філософських поглядів мислителя.

Об'єм розділу – до 2-х аркушів формату А-4.

Структура розділу 2. «Характеристика твору»

2.1. Структура твору.

2.2. Стил ь викладення.

Завдання розділу: розкрити структуру твору; його логічний, послідовний характер; стил ь викладення (теоретичний чи есеїстичний, науковий чи довільний).

Об'єм розділу – до 0,5 аркуша формату А-4.

Структура розділу 3. «Характеристика поглядів у творі»

3.1. Основоположні поняття (категорії) в творі.

Завдання параграфа: виокремити основні наукові та філософські категорії, розкрити їх значення в контексті прочитаного твору.

Пояснення. Прочитана робота може містити *категорії наукового знання, філософські категорії й категорії філософії.*

Категорії наукового знання виступають фундаментальними, вузловими поняттями, які розкривають універсальні властивості й відношення дійсності, загальні закономірності розвитку явищ, речей, процесів. Наукові категорії мають предметний зміст і характеризуються мірою його узагальнення. Наприклад: народ, нація, психіка, тіло, війна, реформа, комунікація, дискурс тощо.

Філософські категорії – це основоположні поняття, що мають гранично широке значення і суто інтелігібельне походження, не мають предметного вираження. Наприклад: дух, життя і смерть, безсмертя, кінець історії, свідомість, совість, свобода, екзистенція, трансценденція, буття, ніщо та інші.

Категорії філософії – це універсальні форми мислення і буття. Вони мають логічно-онтологічний характер та імпліцитно складають категоріальний каркас суджень чи мислення автора. У тексті вони присутні не як категорії-поняття із чітким змістом, а як філософські терміни. Тому мають неочевидний характер і передбачають попереднє знайомство з теорією категорій. Приклади категорій філософії: суб'єктивне і об'єктивне, можливість і дійсність, форма і зміст, причина і наслідок, необхідність і випадковість, внутрішнє і зовнішнє, одиничне, особливе, загальне тощо.

Для філософської культури студента важливим є розуміння всіх аспектів функціонування категорій, а для виконання завдань гуманітарного практикуму достатньо визначити наукові та філософські категорії прочитаного твору.

3.2. Ідеологеми твору.

Завдання параграфа: виокремити ідеї твору, які мають аксіологічний характер та ідеї, що започатковують нове бачення (*нова оригінальна теорія, концепція, ідея*) в руслі соціально-гуманітарного знання.

Пояснення. Ідеологеми мають двоякий характер. Виділяють ідеологеми вчень та ідеологеми теорій. Ідеологеми вчень фіксують належний, бажаний стан суспільства (*або предмета розгляду*) і способи його досягнення. Наприклад: комуністичне суспільство за допомогою диктатури пролетаріату; ринкова економіка завдяки конкуренції; ліберальна демократія завдяки верховенству

природного права тощо. Ідеологеми теорій характеризуються поняттями-неологізмами, які маркують і вирізняють один науковий підхід від іншого. Наприклад, ідеологеми З. Фрейда: лібідо, сублімація, ерос, танатос, несвідоме тощо.

3.3. Антропологеми твору.

Завдання параграфа: розкрити розуміння автором природи і сутності людини.

Пояснення. Антропологема – твердження про ті чи інші родові ознаки людини як продукту еволюційно-культурного процесу. Антропологема транслює якусь сутнісну характеристику людини, через призму якої розуміється, пояснюється вся складна феноменологія людського буття, колективні форми співбуття як культурні, так і “до культурні”.

Головна особливість людського буття полягає в тому, що воно протікає одночасно в природі, соціумі й культурі. Тому, на різних етапах розвитку соціально-гуманітарного знання стверджувалися антропологемивітальності, соціальності, духовності.

Вітальність – обумовленість природними властивостями людського організму, тілесністю, генетикою, інстинктами, чуттєвістю, безумовними рефlekсами, сексуальністю, смертністю, біоритмами, підсвідомістю тощо.

Соціальність – обумовленість набутими якостями, що забезпечують здатність людини існувати у суспільстві й виконувати різноманітні соціальні функції, у межах різних суспільних груп, об’єднань, виступаючи при цьому не в якості суверенної особистості, а в ролі виразника інтересів даної спільноти.

Духовність – обумовленість буття особистістю, яка усвідомлює самоцінність власного внутрішнього світу, свою унікальність і водночас причетність до універсальних начал буття, “вміщених” у загальнолюдських цінностях культури. Духовність виявляє себе у чутливій совісті, вільній волі, моральній і метафізичній інтуїції. Антропологема духовності представляє людину як суб’єкта культури, як істоту, вкорінену в нормативно-ціннісних світах релігії, метафізики, моральності й природного права.

Антропологеми прочитаних праць не обов’язково мають відповідати наведеним характеристикам у чистому вигляді. Але завжди є приховане (між рядками) імпліцитне розуміння природи людини та тієї сутності, яку вона має реалізувати у просторі суспільства.

3.4. Соціальна онтологія твору.

Завдання параграфа: виокремити основний тип соціальної онтології чи типові риси.

Пояснення. Для філософа, соціального філософа *соціальна онтологія* це система рефлексивно визначених категорій, ідей, принципів, яка обґрунтовує цілісність, самодостатність суспільства, розкриває сутність соціальності та суспільного модусу буття людини. Тут поняття «самодостатність» двояке, або це мова про суспільство взагалі в родовому вимірі у так званих універсальних теоріях суспільства, або це самодостатність у відношенні до інших людських суспільств, чи етапів розвитку цих суспільств.

Для науковця *соціальна онтологія* імпліцитно «задає» базисні уявлення про структуру і властивості соціальної реальності, типологізує соціальні ситуації,

події, процеси в руслі пануючої парадигми. Для соціального і гуманітарного знання 19-20 століть роль парадигми виконує наука-лідер. Це призводило чи до натуралізму у розумінні предмету (суспільство як організм), чи до психологізму (суспільство як вираження «духу народу»), чи до соціологізму (суспільство як соціальна система, соціальна структура, соціальні інститути), чи до біологізму, чи до культурологізму, чи до іншого - *ізму*.

У філософському вимірі (аспекті) соціальна онтологія передбачає розкриття природи соціальності і тих принципів (*-ізмів*), які “зв’язують” суспільство у самодостатнє ціле по відношенню до природних систем чи інших суспільств.

Отже, попередньо розглянувши основоположні поняття, ідеологеми, антропологеми потрібно прийти до окреслення *-ізму* чи *-ізмів*, які ідентифікують погляди мислителя і прив’язують їх до якоїсь традиції чи стверджують власну оригінальну концептуалізацію.

3.5. Антиномії у творі.

Завдання параграфа: виокремити світоглядні, логічні, смислові суперечності роботи.

Пояснення. Антиномія – це суперечність між двома твердженнями, що взаємно виключають одне одного, але визнаються в однаковій мірі істинними. Кожне однаковою мірою може бути доведене у своїй системі (парадигмі). Антиномії можуть мати логічний і семантичний характер. Класичним прикладом постають антиномії розуму І. Канта.

Об’єм розділу – до 7 - ми аркушів формату А-4.

4. Використана література.

Пояснення. У списку літератури вказувати лише ті джерела, які використані й на них є посилання у тексті.

Критерії оцінювання гуманітарного практикуму:

13-16 балів – вибрана праця характеризує сучасний інтелектуальний дискурс і відповідає сфері практичної філософії, робота носить самостійний характер, містить авторську аналітику і узагальнення, містить прямі і непрямі цитування з посиланнями на основне джерело, містить визначення понять і категорій, містить розв’язані всі завдання практикуму, має диференційований текст;

10-12 балів – вибрана праця відповідає сфері практичної філософії, демонструє занадто академічну мову, містить аналітику і узагальнення, має неінформативні посилання, містить визначення понять і категорій, містить розв’язані ключові завдання практикуму; має диференційований текст;

6-9 балів – вибрана праця відповідає сфері суспільствознавчих і гуманітарних знань, має описовий характер, містить поняття і категорії без визначень, має граматично не вичитаний текст, містить не розв’язані завдання практикуму, має диференційований текст;

1-5 балів – вибрана праця відповідає сфері гуманітарних знань, має загальний реферативний характер, демонструє несамостійність у розв’язанні завдань, текст не диференційований і не відповідає структурі завдань практикуму.

Вимоги до написання реферату

Студент має здійснити реферативну роботу з обраної філософської теми, на основі спеціально підібраних джерел, самостійно проведеного дослідження, яке б засвідчувало відповідний рівень філософської культури та вміння здійснювати наукове дослідження.

Тема реферату обирається із списку запропонованих тем, або пропонується самим студентом і узгоджується з викладачем.

Загальні вимоги до роботи:

- чіткість та логічна послідовність викладу матеріалу;
- переконливість аргументації;
- стислість та точність формулювань;
- обсяг реферату має містити 16 - 24 сторінки комп'ютерного тексту, надрукованого через 1,5 інтервали, 14 шрифтом Times New Roman на стандартному аркуші А 4;

Структура реферату:

- титульний аркуш;
- зміст;
- вступ із зазначенням актуальності теми, мети та завдань, об'єкта, предмета, елементів новизни дослідження;
- основна частина (розділи, параграфи);
- висновки;
- список використаних джерел.

Строки виконання реферату:

Для перевірки реферат необхідно надати за два тижні до складання екзамену чи заліку.

Критерії оцінювання реферату:

12-16 балів – послідовно, повно і ґрунтовно розкрити зміст обраної теми; здійснити творчий, самостійний аналіз і виклад проблемних питань; використовувати як філософські, так і загальнонаукові методи дослідження; здійснити аналіз філософських першоджерел та іншої літератури; обґрунтовати зв'язок теми реферату зі спеціалізацією студента.

8-11 балів – демонструє обізнаність автора з філософською та загальнонауковою методологією, містить аналітику і узагальнення, має неінформативні посилання, містить визначення понять і категорій;

4-7 балів – робота має описовий характер, містить поняття і категорії без визначень, містить не розв'язані завдання, має не диференційований текст;

1-3 балів – робота носить несамотійність у розв'язанні завдань, текст не диференційований і не відповідає структурі завдань.

Орієнтовні теми рефератів для студентів юридичних спеціалізацій:

1. Правова реальність та її структура
2. Правова свідомість: сутність та функції
3. Поняття права та закону
4. Право і мораль: специфіка взаємозв'язку
5. Право і справедливість: сутність відношення
6. Правова культура: особливості формування в посттоталітарних країнах

7. Герменевтика та її прояви в праві.

Орієнтовні теми рефератів для студентів економічних спеціалізацій:

1. Філософія економіки: предмет дослідження, завдання та функції.
2. Філософське тлумачення економічних категорій.
3. Філософія господарства та філософія бізнесу: спільне та відмінне.
4. Симуляція бізнес-процесів в сучасних умовах.
5. Поняття «духу капіталізму» у творчості М. Вебера.
6. Феномен «економічної аскези» та теорія капіталізму у М. Вебера.
7. Специфіка постіндустріальної форм капіталізму.
8. Смыслова динаміка концепту соціального капіталу у філософських теоріях.
9. Глобалізація та феномен «споживацької економіки».
10. Доцільність поняття «автохтонний капіталізм» та його особливості.

Орієнтовні теми рефератів для студентів історичних спеціалізацій:

1. Специфіка філософії історії як галузі знання.
2. Особливості взаємозв'язку історичної науки, загальної соціології та філософії історії.
3. Спрямованість історичного процесу: класичний і некласичний підходи щодо вирішення питання.
4. Зміст монадологічного розуміння історії.
5. Сутність розгляду історії як всесвітньо-історичного процесу та її альтернативи.
6. Постановка та вирішення питання про «кінець історії» в новітній філософії.
7. Ідея свободи історичного вибору у філософії історії.
8. Поняття народ, маси та натовп в другій половині ХХ ст., початку ХХІ ст.

Орієнтовні теми рефератів для студентів освітніх програм «психологія»

та «соціологія»:

1. Шкала цінностей сучасного суб'єкта.
2. Демаркація тіла та тілесності.
3. Способи долання абсурду.
4. Душа та свідомість: можливості сутнісного та поняттєвого розрізнення.
5. Головні складові духовного світу людини.
6. Феномен піклування у просторі інтерсуб'єктивного.
7. Подвійний смисл відповідальності.
8. Умови можливості духовності.
9. Оновлені параметри діалогу культур.
10. Походження свідомості: гіпотези та обґрунтування.
11. Феномен соціального порозуміння.
12. «Я» та спільнота.

Орієнтовні теми рефератів для студентів освітніх програм «філологія»

та «журналістика»:

1. Мова як сутнісна ознака людини
2. Філософія мови і лінгвістична філософія як сучасні напрямки досліджень
3. Лінгвофілософські концепції мови

4. Мова як засіб комунікації та пізнання
5. Можливості та межі природної мови
6. Соціальні функції інформації
7. Дискурс як спосіб соціального порозуміння
8. Дискурсивна сутність філософії
9. Основне питання комунікативної філософії
10. Інформаційно-комунікаційні технології як сучасні агенти соціалізації людини
11. Культуротворча функція мови
12. Фейк – критерії розпізнання та спростування.

Вимоги до написання есе:

Есе являє собою виклад індивідуальних міркувань по конкретному питанню і не претендує на визначальне чи вичерпне трактування предмета.

Есе передбачає розкриття конкретної теми чи питання; самостійність міркування. Як правило есе невелике за обсягом, до 5 стор. комп'ютерного тексту, надрукованого через 1,5 інтервали, 14 шрифтом Times New Roman на стандартному аркуші А 4.

Завдання до написання есе:

Частина 1. Вступ до філософії.

Завдання 1: За роботами С. Кримського «Філософія – авантюра духу чи літургія смислу?», Б. Яковенка «Що таке філософія?», К. Ясперса «Філософська віра» дати відповідне розуміння філософії, що репрезентує її одночасно як науку, як світогляд, як духовність та методологію; надати основні характеристики філософського мислення.

Завдання 2. За текстами Е. Ільєнкова «Філософія і молодість», Р. Декарта «Метафізичні розмисли», М. Гайдеггера «Що таке метафізика?» розкрити структуру, методи, функції філософії; в чому полягають особливості класичного та сучасного тлумачення метафізики; яка сучасна роль діалектики як теорії пізнання та філософського методу; в чому полягають особливості взаємозв'язку та взаємовпливу феноменології, герменевтики, дазайн-аналізу, психоаналізу та інших методів філософського пізнання.

Завдання 3. Опрацьовуючи тексти Аристотеля «Категорії», І. Канта «Критика чистого розуму», Г.В.Ф. Гегеля «Наука логіки», дати визначення категоріям відповідно до текстів; які принципи були закладені філософами для побудування своєї системи філософських категорій; в чому полягає системний характер категорій.

Завдання 4. Відповідно до текстів Г. Сковороди «Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире», Ф. Ніцше «Генеалогія моралі», Е. Левінаса «Чи є онтологія фундаментальною?» спробуйте відшукати відповідь на питання хто саме є творцем філософії та для кого вона створена; якщо людину розглядати як найвищу цінність, то чи реалізуються її можливості через «сродну працю»?; чи її прагнення відбуваються через «надлюдину»?; чи справджуються через жагу

справедливості, правди і «страху до іншого», що одночасно постає як її власний страх?

Завдання 5. За роботами В. Дильтея «Типи світогляду і виявлення їх у метафізичних системах», В. Шинкарука «Світогляд і філософія», Е. Кассирера «Дослідження людини. Вступ до філософії культури» розкрити плюралістичність тлумачення світогляду; окреслити типологію та соціальну значущість світогляду; в чому полягає предметний характер існування світогляду; як розкривається універсально-синкретичний характер світогляду.

Частина 2. Теоретична філософія.

Завдання 1. За текстами В. Леніна «Матеріалізм як емпіріокритицизм», Ф. Шеллінга «Про відношення реального та ідеального в природі», Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» дати визначення основним онтологічним категоріям: буття, суще, екзистенція, матерія, субстанція, матеріальне, ідеальне тощо; в чому полягає раціоналістична ідея розбудови онтології; які виокремлюються основні типи онтологій; в чому полягають особливості сучасного тлумачення онтології.

Завдання 2. Відповідно до робіт В. Вернадського «Декілька слів про ноосферу», А. Печчеї «Людські якості» та Д. Медоуза «Межі зростання» надати філософське визначення поняттю «природа»; які антропогенні чинники впливу на природу обумовлюють новий етап її розвитку, а саме виникнення ноосфери; які наслідки цього впливу Ви можете виокремити; як можна охарактеризувати сучасний етап розвитку людської цивілізації щодо взаємодії Людина – Природа.

Завдання 3. При опрацювання джерел «Фрагменти до характеристики моєї філософської біографії» Л. Фюрбаха, «Місце людини в космосі» М. Шелера та «Анатомія людської деструктивності» Е. Фромма, розкрити сутність людини; в чому полягає унікальність природи людини; як визначається соціокультурний характер її буття; які виокремлюються способи адаптації людини до соціуму.

Завдання 4. За роботами Е. Гуссерля «Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії», З. Фрейда «Я та Воно», Е. Ільєнкова «Діалектика ідеального» надати поняття свідомості та її структури, основним функціям та вказати на її соціальне значення; прослідкувати відмінності між поняттями «психіка» і «свідомість»; який сучасний зміст має поняття «свідомість» та основні характеристики (інтенціональність, інтерсуб'єктивність, феноменологічна редукція).

Завдання 5. Із текстів І. Канта «Критика чистого розуму. Вступ», Б. Рассела «Людське пізнання. Його сфера та межі», П. Копніна «Гносеологічні та логічні основи науки» пояснити у чому полягають особливості класичних, посткласичних та некласичних підходів щодо тлумачення проблеми пізнання; знати зміст основних гносеологічних категорій: «пізнання», «знання», «об'єкт», «суб'єкт», «істина»; яка спрямованість, межі та можливості пізнання.

Завдання 6. З текстів І. Пригожина «Порядок із хаосу: новий діалог «людини з природою»», Т. Куна «Структура наукових революцій»,

П. Феєрабенда «Аналітичний показчик» з'ясувати яке місце займає наука в культурі на сучасному етапі розвитку людської цивілізації; в чому полягає ідея переорієнтації науки; знати зміст основних категорій «метод», «методологія», «парадигма», «парадигмальність», «концепція», «теорія», «наука».

Завдання 7. За джерелами «Мова як горизонт герменевтичної онтології» Г.Г. Гадамера, О. Потєбні «Думка і мова», Л. Вітгенштайна «Логіко-філософський трактат» виявити, яку роль виконує мова стверджуючи національну ідентичність; в чому полягають ідеї інтернаціоналізації мови; знати зміст основних категорій: «діалог», «мова», «мовлення».

Частина 3. Практична філософія.

Завдання 1. За роботами К. Маркса «До критики політичної економії», Д. Белла «Настання постіндустріального суспільства», С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» дати філософське визначення історії; як у філософському плані тлумачиться всесвітня історія; хто постає суб'єктом історичного процесу; в чому полягає смисл історії та її спрямованість; назвати основні критерії періодизації історії.

Завдання 2. Відповідно до опрацьованих текстів, а саме «Соціальна стратифікація і мобільність. Соціальна і культурна мобільність» П. Сорокіна, «Бунт мас» Х. Ортеги-і-Гассета, «Ерос і цивілізація» Г. Маркузе, надати основні характеристики суспільства; в чому полягають особливості соціальної динаміки; назвати та окреслити основні різновиди соціального ідеалу; виокремити основні рушійні сили соціального прогресу; знати зміст основних категорій соціальної філософії: «суспільство», «соціум», «народ», «маси», «натовп», «мобільність», «стратифікація», «класи», «страти» «сучасне суспільство».

Завдання 3. При опрацюванні джерел «Феноменологія духу» Г.В.Ф. Гегеля, «Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого» П. Юркевича, «Душа людини» С. Франка, знайти філософське трактування таких категорій як «дух», «душа», «духовність»; дати визначення загальнолюдським цінностям та вказати можливості їх існування; розглянути роль нігілізму в житті людини; проаналізуйте основні джерела творчості в людській життєдіяльності.

Завдання 4. З текстів К. Маркса «Приватна власність і комунізм. Різні етапи розвитку комуністичних поглядів. Грубий, зрівняльний комунізм і комунізм як соціалізм, що збігається з гуманізмом», М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму», Ф. Фукуяма «Довіра: соціальні добродії та шлях до розквіту» виявити філософський зміст категорій «власність», «відчуження», «капітал», «соціальний капітал».

Завдання 5. В текстах Н. Мак'явеллі «Державець», Дж. Локка «Два трактати про правління», Ю. Габермаса «Структурні перетворення у сфері відкритості» віднайти класичні підходи щодо трактування політики та влади, їх структурних елементів; окреслити класичне визначення держави та з'ясувати яку роль виконує в політичній організації суспільства; розкрийте суть відношення

«держава і громадянське суспільство»; назвіть основні теорії походження держави.

Завдання 6. При опрацювання джерел «Примерк Європи. Нариси морфології світової історії» О. Шпенглера, «Homo Ludens» Й. Гейзінга, «Культура і етика» А. Швейцера дати філософське визначення поняттю «культура»; визначте філософський зміст поняття «цивілізація»; розкрийте особливості співвідношення культури і цивілізації; чи є культурною цивілізація, чи цивілізована культура?

Критерії оцінювання есе:

4-5 балів робота носить самостійний, творчий характер, аргументація спирається на фактичний матеріал, логічність викладу, наведені власні узагальнення та висновки; демонстрація критичного осмислення зазначених проблем;

2-3 бали демонструє обізнаність автора з даною проблемою, але робота носить описовий характер, містить нерозв'язані завдання;

1 бал містить твердження, які недостатньо аргументовані у вигляді прикладів та фактів; нерозуміння суті самої проблеми; наведення різних точок зору, без зазначення авторства і відсутність власної точки зору.

Приклади тестових завдань:

1. Філософія – це ...

а) наука,	в) світогляд,
б) методологія,	г) усе вищезазначене.

2. Предметом філософії є ...

а) людина,	в) мислення,
б) світ,	г) відношення «людина–світ».

3. Під знанням слід розуміти ...

а) елементарний образ дійсності,	в) відносно завершене бачення дійсності,
б) узагальнення реальності,	г) усе вище зазначене.

4. Діалектика – це метод ...

а) загальнонауковий,	в) соціологічний,
б) філософський,	г) математичний.

5. Який філософський напрям започаткував Демокріт?

а) скептицизм,	в) теїзм,
б) атомізм,	г) фройдизм.

6. Представником класичної німецької філософії є ...

- а) Г'юм,
- б) Спіноза,
- в) Вольтер,
- г) Фієрбах.

7. Хто є засновником марксистської філософії?

- а) Гегель,
- б) Маркс і Енгельс,
- в) Шеллінг,
- г) Ніцше.

8. Автором вислову «Знання – це сила» є ...

- а) Джордж Берклі,
- б) Іван Франко,
- в) Френсіс Бекон,
- г) Джон Локк.

9. Які історичні системи світогляду є головними?

- а) космоцентрична,
- б) геоцентрична,
- в) антропоцентрична,
- г) усі вище зазначені.

10. Головними ознаками міфологічного світогляду є ...

- а) тотемізм і анімізм,
- б) антропоморфізм і фетишизм,
- в) циклічна модель часу,
- г) усі вище зазначені.

11. Типом онтології є ...

- а) етика,
- б) екологія,
- в) ідеалізм,
- г) естетика.

12. Серед рівнів буття виокремлюють ...

- а) природне,
- б) соціальне,
- в) духовне,
- г) усі вище зазначені.

13. Категорія «рух» відображає ...

- а) будь-яку зміну,
- б) положення предметів у просторі,
- в) тривалість існування,
- г) оцінку діяльності людини,

14. Світ і поняття світу – це ...

- а) одне й те саме,
- б) різні явища,
- в) те, що ми можемо повністю пізнати,
- г) те, про що ми не здатні нічого сказати.

15. Поняття «космос» вказує на ...

- а) впорядкованість існування у світі,
- б) хаос,
- в) багатозначність,
- г) неперервність змін.

16. Біосфера – це тільки ...

- а) тваринний світ,
- б) рослинний світ,
- в) суспільство,
- г) оболонка Землі, у якій існує життя.

17. Поняття «екологія» вказує на ...

- а) стан навколишнього середовища,
- б) відношення людини до навколишнього середовища,
- в) науку про стан навколишнього середовища і відношення до нього людини,
- г) усе вище зазначене.

18. Людина – це тільки ...

- а) особливим чином тілесно організована істота,
- б) носій інтелекту,
- в) душевна істота,
- г) усе вище зазначене.

19. Носієм свідомості є ...

- а) кібернетичний пристрій,
- б) мозок,
- в) людина,
- г) високоорганізована тварина.

20. Свідомість – це ...

- а) найвища форма відображення людиною дійсності,
- б) творча діяльність людини,
- в) історичне бачення людиною світу,
- г) усе вище зазначене.

21. Пізнання – це єдність ...

- а) відображення та творчості,
- б) чуттєвого та раціонального,
- в) інтуїтивного та дискурсивного,
- г) усіх вище зазначених.

22. Істина – це ...

- а) вірне відображення дійсності,
- б) правда,
- в) найповніше знання про дійсність,
- г) знання про дійсність, яке цій дійсності відповідне і має цьому підтвердження.

23. Форма наукового пізнання - це ...

- а) гіпотеза,
- б) концепція,
- в) теорія,
- г) усі вище зазначені.

24. Мова є засобом ...

- а) комунікації,
- б) осмислення,
- в) соціальних змін,
- г) стихійних дій людини,

25. Філософія мови – це ...

- а) розкриття сутності мови,
- б) вчення про поліструктурність мови,
- в) дослідження ціннісно-практичних меж мови,
- г) усі вищезазначені.

26. Предметом філософії історії є ...

- а) природа,
- б) свідомість,
- в) пізнання,
- г) спрямованість історії, її сенс та цінності.

27. Цивілізація – це ...

- а) історична форма спільності людей,
- б) народні маси,
- в) народонаселення,
- г) суспільство, яке визначається рівнем розвитку релігії та культури.

28. Поняття «видатна особистість» вичерпується змістом терміна ...

- а) «вождь»,
- б) «правитель»,
- в) «імператор»,
- г) «людина, яка своєю діяльністю змінила хід історичного процесу».

29. Суспільство – це тільки ...

- а) сім'я,
- б) нація,
- в) соціальна група,
- г) природно-соціальна, самодостатня спільність людей.

30. Нація формується як ...

- а) етнічний феномен,
- б) духовна спорідненість людей,
- в) економічно-політичне утворення,
- г) усі вище зазначені.

31. Ідеологія та утопія споріднені, оскільки ...

- а) є формами суспільного ідеалу,
- б) постають методами пізнання,
- в) є формами об'єктивного відображення світу,
- г) постають рівнями соціальної психології.

32. Соціальна революція – це ...

- а) суспільні реформи,
- б) наявні конфлікти у суспільстві,
- в) насильницьке здобуття влади,
- г) докорінна зміна відносин у суспільстві.

33. До різновидів соціального ідеалу належать ...

- а) особисте благополуччя,
- б) успіх у підприємницькій діяльності,
- в) щасливий шлюб,
- г) процвітання нації.

34. «Соціальна стратифікація» - це ...

- а) поділ суспільства на соціальні групи,
- б) професійне розмежування індивідів,
- в) зростання ролі та значення інтелектуальний і творчих здатностей людини,
- г) усе вище зазначене.

35. У філософському вимірі дух – це

- а) об'єктивно існуюче начало,
- б) надприродна сила,
- в) суб'єктивний чинник,
- г) привид.

36. До найвищих духовних цінностей належать тільки ...

- а) віра,
- б) надія,
- в) любов.
- г) усе вище зазначене та багато іншого.

37. З точки зору філософії, душа – це ...

- а) те, чим наділив Бог людину,
- б) індивідуалізований дух,
- в) те, що робить тіло живим,
- г) стан внутрішнього життя людини.

38. До системи основних категорій філософії економіки належить

поняття ...

- а) світ,
- б) культура,
- в) соціальний капітал,
- г) істина.

39. Політика – це ...

- а) насильство,
- б) прояв волі людини,
- в) будь-яка соціальна дія,
- г) відносини у суспільстві стосовно влади, а також організація та управління цими відносинами.

40. До головних форм культури належать ...

- а) матеріальна і духовна,
- б) індивідуальна і масова,
- в) контркультура і антикультура,
- г) усе вище зазначене.

Критерії оцінювання тестів:

Тести проводяться впродовж аудиторних занять, для контролю знань студентів або в кінці кожної частини, блоку тем, або ж при опрацювання питань, що відносяться до конкретної теми. Кожна правильна відповідь максимально оцінюється в 0,5 балів.

Навчання студентів за індивідуальним графіком.

Студент може здійснювати навчання за індивідуальним графіком у разі відсутності академічної заборгованості за минулий семестр; фінансової заборгованості на момент оформлення індивідуального графіка; наявності довідки про працевлаштування за фахом; довідки про стан здоров'я, яка не дозволяє відвідувати заняття за денною формою навчання; дозвіл на навчання за програмою академічної мобільності.

Індивідуальний графік навчання надається студенту на один семестр навчального року, як правило протягом першого місяця від початку занять, після завершення якого кожен студент має право продовжити цю форму навчання в установленому порядку.

Індивідуальний графік навчання студента є самостійною формою навчання, яка підсумовує набуті знання, уміння та навички з основних дисциплін, передбачених начальним планом.

Навчання студентів за індивідуальним графіком можливе з третього курсу бакалаврату, та першого – магістратури, при відсутності заочної форми навчання.

Для отримання дозволу навчатись за індивідуальним графіком необхідно: заява студента на ім'я керівника факультету/інституту, підписана завідувачем кафедри та методистом, що засвідчує відсутність академічної та фінансової заборгованості; довідка, яка підтверджує необхідність переведення студента на індивідуальний графік навчання. Довідка має носити офіційний характер, мати всі реквізити юридичної особи, бути надрукованою на офіційних бланках та скріпленою «мокрими» печатками і підписом керівника установи, що видає довідку; заповнений та підписаний викладачами всіх відповідних навчальних дисциплін графік індивідуальних занять (без уточнених дат).

Організація навчання за індивідуальним графіком.

Студент отримує щоденник навчання за індивідуальним графіком, який надається викладачу під час консультацій для запису завдань та відмітки про їх виконання, у вигляді відповідної кількості балів, згідно із системою оцінювання знань студентів, зазначеною у робочій навчальній програмі з дисципліни.

Графік занять з визначеними конкретними датами має бути узгоджений з викладачем протягом двох тижнів з дати розпорядження про надання дозволу на індивідуальний графік навчання.

Заняття для студентів, які навчаються за індивідуальним графіком, проводяться за наявності розпорядження про переведення студента на індивідуальний графік навчання і зараховуються у навантаження науково-педагогічного працівника у наступному навчальному році по факту виконання.

Студенти, які навчаються за індивідуальним графіком, мають право вільно відвідувати лекційні, семінарські заняття денної форми навчання.

Контрольні заходи проводяться виключно в аудиторії за графіком.

Екзамен студент, який навчається за індивідуальним графіком, складає за розкладом заліково-екзаменаційної сесії разом з академічною групою.

Студенти, які без поважних причин не виконують індивідуальний графік навчання, протягом 1,5 місяців не з'являлись на заняття відповідно до затвердженого графіка, за поданням завідувача кафедри позбавляються права на навчання за індивідуальним графіком.

Зміст та обсяг індивідуального графіка навчання студентів.

Викладач відповідної навчальної дисципліни має підготувати навчально-методичне забезпечення для індивідуального графіка навчання студента. Контроль за такою роботою здійснюється завідувачем кафедр та методистами, які несуть безпосередню відповідальність за своєчасну організацію цієї роботи.

Навчально-методичне забезпечення для індивідуального графіка навчання готується з урахуванням кредитно-модульної системи оцінювання знань студентів.

Кількість балів за змістовні частини дисципліни для студентів, які навчаються за індивідуальним графіком навчання, відповідає кількості балів для студентів, які відвідують заняття згідно з розкладом денної форми навчання.

Навчання студентів за індивідуальним графіком повинно передбачати обов'язкові терміни поточного контролю засвоєння знань, які зазначаються в щоденнику викладачем кожної дисципліни під час першого заняття.

Якщо студент, який навчається за індивідуальним графіком, з поважних причин не зміг з'явитися на планове заняття у зазначений в щоденнику час, він повинен відпрацювати заняття відповідно до графіка чергування викладачів на кафедрі.

Основним документом, у якому здійснюється оформлення результатів навчання студентів, є щоденник індивідуального навчання студента. Щоденник є документом суворої звітності, який заповнюється у встановленому порядку студентом і викладачем і після завершення навчання здається до навчальної частини факультету/інституту.

До щоденника заносяться розроблені викладачем основні питання, що відповідають навчальній робочій програмі дисципліни.

Викладач обов'язково в щоденнику фіксує результати поточного контролю засвоєння студентом змісту конкретної навчальної дисципліни, виставляє бали за кожну змістовну частину, а також підсумкові бали і робить загальний висновок про можливість допуску студента до семестрового контролю.

V. ПОРЯДОК ДОПУСКУ СТУДЕНТІВ ДО ЕКЗАМЕНУ

Екзамен являє собою форму підсумкової атестації засвоєного студентом теоретичного та практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр.

Студенти мають скласти екзамен відповідно до вимог навчального плану у терміни, які передбачені графіком навчального процесу.

Зміст екзамену визначається робочою навчальною програмою дисципліни.

Студенти допускаються до екзамену, якщо вони виконали всі вимоги робочого навчального плану за поточний семестр та не мають академічної заборгованості за попередній семестр.

Студент допускається до складання екзамену або заліку з дисципліни, якщо з цієї дисципліни ним повністю виконані всі види робіт, передбачені робочим навчальним планом та робочою навчальною програмою.

Студенти, які в поточному семестрі мали пропуски занять і до початку екзаменаційної сесії не засвоїли матеріал пропущених тем і розділів змістових частин навчальної дисципліни на додаткових заняттях, до семестрової атестації з відповідної дисципліни не допускаються.

Студент може бути недопущеним до підсумкового оцінювання, якщо під час семестру він: 1) не досяг мінімального порогового рівня оцінки тих результатів навчання, які не можуть бути оцінені під час підсумкового контролю; 2) якщо під час семестру він набрав кількість балів, недостатню для отримання позитивної оцінки навіть у випадку досягнення ним на підсумковому контролі максимально можливого результату. Умови недопущення затверджуються у робочій програмі навчальної дисципліни, рішення про недопущення за поданням викладача приймається деканом/директором (заступником декана/директора з навчальної роботи) та оприлюднюється до початку відповідного контролю.

У разі виникнення спірних питань щодо не допуску студентів до семестрової атестації, вони вирішуються лектором дисципліни спільно із завідувачем кафедри.

Викладач на останньому занятті у семестрі повідомляє студентів про їх рейтинг у балах. Перелік студентів, які не допущені до складання екзамену, отримує методист спеціальності, заступник декана/директора з навчальної роботи факультету/інституту.

Умови допуску до підсумкового екзамену. Студент не допускається до екзамену, якщо під час семестру набрав менше **36 балів**. Для допуску до екзамену студент має бути позитивно оцінений на мінімум п'яти семінарах, мати здані контрольні роботи та індивідуальну самостійну роботу.

Студенти заочної форми навчання допускаються до екзаменаційної сесії, якщо вони не мають академічної заборгованості за попередній семестр та своєчасно виконали завдання із самостійної роботи з дисципліни, що виносяться на поточну екзаменаційну сесію.

Екзамени у студентів денної та заочної форм навчання приймають два науково-педагогічні працівники (один – лектор потоку, другого визначає завідувач кафедри) відповідно до розкладу екзаменів.

Заліки у студентів денної та заочної форм навчання приймають два науково-педагогічні працівники, які проводили семінарські заняття. Одним із них може бути лектор потоку.

Екзамен проводиться у день та час, визначений затвердженим розкладом.

Студенти, яким надано право навчатися за індивідуальними графіками, складають екзамени і заліки, перелік яких встановлюється розкладом заліково-екзаменаційної сесії.

Графік підсумкового оцінювання, в тому числі останні терміни подачі студентами їх робіт, має визначатись заздалегідь;

- форма проведення контролю та його тривалість, особливі вимоги щодо процедури проведення повинні доводитись до відома осіб, що навчаються, завчасно (щонайменше напередодні контролю);

- особи, які навчаються, мають бути повідомлені щодо засобів контролю за дотриманням правил академічної доброчесності, які будуть застосовуватись під час оцінювання, та щодо наслідків їх порушення;

- при проведенні будь-яких форм контролю оцінювачем (екзаменатором, екзаменаційною комісією тощо) має визначатись вичерпний перелік дозволених допоміжних засобів;

- особи, допущені до проведення контролю та оцінювання, повинні мати при собі документ, що посвідчує особу;

- особа, яка проходить контроль, не має права використовувати будь-яку зовнішню (сторонню) допомогу;

- у випадку, якщо оцінювач підозрює особу, що проходить контроль, у використанні недозволених допоміжних засобів, він має право запропонувати такій особі вчинити дії, які спростували б підозру. Якщо особа, що проходить контроль, відмовляється від пропозиції оцінювача, її результат оцінюється як «0» балів («незадовільно»);

- якщо здобувач освіти намагається вплинути на результат оцінювання шляхом списування або з використанням незатверджених допоміжних засобів чи зовнішньої допомоги (обману), його результат оцінюється як «0» балів («незадовільно»);

- якщо здобувач освіти порушує порядок проведення контролю, він може бути видалений з нього, і в цьому разі відповідний контроль оцінюється як «незадовільний» (0 балів);

- порушення в процесі складання іспиту (захисту курсових робіт (проектів) і практик) повинні негайно оголошуватись оцінювачем (оцінювачами), документ, що засвідчує факт порушення (доповідна записка, протокол тощо) повинен бути переданий керівництву структурного підрозділу Університету в той же день;

- студенти, не пізніше завершення оцінювання, повинні отримати інформацію про час оприлюднення результатів оцінювання;

До початку складання екзамену чи заліку студент зобов'язаний подати екзаменаторам залікову книжку. Без залікової книжки або без належного її оформлення студенти до екзаменів чи заліків не допускаються.

Під час екзамену (заліку) студенти мають право використовувати типову та робочу навчальні програми дисципліни.

Використання під час екзамену (заліку) будь-яких інформаційних матеріалів без дозволу осіб, які проводять контрольний захід, тягне за собою його припинення. При цьому проти прізвища студента в екзаменаційній відомості проставляється запис «Незадовільно» («Не зараховано») і відповідний підпис.

Екзамени для студентів денної та заочної форм навчання проводяться у письмовій формі за екзаменаційними білетами. Кількість екзаменаційних білетів для кожної навчальної дисципліни – не менше 30-ти.

У екзаменаційному білеті передбачається комбінація з екзаменаційних запитань, з якими студент ознайомлений до початку заліково-екзаменаційної сесії.

Кількість екзаменаційних запитань різних типів у екзаменаційному білеті та критерії оцінювання відповідей на них визначає науково-педагогічний працівник, який відповідає за викладання навчальної дисципліни. Питання та критерії їх оцінювання обґрунтовані в робочій навчальній програмі, з якою студент ознайомлюється на початку вивчення дисципліни.

Екзаменаційні білети затверджені на засіданні кафедри, яка забезпечує викладання навчальної дисципліни, про що свідчить підпис завідувача кафедри на кожному екзаменаційному білеті.

Повторне складання екзамену з метою отримання більш високої оцінки у період екзаменаційної сесії не допускається. Така можливість може бути надана студенту за наказом ректора університету у після сесійний період.

Студенти, які були не допущені до складання екзамену, з причини невиконання ними навчальної робочої програми, мають можливість, при умові набрання ними відповідної кількості балів, на повторне складання. Виконати навчальну робочу програму вони можуть при оформленні індивідуального плану консультацій з викладачем. Студент оформлює заяву на ім'я керівника факультету/інституту, узгодивши з викладачем, про надання йому можливості відвідування індивідуальних консультацій. При цьому він отримує індивідуальні завдання, самостійно опрацьовує відповідну рекомендовану літературу, першоджерела, та за обранням форм контролю (реферат, есе, тестування), здійснюється контроль знань студента. При отриманні відповідних балів щодо допуску до екзамену призначається день та час проведення екзамену/заліку.

Студенти, що одержали на екзамені оцінку «незадовільно» чи «незараховано» зобов'язані ліквідувати академічну заборгованість у встановлений термін до початку нового семестру відповідно до графіку ліквідації академічних заборгованостей, який затверджений деканом/директором факультету/інституту. Ліквідація академічної заборгованості допускається не більше двох разів з кожної дисципліни. Перший раз – викладачам, які попередньо приймали екзамен. Другий – комісії, яка створюється завідувачем кафедри.

Спірні питання з проведення екзаменаційних сесій розглядає апеляційна комісія, права, обов'язки та персональний склад якої визначаються наказом ректора університету.

VI. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЯКІ ВІНОСЯТЬСЯ НА ІСПИТ / ЗАЛІК

1. Гуманітарні засади філософування
2. Соціокультурна зумовленість філософії
3. Поняття, рівні та форми існування філософії
4. Поняття об'єктивної реальності та об'єкту філософії
5. Предмет філософії
6. Основне питання філософії
7. Поняття світогляду та його структура
8. Міфологія як світогляд
9. Загальна характеристика релігійного світогляду
10. Специфіка наукового світогляду.
11. Природа філософського знання та його основні рівні
12. Основні підсистеми філософського знання
13. Класичні і сучасні методи філософії
14. Зasadничі і допоміжні функції філософії
15. Поняття категорій філософії, їх соціокультурна зумовленість та історичний характер
16. Категорії як форми відображення і засоби предметного поділу світу
17. Система філософських категорій
18. Характерні риси стародавньої філософії
19. Специфіка філософської думки в період Середньовіччя
20. Особливості філософії епохи Відродження
21. Філософія Нового часу
22. Класична німецька філософія
23. Посткласична філософія
24. Своєрідність філософії українського духу
25. Основні філософські течії ХХ століття
26. Онтологічні категорії
27. Метафізичний підхід до проблеми буття
28. Поліфонічність поняття «матерія»
29. Філософський зміст понять руху, простору та часу
30. Екзистенція як особливий спосіб буття
31. Визначальні категоріальні характеристики світу
32. Вчення про ноосферу: філософський зміст
33. Поняття глобалізації та форми її існування
34. Екологічні проблеми та шляхи їх розв'язання
35. Поняття людини: філософсько-антропологічний вимір
36. Історичність філософських вчень про людину
37. Ірраціональне єство людини
38. Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість»
39. Проблема людської свободи і відповідальності
40. Життя, смерть і безсмертя як виміри людського існування
41. Проблема походження свідомості
42. Свідомість як найвища форма відображення
43. Феноменологічна концепція свідомості
44. Проблема несвідомого у філософії
45. Поняття і форми суспільної свідомості

46. Теорія масової свідомості
47. Основні складові пізнавальної діяльності: суб'єкт, об'єкт, мета і ціль, засоби та результат
48. Гносеологія та епістемологія
49. Емпіричний та теоретичний рівні пізнавального процесу
50. Поняття раціонального та ірраціонального у теорії пізнання
51. Проблема істини в теорії пізнання
52. Основні критерії істини
53. Істина і правда
54. Методологія та її основні функції
55. Взаємозв'язок дискурсивного та інтуїтивного у філософії
56. Основні форми наукового пізнання
57. Поняття мови, її сутність та функції
58. Мова і мислення
59. Природні та штучні мови
60. Знак, символ і значення в мові
61. Поняття комунікації та її основні форми
62. Об'єкт і предмет філософії історії
63. Проблема суб'єкта історичного процесу
64. Періодизація історії та її критерії
65. Основні підходи тлумачення початку, спрямованості та кінця всесвітньої історії
66. Проблема свободи історичного вибору у філософії історії
67. Поняття «суспільство», «суспільне», «соціум», «соціальне»
68. Поняття соціальної структури суспільства
69. Сім'я в контексті соціальної філософії
70. Соціальний ідеал: загальна характеристика
71. Рушійні сили суспільного процесу
72. Поняття духу та духовного у філософії.
73. Творча спрямованість духовності
74. Проблема цінностей та соціального порозуміння
75. Поняття етичних та естетичних цінностей
76. Філософське тлумачення понять «економіка», «виробництво», «робота», «труд», «праця»
77. Філософські смисли поняття «власність»
78. Поняття історичності виробництва
79. Філософсько-економічна категорія «капітал»
80. Поняття споживання: філософсько-економічний вимір
81. Політика як суспільне явище
82. Поняття «політична система суспільства» та її структура
83. Поняття держави: філософські смисли
84. Громадянське суспільство: поняття, проблеми формування і розвитку
85. Поняття політичної організації суспільства
86. Поняття культури
87. Культура і цивілізація
88. Масова та елітарна культура
89. Контркультура й антикультура в сучасному світі
90. Поняття міжкультурної комунікації та кроскультурних процесів

VII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Підручники, навчальні посібники

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: «Генеза», 1996.
2. Арутюнов В.Х., Свінцицький В.М. Філософія глобальних проблем сучасності: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2008.
3. Афанасенко В.С., Горлач М.І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: Підруч. для вищ. шк. – Х.: Прапор, 2007.
4. Барулин В.С. Социальная философия. – М.: «Гранд», 2002.
5. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: Підруч. – К.: Академія, 2008.
6. Бойченко І.В. Філософія історії: Підруч. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000.
7. Бондар С.В., Вдовиченко Г.В., Кривда Н.Ю., Литвинов В.Д., Лісовий В.С. Історія української філософії: підручник. – К.: Академвидав, 2008.
8. Буслинський В.А., Скрипка П.І. Основи філософських знань: Підруч. – Львів, 2004.
9. Введение в философию: Учеб. пособ. для вузов / Авт.колл.: Фролов И.Т. и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2003.
10. Головка Б.А. Філософська антропологія. – К., 1997.
11. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії: підручник. – К.: Либідь, 2004.
12. Гусев В.І. Вступ до метафізики: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2004.
13. Данильян О.Г. Философия: Учеб. / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – М.: ЭКСМО, 2009.
14. Діденко В.Ф. Філософія: Ескізи для самопідготовки: Навч. посіб. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006.
15. Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня філософія науки: Підруч. для студ. філос. ф-тів і аспірантів. – К.: Логос, 2009.
16. Зотов А.Ф. Современная западная философия. – М.: Высшая школа, 2005.
17. Історія філософії України: Підруч. / Русин М.Ю., Огородник І.В., Бондар С.В. та ін. – К.: Академкнига, 2008.
18. Історія філософії: Підруч. / Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. – К.: Либідь, 2001.
19. Історія філософії: Підруч. / За ред. В.І. Ярошовця. – К. «Київський університет», 2007.
20. Кохановский В.П. Философия: Учеб. пособ. – 6-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д: «Феникс», 2003.
21. Максюта М.Є. Філософія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Урожай, 2008.
22. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: Учеб. пособие. – М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005.
23. Пазенок В.С. Філософія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2008.
24. Пашук А.І. Нариси з історії філософії середніх віків: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.

25. Петрушенко В.Л. Філософія: курс лекцій: Підруч. – Львів, 2009.
26. Подольська Є.А. Філософія: Підруч. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
27. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підруч. – К.: Академвидав, 2009.
28. Рассел Б. История западной философии. – М.: АСТ, 2010.
29. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: Підруч. для вищ. навч. закл. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – Вид. 3-тє, випр. та допов. – К.: «Генеза», 2006.
30. Спиркин А.Г. Философия: Учеб. – 2-е изд. – М.: Гардарики, 2009.
31. Таран В.О., Зотов В.М., Резанова Н.О. Соціальна філософія: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009.
32. Татаркевич В. Історія філософії: В 3-х т. / Пер. з пол. – Львів: Свічадо, 1999.
33. Філософія : підручник / Л. В. Губерський [та ін.] ; ред. Л. В. Губерський ; худож. О. Д. Кононученко. — Харків : Фоліо, 2018., 2-ге видання, перероблене та доповнене, 620 с.
34. Філософія: Навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 8-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2011.
35. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи: Навч. посіб. / В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова та ін. за ред. Г.І. Волинки. – К.: Каравела, 2009.
36. Філософія: Навч. посіб./ Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – 8-ме вид., стер. – К.: Вікар, 2011.
37. Філософія: Підруч. / Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін.. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2002.
38. Філософія: Підруч. / за ред. О.П. Сидоренка. – К.: Знання, 2008.
39. Філософія: Світ людини: Курс лекцій: Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. / В.Табачковський, М.Булатов, Н.Хамітов. К.: Либідь, 2004.
40. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2012.
41. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навч. посіб. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2006.
42. Щерба С.П. Філософія. – Підруч. – К.: Кондор. – 2007.
43. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підруч. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008.

Словники

1. Булатов М.О. Філософський словник. – К.: Стилос, 2009.
2. Всемирная энциклопедия: Философия XX век / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2002.
3. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003.
4. Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / Ин-т философии РАН; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – М.: Мысль, 2001.

5. Современный философский словарь / Под. ред. В.Е. Кемеров. – М.; Бишкек: изд-во «Одиссей», 1996.
6. Социальная философия: Словарь / Сост. и ред. В.Е. Кемеров, Т.Х. Керимов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006.
7. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФА-М, 2004.
8. Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник / Ред. колегія: Л.В. Губерський, В.П. Андрущенко, М.І. Бойченко та ін. – К., 2002.
9. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002.
10. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986.
11. Філософський словник соціальних термінів. / Ред. рада Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Кремень В.Г. та ін.. 3-тє вид., доп. – К.-Харків, Р.И.Ф., 2005.

Монографії

1. Арендт Г. Становище людини. – Львів: «Лібра», 1999.
2. Артемюк Б. Філософські проблеми суспільного розвитку. – К.: Абрис, 2008.
3. Асмус В.Ф. Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля // Вопросы философии. – 1995. – №1.
4. Беккер Г. Стенли Экономический взгляд на жизнь. Нобелевская лекция. // Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. – М.: ГУВШЭ, 2003
5. Булгаков С.Н. Философия хозяйства. – М.: «Наука», 1990.
6. Гидденс Э. Устройство общества. – М.: Академический проект – 2005.
7. Гринин Л.Е. Государство и исторический процесс. Политический срез исторического процесса. – М. – 2007.
8. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. – К., 2002.
9. Джахая Л.Г. Системность философских категорий // Философские науки, № 7, 2006.
10. Дракер П. Посткласическое общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: «Academia», 1999.
11. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М. – 1991.
12. Егоров В.С. Философия открытого мира. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2002.
13. Зиммель Г. Философия труда // Зиммель Г. Избранное. В 2-х т. – М.: «Юрист», 1996. – Т. 2.
14. Злобіна О., Тихонович В. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К.: Стилос, 2001.
15. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М. – 2000.
16. Краус В. Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії / Перекл. з німецької М.Павлюка. – К.: Основи, 1994.
17. Лой А.Н. Сознание как предмет теории познания. – К., 1998.
18. Мердок Дж. П. Социальная структура. – М., – ОГИ, 2003.
19. Мизес фон Л. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории. – М.: «Экономика», 2000.

20. Мід Д.Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Пер.з англ. та передмова Т.Корпало. – К.: Український Центр духовної культури, 2000.
21. Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. – К.: Майстерня Білецьких, 2007.
22. Сайтарли І.А. Философия социальной культуры. – К., ПАРАПАН, 2012.
23. Соловьев В. Оправдание добра: нравственная философия. – М. – 2005.
24. Толстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток: пошук стратегем. – К., 2001.
25. Тоффлер Э. Революционное богатство. – М.: АСТ Москва, 2008.
26. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода. – СПб.: «Пневма», 1999.
27. Шинкарук В.І. Вибрані твори: у 3-х т. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – Т. 3, Ч 1.
28. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. – К.: Український Центр духовної культури, 2004.

VIII. СИСТЕМА ОЦІНКИ ЗНАТЬ / КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ

Контроль здійснюється за Європейською кредитно-трансферною системою (ECTS).

Оцінювання за формами контролю:

- *поточне оцінювання* (проводиться протягом кожного семінарського заняття);
- *контрольна робота* (проводиться після кожної змістовної частини).

Співвідношення складових у змістовному модулі:

- поточне оцінювання – до 1,5 залікових бали;
- контрольна робота (на семестр 2 контрольні роботи) – до 3 залікових балів.
- Самостійна творча робота (гуманітарний практикум, реферат, есе) – до 16 залікових балів.

Максимальна кількість балів, яку студент може отримати впродовж семестру **60 балів.**

Мінімальна кількість балів – 36, що складає допуск до складання іспиту.

Підсумкові бали у формі:

- *Іспит* – до 40 залікових балів.
- *Залік* – до 25 залікових балів.

Шкала відповідності.

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59
Зараховано / Passed	60-100
Не зараховано / Fail	0-59

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

1. Усна відповідь:

1,5 бала – повна, концептуальна, послідовна, з використанням основної і додаткової літератури, з визначенням категорій і понять, з відповіддю на додаткові і уточнюючі запитання, із заглибленням у сучасний інтелектуальний і соціокультурний контекст, з креативним використанням загальних соціально-гуманітарних знань;

1 бал – достатня, концептуальна, послідовна, з визначенням категорій і понять, з використанням основної літератури, з відповіддю на уточнюючі запитання, із розумінням проблеми у зрізі власної життєдіяльності;

0,5 бала – неповна, фрагментарне розкриття проблеми, з частковим використанням основної літератури, артикуляція відповіді поза концептуальним контекстом, містить суттєві неточності, апелює до інформації з не ідентифікованих I-net джерел, а не до елементів знання чи досвіду;

0,25 бал – фрагментарна, еkleктична, «не в тему», має суттєві помилки, без використання основної і додаткової літератури, посилання на не ідентифіковані I-net джерела, артикуляція відповіді з гаджета.

2. Доповнення / дискусія:

0,75 бала – доповнення змістовне, ґрунтовне, конструктивно доповнює обговорення теми;

0,5 бала – доповнення змістовне;

0,25 бала – доповнення містить інформацію, що суттєво не розширює дискусію.

3. Контрольна робота:

3 бали – повна і концептуальна відповідь на всі завдання, коректні визначення понять і категорій, врахований інтелектуальний і соціокультурний контекст, глибокі інтерпретації висловів, розкриті сутнісні і структурні співвідношення, послідовне розуміння етапів і логіки історико-філософського процесу;

2 бали – повна відповідь не на всі завдання, достатні визначення понять і категорій, належні інтерпретації висловів, достатньо послідовне розуміння етапів і логіки історико-філософського процесу, загалом розкриті співвідношення виокремлених аспектів у завданні;

1 бал – не повна відповідь на завдання, еkleктичні визначення понять і категорій, поверхнева інтерпретація висловів, непослідовне трактування історії філософії та перекичування понять і персоналій, розкриття співвідношення виокремлених аспектів лише через наведення їх загальних характеристик;

0,5 бала – відсутня відповідь на більшу частину завдань, демонстрація несаможостійності у розв'язанні завдань.

4. Екзамен (оцінюються окремо три питання білету письмового екзамену):

11-13/14 балів – студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, наводить визначення основних понять, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує основні принципи і положення, демонструє розуміння етапів і логіки історико-філософського процесу, виявляє знання основної і додаткової літератури до курсу;

8-10 балів – студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але недостатньо аргументовано, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє загальне розуміння історико-філософського процесу;

5-7 балів – студент загалом володіє навчальним матеріалом, але не демонструє цілісності засвоєних знань, відповідь має неузгоджений характер, присутні невідповідності у тлумаченні періодів і логіки історико-філософського процесу;

1-4 бали – студент не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань, наводить еkleктичні визначення понять і категорій, демонструє непослідовне трактування історії філософії та перекичування термінів і персоналій.

ІХ. ГЛОСАРІЙ

Абстрагування – це мисленнєва практика відволікання від одиничного, випадкового, несуттєвого із одночасним виділенням загального, необхідного, суттєвого з тим, щоб спростити шлях до наукового об'єктивного знання.

Аксіологія – вчення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей.

Анімізм – форма найдавніших вірувань, пов'язаних з уявленням про існуванням в тілі людини її двійника, носія життя – душі.

Антикультура – прояви і тенденції суспільного (індивідуального) життя, що заперечують значення цінностей, створених людством в процесі суспільно-історичного розвитку.

Антропологія – наука про походження людини, утворення людських ареальних груп (рас), про типи й варіації фізичної будови людини.

Антропоцентризм – сукупність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови та центр Всесвіту.

Архетип – незмінна структура психіки, яка має надіндивідуальний характер, функція колективного несвідомого.

Буття – термін, що має чотири основні значення. 1) синонім існування, що виражається граматичною та логічною зв'язкою «є»; 2) поняття, яким позначають конкретні явища, речі; 3) безпосередня дійсність, що не роздвоєна на сутність і явище, саме з неї починається пізнання. 4) протилежність свідомості, тобто одна із частин опозиційної пари «буття» і «свідомість».

Випадковість – філософська категорія, яка слугує для позначення тих феноменів дійсності, які суб'єкт сприймає як буття, що має місце, але якого «могло б і не бути».

Відношення – філософська категорія, яка характеризує вид зв'язку речей, предметів, явищ та їх властивостей.

Відображення – філософська категорія, що позначає властивість будь-яких тіл, явищ, процесів, подій змінюватись під впливом взаємодії між собою і зберігати зміни, які виникають у специфічних для себе формах.

Відчуження – фундаментальна метаморфоза людської діяльності, наслідки якої стають непідвладними її суб'єктові.

Влада – здатність спрямовувати процеси, події, дії та поведінку людей у бажаному напрямку.

Воля – здатність людини управляти почуттями та інтелектом.

Гіпотеза – форма наукового пізнання, основою якого є припущення, передбачення, сформульоване за допомогою конкретних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення.

Гносеологія (теорія пізнання) – галузь філософського знання, що вивчає форми і засоби виробництва об'єктивно істинного знання про реальний світ.

Громадянське суспільство – це сфера недержавних соціальних інститутів, їх взаємовідносини та відносини між ними і державою.

Держава – це елемент політичної системи суспільства, характерними ознаками якого є: 1) наявність території; 2) функціонування публічної влади; 3) існування податкової системи за для економічного забезпечення життєдіяльності владних інституцій; 4) суверенітет як єдність можливого і дійсного в обранні власного напрямку соціального розвитку і змозі його реалізувати.

Діалектика – (в перекладі з грецької – мистецтво вести бесіду, суперечку, діалог) вчення про об'єктивну суперечність буття, тотожність протилежностей, які не нейтралізують, а реалізуючись у своїй тотожності як рух, розвиток і творчість, розгортаються в багатоманітність конкретних форм суцього.

Дійсність – наявний або можливий вплив реальності на людину.

Дуалізм – філософська позиція, що виходить із визнання подвійності субстанцій або першоначал світу.

Духовність – категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення.

Екзистенціалізм – напрям у філософії, який аналізує проблему буття крізь призму поняття екзистенції.

Екзистенція – специфічно людське існування у світі, що характеризується як можливість пізнання людиною унікальності та трагічності власного буття.

Емоції – безпосереднє відображення об'єкта у формі душевного переживання, хвилювання або оцінювання.

Ідеалізм – тип онтології, що визначає наступне: 1) основою всього існуючого є Дух, Ідея, Розум; 2) Бог розуміється як Дух, Ідея, Об'єктивна реальність; 3) свідомість (чи то божественна, чи то людська) є творцем всього існуючого.

Ідеальне – смисловий, ідейний зміст свідомості (поняття, категорії, цінності, знання тощо).

Ідеологія – ілюзорне бачення дійсності, яке з необхідністю вимагає теоретичного обґрунтування і практичної реалізації.

Індивід – одиничне суще, онтологічну основу якого складають єдність, неподільність на елементи. Виокремлена в суспільстві людина, завдяки притаманним тільки їй властивостям.

Індивідуальна свідомість – найвища інтегруюча форма психіки, яка символізує здатність окремої людини до осмисленого відношення до світу, опосередкованого діяльністю духовного центру «Я» (Его).

Індивідуальність – неповторна своєрідність будь-якого явища, окремої істоти, людини.

Інституціоналізація – утворення стабільних зразків соціальної взаємодії, що ґрунтується на формалізованих правилах, законах, звичаях, ритуалах.

Інтенціональність – центральне поняття феноменології, яке означає смислоутворюючу спрямованість свідомості до світу.

Інтуїція – здатність людини до безпосереднього осягнення істини

Інтелект – загальний мисленевий потенціал людини, ступінь реалізації здатностей, які вона використовує для пристосування до життя.

Інтеллігібельне – філософський термін, що означає предмет чи явище у якості таких, які здатні осягатися тільки розумом, або інтелектуальною інтуїцією.

Ірраціональне – у загальному розумінні – те, що знаходиться за межами розуму, алогічне або не інтелектуальне, несумірне з раціональним мисленням, або протилежне чи суперечливе до нього. Ірраціональне розглядається як те, що недоступне раціональному пізнанню і таке, що не має виразу в логічних поняттях.

Існування (*рiч*) – вся багатоманітність мінливих речей у їх зв'язку і взаємодії.

Істина – знання про дійсність, відповідність якого цій дійсності має підтвердження.

Картина світу – цілісний образ дійсності, що становить вихідну умову осягнення буття і створюється в процесі практичної діяльності людей.

Категорії – форми усвідомлення в поняттях найбільш загальних способів відношення людини до світу, що відображають найбільш загальні властивості природи, суспільства і мислення.

Кількість – числовий прояв якості; філософська категорія, що відображає такі параметри об'єкту, явища чи процесу як число, величина, об'єм, вага, розміри, темп руху тощо.

Клас – 1) це великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а значить, за способами і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні; 2) це спільність людей, які володіють близькими соціальними позиціями: економічними, політичними та професійними статусами.

Коллективне несвідоме – вид успадкованих психічних структур (архетипів), що утворився унаслідок соціально-культурного розвитку людства і має здатність до апріорного сприйняття і усвідомлення світу.

Контркультура – сукупність світоглядних установок, поведінкових норм і форм духовно-практичного відношення до освоєння світу, які є альтернативними загальноприйнятому офіційному світорозумінню.

Концепт – формулювання загальної думки, поняття.

Концепція – це система понять про ті чи інші явища, процеси; визначений спосіб розуміння, трактування явищ, система поглядів, що їх пояснює. Термін «концепція» вживають також для позначення основної ідеї будь-якої теорії, або головного задуму в науковій, художній, політичній та інших видах діяльності людини.

Культура – ціннісні надбання, створенні людиною (людством) в процесі суспільно-історичного розвитку.

Людина – душевно-духовно означена, природно-соціальна істота.

Лібідо – центральний концепт психоаналітичної теорії, що символізує потяг до різних форм задоволення.

Масова культура – поняття, яке характеризує особливості змісту виробництва і способів поширення культури індустріального суспільства.

Матеріалізм – тип онтології, який визначає об'єктивність, первинність матерії, яка існує поза і незалежно від свідомості і є першоосновою дійсності.

Матерія – філософська категорія, яка позначає об'єктивну реальність, що існує незалежно від волі і свідомості людини, яка копіюється, фотографується та відображається органами чуття людини, існуючи незалежно від них.

«Межева ситуація» – термін, який запровадив К. Ясперс для позначення таких душевних станів, за яких людина усвідомлює усю хиткість власного існування (ситуації страждання, відчаю, смерті та ін.).

Метафізика – філософське вчення про надчуттєві принципи та першооснови буття.

Методологія – 1) сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети; 2) галузь знань, що вивчає засоби, передумови і принципи, організації пізнавальної і перетворюючої реальності.

Міжкультурна комунікація – це взаємодія між представниками різних культур.

Міра – єдність кількісних і якісних визначеностей речей, явищ, подій.

Міф – алегорична розповідь про особливий характер діяльності Богів, героїв та інших фантастичних істот, які зайняли визначальне місце у природі і суттєво впливають на життя людини.

Міфологія – це історичний тип світогляду, в якому творення людиною цілісної картини світу ґрунтується на абсолютизації ролі і значення природного стосовно людського.

Можливість – це сукупність реальних умов і тенденцій, які за конкретних детермінуючих дій здатні породити відповідну їм дійсність.

Монізм (грець. *monos* – один, єдиний) – тип метафізичної онтології, схильний усі модальності буття зводити до прояву єдиної сутності.

Надсвідоме (Супер-Его) – структура психічних процесів, функція якої полягає у моральному самоконтролі думок та вчинків суб'єкта.

Наука – це сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення і теоретична систематизація знань про дійсність. Науку визначають як систему знань, наукову діяльність і соціальний інститут. Наука – соціально-значуща сфера людської діяльності, що спрямована на виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування і перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності).

Наукова ідея – це така форма думки, яка дає нове пояснення явищ. Вона використовує накопичені знання і розкриває раніше не помічені чи не досліджувані закономірності.

Наукова картина світу – особлива форма систематизації знань, узагальнення і світоглядний синтез різних наукових теорій.

Наукова проблема – клас завдань, що потребують практичного розв'язання в нестандартних умовах, чи евристична ситуація, яка пов'язана з неоднозначністю, можливістю альтернативних рішень.

Науковий принцип – це головне, фундаментальне, вихідне положення наукової теорії, що виступає як перше і найабстрактніше визначення ідеї як початкової форми систематизації знань.

Необхідність – філософська категорія, яка позначає розвиток який здійснюється у чітко визначеному напрямку, з визначеним результатом; зв'язок, що призводить до відповідної дії.

Несвідоме – одна із структур душевної організації людини, яка становить основу для розвитку психоаналітичної теорії.

Об'єкт – у теорії пізнання виступає складовою пізнавального процесу, що характеризується як взаємодія об'єкта і суб'єкта. Об'єкт – філософська категорія, що позначає будь-яку дійсну чи уявну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта.

Об'єктивність – термін, що позначає відношення незалежності від суб'єкта, від суб'єктивного чинника.

Онтологія – філософське вчення про буття як таке; розділ теоретичної філософії, який досліджує проблему буття.

Особистість – результат соціалізації людини, яка виявляє такі риси, як організованість, працьовитість, громадянська активність тощо.

Пантеїзм – різновид філософії природи або натуралістична онтологія, яка буття ототожнює з природою, а природу – з Богом.

Політика – відносини у соціумі стосовно влади, а також організація і управління цими відносинами.

Політична влада – реальна здатність одних людей здійснювати свою волю стосовно інших за допомогою політичних і правових норм.

Політична система – сукупність політичних інститутів та установ, що взаємодіють з метою реалізації політичних ідей та норм.

Політична організація суспільства – способи відносин в державі та громадянському суспільстві стосовно влади, а також характер взаємодії держави і громадянського суспільства.

Поняття – форма абстрактного мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їх загальні та специфічні ознаки.

Природне буття – модальність буття, невід'ємною формою вираження якої постає природа; дійсність у всій багатоманітності та єдності її форм.

Раціональне – те, що відноситься до розуму (розсуду), встановлене ним, доступне для його розуміння. У теорії пізнання раціональне як таке, що належить думці, що протиставляють емпіричному (досвідному) та чуттєвому. З таким протиставленням пов'язане існування течій емпіризму і раціоналізму. Раціоналізм – напрям у теорії пізнання, який, на протигагу емпіризмові, вважає розум єдиним джерелом і критерієм пізнання. У буденному розумінні – розсудливе ставлення до життя, розсудливість у вчинках.

Реальність – вияв суттєвого для нас, що існує в нас і поза нами.

Рефлексія – акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, «Я». Рефлексія, як свідомість, спрямована сама на себе, тобто є самосвідомістю; концепт для позначення самопізнання, обернення свідомості на саму себе.

Розвиток – це впорядкований рух; рух від простого до складного, від нижчого до вищого, від незнання до знання і навпаки.

Розуміння – характеризується як процес пошуку смислу (предметного змісту), укладеного автором у той або інший текст. Його необхідною умовою є діалог особистостей, текстів, культур, а способом здійснення – мова.

Рух – форма існування матерії, її невід'ємна властивість; будь-яка зміна взагалі.

Рушійні сили суспільного процесу – чинники, що здатні істотно вплинути на перебіг суспільно-історичного процесу.

Світовідчуття – рівень світогляду та спосіб формування уявлень через чуттєве відображення світу як цілісності.

Світогляд – система поглядів, звернених на об'єктивний світ і місце людини в ньому, на ставлення людини до навколишньої дійсності та самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання й діяльності, ціннісні орієнтації.

Світорозуміння – рівень світогляду та спосіб формування уявлень через безпосереднє логічне розуміння відношень «людина – світ».

Світосприйняття – рівень світогляду та спосіб формування уявлень через уяву, результатом якої постає образ (гештальт) історичного світу як цілісності.

Сенс життя – філософське поняття, що означає мету людського буття, процес реалізації потенціалу особи, її здібностей у вільно вибраному напрямі, що дає людині почуття щастя.

Соціальна мобільність – це переміщення індивідів між горизонтальними і вертикальними рівнями соціальної ієрархії.

Соціальна стратифікація – це диференціація деякої даної сукупності людей на класи та верстви в ієрархічному ранзі.

Соціальна структура суспільства – це історично сформована сукупність класів, соціально-етнічних спільнот, суспільних верств, прошарків, соціальних груп людей та окремих індивідів, а також система відносин між ними.

Соціальне буття – модальність буття, що ґрунтується на різноманітних формах взаємодії людей між собою, діяльності та потребі один в одному (інституціональна сфера, соціальні спільноти тощо).

Соціум – соціалізоване суспільство.

Спільнота – це природно-соціальні відносини, які формуються органічно й ґрунтуються на довірі, пов'язаній з інтеграцією «самості» в безпосередні стосунки (родина, громада) на основі спільних цінностей.

Суб'єкт – у теорії пізнання позначає активний компонент пізнавального відношення, протилежний до пізнаваної дійсності – об'єкта. Суб'єкт – у загальному розумінні особа, організована група осіб, соціальна, етнічна та політична спільнота, суспільство в цілому, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної діяльності, теоретичне і духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності.

Субстанція – метафізичне визначення сутності, першооснова буття.

Суспільна свідомість – історично усталена та здатна до саморозвитку система незалежних від індивідуальної свідомості або волі уявлень, знань, норм, правил і т.п., які постають невід'ємними складовими колективного розуму людства або народу.

Суспільство – це якісно відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання людей; природно-соціальна спільність людей.

Сутність – філософська категорія, яка в класичній філософії ототожнювалася із субстанцією, а в сучасній – з концептуальним осягненням внутрішньої структури буття.

Суцце – те в реальному існуванні, що набуває смислу через відношення до людини.

Теорія – це вища форма узагальнення і систематизації знань, комплекс поглядів, уявлень, ідей, знань, які спрямовані на тлумачення і пояснення конкретних явищ.

Утопія – це довільне, не пов'язане з реальністю конструювання «бажаного» майбутнього суспільного ладу, позбавленого недоліків сьогодення.

Факт – явища чи події, які насправді мали місце в реальній дійсності, і встановлені як даність у безпосередньому спостереженні чи експерименті засобами чуттєвого споглядання та показаннями приладів.

Феноменологія – вчення про безпосередність, споглядально-рефлексивні особливості свідомості та розробка методів аналізу предметно-сміслових структур людського самоусвідомлення; течія у сучасній філософії, провідний філософський метод, спрямований на описовий аналіз апріорних структур свідомості.

Філософія – почуття, усвідомлення, теоретично-практична означеність сутності, сенсу, цінностей всього суцього.

Час – внутрішньо пов’язана з простором і рухом форма існування матерії, яка виражає послідовність, тривалість, ритми і темпи різних стадій розвитку матерії.

Явище – протилежна сутності філософська категорія, що символізує зовнішню вираженість буття у вигляді чуттєвого сприйняття.

Якість – притаманна буттю і тотожна з ним його безпосередня визначеність.

Навчальне видання

ГУБЕРСЬКИЙ Леонід Васильович
ПРИЯТЕЛЬЧУК Анатолій Олексійович
САЙТАРЛИ Інна Анатоліївна
ЯРОШОВЕЦЬ Володимир Іванович
АТАШКАДЕ Руслана Вадимівна
ВЛАСЕНКО Федір Павлович
ГОНЧАРЕНКО Марина Михайлівна
ДІДЕНКО Лариса Віталіївна
ІЩЕНКО Олена Миколаївна
КАРАУЛЬНА Наталія Вікторівна
КОЛОТИЛО Володимир Володимирович
ЛЕВЧЕНЮК Євгенія Вікторівна
СЄРОВА Юлія Володимирівна
СКАЛАЦЬКИЙ В'ячеслав Миколайович
ТОВМАШ Дмитро Анатолійович

ФІЛОСОФІЯ

Навчально-методичний комплекс

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерна верстка: **Левченко Є.В., Товмаш Д.А.**
Дизайн обкладинки: **Товмаш Д.А.**

Підписано до друку 03.09.2018 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Ум. друк. арк.6,86.Обк.вид.арк. 7,1.Тираж 100 пр.
Зам.№ 232

Видавець ТОВ «ВАДЕКС», 04074, м. Київ, вул. Бережанська 9
тел. 067-502-22-42, сайт: <http://vadex.com.ua/>
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої
справи ДК № 4285 від 27.03.2012 р.